

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Samet Ağaoğlu

Hayat Bir Macera!

Çocukluk ve Gençlik Hatıraları

KitapYAYINEVİ

HAYAT BİR MACERA!
ÇOCUKLUK VE GENÇLİK HATIRALARI

KİTAP YAYINEVİ – 38
ANİ VE YAŞAM DİZİSİ – 4

HAYAT BİR MACERA! /SAMET AÇAOĞLU

© 2003, KİTAP YAYINEVİ LTD.

YAYINA HAZIRLAYAN
NIHAL BOZTEKİN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
DEREBOYU CAD. ZAGRA İŞ MRK.
B BLOK NO: 1 34398 MASLAK-İSTANBUL
T: 0212 285 11 96
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
EKİM 2003, İSTANBUL

ISBN 975 8704-04-4

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL
KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZÜĞÜL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
w: www.kitapyayinevi.com

Hayat Bir Macera!

Çocukluk ve Gençlik Hatıraları

SAMET AĞAOĞLU

KitapYAYINEVİ

YAYINCININ NOTU

Samet Ağaoğlu 23 Nisan 1909'da Bakû'da doğdu, 6 Ağustos 1982'de İstanbul'da öldü. Düşünür ve siyaset adamı Ahmet Ağaoğlu'nun oğluydu. Ankara Hukuk Fakültesi'nden 1931'de mezun oldu. 1946'da Demokrat Parti'ye katıldı. 1950-60 yılları arasında Manisa milletvekili olarak Meclis'te bulundu. Demokrat Parti'nin 27 Mayıs 1960'ta ordu tarafından iktidardan düşürülmesiyle yargılanarak ömür boyu hapse mahkûm edildi. İmralı, Kayseri ve Toptaşı hapishanelerinde kaldıktan sonra 1964'te çıkartılan bir afla tahliye edildi. Siyasetçi kimliğinin yanında belki de asıl olarak edebiyatçı kimliğiyle tanınan Ağaoğlu ilk deneme ve öykülerini *Hep Gençlik* dergisinde (1930) ve *Varlık*'ta (1931) yayınladı. Yayınlanmış eserleri şunlardır: *Babamdan Hatıralar* (1940), *Strazburg Hatıraları* (1944), *Kuvayı Milliye Ruhu* (1944), *İki Parti Arasındaki Siyasi Farklar* (1947), *Zürriyet* (1950), *Öğretmen Gafur* (1953), *Büyük Aile* (1957), *Babamın Arkadaşları* (1958), *Hücredeki Adam* (1964), *Katırın Ölümü* (1965), *Aşına Yüzler* (1965), *Arkadaşım Menderes* (1967), *Sovyet Rusya İmparatorluğu* (1967), *Marmara'da Bir Ada* (1972), *Demokrat Parti'nin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri-Bir Soru* (1972), *İlk Köşe* (1978), *Siyasi Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu* (1992).

Şimdi de son eserinin yayınlanışından 11 yıl sonra Ağaoğlu'nun evrakı arasında bulunan gençlik anılarını yayınlama şansı Kitap Yayınevi'nin oldu. Samet Ağaoğlu bu anıları Kayseri Cezaevi'nde yazdı. Daktiloyla yazılmış 193 sayfalık metnin son cümlelerinden, anılarını yazmaya devam etme niyeti olduğu anlaşılıyor:

"Eski ve yeni dostlar. Bazıları Keçiören'deydi bunların, bazıları Çankaya'da. Bu ayrılışın önemi de zamanla belirecek ve artacak. Bunun içindir ki bu nokta üstünde duracağım. Neden durduğumu daha iyi belirtebilmek maksadıyla da milli mücadeleyi idare edenlerin büyük zafer günü devlet ve siyaset adamı olarak taşıdıkları ruh hallerini ve zihniyetlerini, o çağlarımın hafızamda kalmış çizgileriyle anlatmaya çalışacağım."

Eğer Ağaoğlu'nun henüz tam olarak tasnif edilmemiş evrakı arasından bu anıların devamı çıkarsa onları da yayınlamaktan mutluluk duyacağız.

Ağaoğlu'nun açıklamaları için parantez, bizim açıklamalarımız için ise köşeli parantez kullandık. Metinde (*) işareti ile belirtilen dipnotlar bize, numaralandırılmış olanlar ise yazara aittir.

BABA EVİNİN İNSANLARI

Hayat, bütün ömrünü yalnız toprakta çalışarak geçiren çiftçiden, bironun başında masası, iskemlesi, dosyalarıyla birlikte ihtiyarlayan memurdan, kuşaklar boyu çocuklara hep aynı bilgiyi, aynı ses, aynı jestlerle vere vere (1992) tükenmiş öğretmenden, içinde doğup büyüdüğü milletin, hatta dünyanın kaderinde rol oynamış devlet adamlarına, kumandanlar, sanatkârlara, bilginlere kadar herkes için bir macera. İnsanın iç dünyası ile dış görünüşü, hayallerinde yaşattığı arzu, emel, hasretler ile erişebildikleri arasında, bazen fırtınalarının dalgaları başkalarını da kapam, gürültülü, bazen de içinde yalnız kendisinin bocalayıp çırpındığı sessiz çekişmeden ibaret bir macera.

Sevdiğine kavuşamamanın acısıyla kıvranan gencin duygularıyla, topraktan beklediğini alamayan köylünün hisleri birbirinden ne kadar farklı olabilir. İkisinin de ruh hali aynı; ikisi de çevresini kapkara görür, ikisi de ölmüş ümitlerinin üstüne kapanıp ağlar. Yenilmiş kumandan, halkın sevgisini kaçırmış politikacı, ıslıklanan artist de öyle. Bu bedbahtlık duygularının yanında zafer kazanmış generalin, aradığını bulmuş bilginin, toprak verimi bol çiftçinin mutlulukları da birbirinin benzeri.

Çok tanınmış bir romancıya sormuşlar:

–Eserlerinizin konusunu nasıl seçiyorsunuz?

Cevap vermiş:

–Ben sadece bir konu buldum. Yazdığım hep o. Yalnız boyları, elbiseleri, yüzleri, sözleri değiştiriyorum. Bu tek konu şu: Güzel, faziletli, iyi bir kız, yakışıklı, mert, çalışkan bir delikanlı ile sevişir. Fakat araya bir kadın veya erkek fena insan girer, fitne sokar, kavgalar çıkarır, gözyaşları döktürür. Ama sonunda ya ölür, ya kovulur. Sevişenler de mutluluğa kavuşurlar.

Evet, her insanın hayatı şeytanla melek arasındaki dövüşmenin bir ayrı sahnesi: Değişen, sesler, renkler, dekorlar sadece. Aslında melek de, şeytan da tahtlarını içimizde kurmuşlar. Düşüncelerimize, hislerimize, hareketlerimize kâh biri hâkim oluyor, kâh ötekisi. Kavgalarıyla durmadan

yıpratıp çökttikleri vücudumuz da günün birinde ölümün karanlığına karışıp gidiyor.

Bir ihtilalin sonunda yıkılmış iktidarın ileri yüzlerinden sayıldığım için ölünceye kadar hapse mahkûm edildim. Şimdi Orta Anadolu'nun tarihi bir şehrinde yine kendi iktidarım zamanında yapılmış cezaevinin bir hücresinde yaşıyorum. Elimden vatandaşlık ve insanlık haklarım alınmış. Politika hasımlarım bununla yetinmeyerek hâlâ çeşitli yollarla öteye beriyeye sürüklemeye, "vatan haini" damgasının yanına başka yaftalar da yapıştırmaya çalışıyorlar. Yalnız cemiyetle değil, aile çevremle de maddi-manevi ilgilerim her gün biraz daha azalıyor. Burada otuz kader arkadaşımın arasında günümün bir saatini onlarla dertleşerek, kalanını da taa çocukluğumdan bu yana yaşadığım yılları hatırlamakla geçiriyorum. Geleceğe ait hiçbir hayalim yok. Sabahın çok erken saatlerinden akşamın geç vakitlerine kadar yarı aydınlık koridorlarda, ağaçsız, otsuz, tavanı küçük bir gök parçasından [ibaret] avlularda dolaşıyor, geceleri kâbuslu rüyalarla dolu uykularımdan yorgun, ezilmiş, başımda ağrılarla uyanıyorum. Bu avare boşluğu biraz olsun doldurmak için ne yapmalıyım diye düşündüm. Yakamı geçmişin hatıralarından kurtaramadığıma göre onları yazarak oyalanmaz mıyım?

Şu da var: Bir hayatı yapan çeşitli olaylar insanın ruhunda tortular bırakır. Hatıraları kâğıtlara dökmek bu tortuları temizler, yeni bir havanın serinliği duyulur, bu da belki yeni bir hayata başlangıç olur.

Hatıralarımı yazarken, çok sevdiğim balık tutmanın heyecanlı zevki beni sarıyor. Hafızamın engin denizlerinde her attığım oltaya kâh bir yüz, kâh bir kahkaha, bazen bir ağlayış, bazen bir hiddet, karanlık günler, şafaklar, elemelerim, hasretlerim, aşklarım, kıskançlıklar, bedbahtlıklar, mutluluklar birer birer takılacak. Çıkanları olduğu gibi, tam bir samimilik içinde yazacağım. Hayalin eli ne kadar sihirli olursa olsun, bu hatıralara girmeyecek. Anlattıklarım eksikler bulunabilir, bilerek veya unuttuğum için; ama uydurma, hayır. Hafızamın aldandığı noktalar da var elbet, fakat tarih yazmıyorum ki. Hem bu aldanmaların önemi yok; çünkü hayatımın siyasi devresi ayrı bir kitabın konusu oluyor. Ben burada sadece adı "Samet Ağaoğlu" olan bir insanın hayat macerasından bir parçayım, onun çocukluğunu ve gençliğini yazıyorum.

1909 yılının 23 Nisan'ında Kafkasya'da, Bakû'da doğdum, fakat gözümlü İstanbul'da, Nuruosmaniye'de, Şeref Efendi Sokağı'nda açtım. Babam doğduğum yıl ailesiyle Türkiye'ye hicret ederek İstanbul'a yerleşmişti. Babamın Kafkasya'dan Türkiye'ye gelme hikâyesini kısaca anlatayım.

Paris'te okuduğu yıllarda, o sırada Fransa'da bulunan Ahmet Rıza* ve iki genç Türk öğrenciyi tanıyor: Daha sonra Meşrutiyet devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son idarecileri arasında yer alacak ve biri Ermeni kurşunu ile, ikincisi sehpa da can verecek olan Bahaeddin Şakir** ve Doktor Nazım Beyler.***

Ahmet Rıza yaşlı, ötekiler hemen hemen kendi yaşında. Ahmet Rıza ile ilk görüşmesi babamın üstünde ölünceye kadar unutamadığı bir etki yaratmıştı. Bize bunu anlatırken, “Karşımda duran bir insan değil, kahramanlık heykeliydi” diyordu. Abdülhamit'in bütün para ve koltuk tekliflerini reddederek geceleri parkların sıralarında yatan bu uzun boylu, kır düşmüş kumral sakallı, gür saçlı adam gerçekten de bir heykele benziyordu. Babamı hıçkırarak ağlarken iki defa gördüm hayatımda. Bir, annemin ölüm gününde, bir de galiba 1928'de Ahmet Rıza'nın yeğeni Ankara'da, Keçiören'deki evimize gelerek amcasının Gureba Hastanesi'nde aç sefil, perişan, ölmek üzere olduğunu haber verdiği zaman.

İşte Paris'te tanıdığı bu üç insan babama, Türkiye'ye gelerek beraber çalışmayı teklif ediyorlar. Aradan zaman geçiyor, tahsilini bitirerek Kafkasya'ya dönen babam orada bir yandan gazete çıkartarak, bir yandan açık-gizli dernekler kurarak Türk ve İslamların kalkınması hareketinin önderlerinden biri oluyor. Bu çalışmalar kendisi için zor durumlar yaratıyor. Ruslar, Ermeniler ve mollalar peşine düşüyorlar. Yine bu sıralarda Türkiye'de meşrutiyet inkılabı oluyor. Paris'teki dostlar şimdi İstanbul'da ön safın adamları. Kısa bir mektuplaşma. Babam Kafkasya'yı bira-

* Ahmet Rıza (1859-1930) *Meşveret* gazetesini yayınladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderleri arasında yer aldı. II. Meşrutiyet'in Meclis-i Mebusan başkanlığına seçildi.

** Bahaeddin Şakir (1874-1922) İttihat Terakki Cemiyeti'nin önde gelen yöneticilerindendi. Askeri Tıbbiye'yi bitirdi. Tababet-i Adliye müdürlüğü yaptı.

*** Nazım Bey (1870-1926) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderlerindendi. Askeri Tıbbiye mezunudur. Talat Paşa'nın son İttihat ve Terakki hükümetinde maarif nazırıydı.

karak anavatanı saydığı, yeryüzünde tek müstakil Türk-İslam devletinin bayrağı altına geliyor.

Babamın siyaset ve fikir adamı olarak kişiliği bütün dünya Türklerle rince bilinir. Türkçülük şuurunun uyandırıcılarından biridir. Bunun ötesinde demokrasi ve insan haysiyet ve şerefine saygı ideali peşinde her çeşit acıyı göze alarak çalışmış belli başlı yüzler arasında. Benim kişiliğimin doğup büyümesi bakımından onunla aramdaki baba-oğul bağları üzerinde durmalıyım. Bu noktada da hatıralarıma başlangıç olarak aile çevremi ele alacağım.

Babam eski deyim ile “pederşahi”, günümüzün biraz yapma dili ile galiba “atasal” bir ailenin, geleneklerini sürdürebilen son erkeği idi. Kendisi babaevinin bu bakımdan hayat şartlarını yazmayı bitiremeden öldüğü hatıralarının başında çok kısa, fakat canlı, temiz bir üslupla şöyle anlatıyor:

Büyük amcam Hacı Mirza Mehmet’e gelince, o bir soy başkanı idi. Babamdan daha boylu, daha iri idi ve onda şimdi bana saygı duygusu veren bir büyüklük vardı. Aynı daire içinde yaşayan elli kişilik bir kütlenin amiri idi. Az konuşur, hiç gülmezdi. Arabiyi, Farişiyi iyi bilirdi. Şeriata derinden vâkıftı. Çok dindar ve mutaassıptı. İşte bu amcamın odası gece gündüz mollalar ve ahuntlarla* ve şehrin ileri gelenleriyle dolardı ve hep dini bahisler yapılırdı. O zamanlar Karabağ henüz mobilya nedir bilmezdi. Amcamın uzun salonu boydan boya halılarla kaplı idi ve misafir için ayrıca döşekler dizilir ve döşeklerin ötelere de duvara dayanan peşteler (bir çeşit sedir, yastık), menkiler koyulur, baş taraflardaki ocakların yanına büyük ahuntlar yerleşirlerdi.

Ocakların saçtığı alevlerden ve durmadan verilen galyan ve nargilelerin dumanları arasında yine durmadan vahi [boş, anlamsız, önemsiz] mevzular etrafında münakaşalar yapılırdı. “İmam gaybı bilir mi?”, “İmamın ilmi ezeli midir?”, “Peygamber miracı cismi ile mi,

* Önce Orta Asya’da, Timuriler devrinden sonra İran’da ulema için “hoca efendi” yerine kullanılan ve bazen dini bir rütbeyi ifade eden tabir –ed.n.

ruhu ile mi yaptı?” gibi meseleler üzerinde saatlerce tepişirlerdi. Mollalar müritlerinin gözlerinden düşmemek için ayetler, rivayetler, hadisler zikrederler, bin bir mantık oyunu yaparlar, kızarlar, bağırırlar ve sonunda yine her taraf kendisini galip sayarak dağılırlardı. İkinci gün aynı şey başka birisinin odasında yapılırdı.

Ah, bu münakaşaları ne kadar gergin bir dikkatle dinlerdim. Bir şey anlamazdım. Fakat bana o kalın sarıklı mollalar, o tahtülhanef, sallaşık ahuntlar gökten inmiş varlıklar gibi gözüküyorlardı. Hususiyle onların konuştukları dil beni hayran ediyordu. Türkçe idi, öyle Türkçe ki ben bir tek kelime anlayamazdım. Kaç kere içimden deren ahlara çekerek “Ben de o dili konuşabilseydim, onlar gibi olsaydım” demiştim.

Şimdi elli beş senelik mesafeden bütün bunları hatırlayarak, o sade, samimi insanların, bunca değersiz ve uydurma meselelere bu kadar ehemmiyet vererek heyecan duyabilmelerine şimdi bile gıpta ediyorum. Ne mutlu onlara; topu topu üç beş mevhum fikri kafalarına yerleştirerek hem heyecan duyuyorlar hem de rahat yaşıyorlardı. Ah, ne olurdu ben onlar gibi olsaydım. Zaten büyük amcama kalsaydı ben de onlardan birisi olacaktım. O bana altı yaşımıdayken Farisi ve Arabi muallimler tuttu ve her akşam derslerimi kendisi yoklardı. “Benim oğlum akıllı olacak” diye beni okşardı ve kim bilir belki de olurdu.

Fakat eyvah ki benim bu saadete erişme o zayıf, ince annem mani oldu.

Kabile şefi, iri yarı amcam Mirza Mehmet’le, yanında oturmak ve peçesini açmak cüretini göstermeyen ufak tefek annem arasında ve benim etrafımda gizli bir mücadele başlamıştı. Annem ahuntlardan, mollalardan hoşlanmazdı. Şüphesiz o da dindardı, “Fatma kölesi” idi, fakat onun dindarlığı göçebe bir Türkün seciyesine uymuş bir imandı. O, Allah’ı da, Peygamber’i de ve din adamlarını da gezdiği ve gördüğü ırmaklar ve dağlar gibi dupduru, apaçık, bezeksiz, düzensiz görmek isterdi. Ahuntların, mollaların acayip kıyafetleri, sarıkları, cüppeleri, nalınları hoşuna gitmezdi; “Bunlar hep hile, aldatıcı şeylerdir, ben oğlumu böyle görmek istemem” derdi.

İşte şu beş on satır içinde çizilen tablo, büyük amca idaresindeki ailenin, pedersâhi tipi dejenere olma yolunu tutmuş bir örneğini ortaya çıkarmaktadır. Tek veya birkaç evin insanlarına hâkim en büyük erkeğin gözlerinden kaçırılan, isteklerine karşı dikilen, emirlerini bozan davranışlar çoğalmıştı. Bir aile veya babamın dili ile kabiledede yalnız erkekler değil, kadınlar da kendi yuvalarına sahip olmak, çocuklarını diledikleri gibi yetiştirmek istiyorlardı. Batıya hızla uyan Rusların, onları yine hızla izlemiş Ermeni ve Gürcülerin değişik hayat biçimleri, Türklerin ve İslamların hâlâ yaşatmaya çalıştıkları aile geleneklerini kökünden sarsıyordu. Babam da bundan faydalanarak annesinin, ona uyan babasının otorite amcadan gizledikleri karar ve yardımlarıyla aile başkanının iradesini kırmış, onun gösterdiği yola gitmeyerek Gürcü, Rus ve Fransız okul ve üniversitelerinde yetişmişti.

Bu böyle olmakla beraber babam kafasının tam bir samimilikle benimsediği Batı kavramlarının yanında, çocukluğunda yaşadığı evde maddi manevi her varlığa dilediği değeri veren kesin otorite sahibi erkek geleneğinin hatıralarından, şuuraltı baskılarından, biraz da tadından kendisini büsbütün kurtaramamış, bundan da ruhunun, zaman zaman annemi, bizzati, dostlarını acılara atan tezatları doğmuştu. Çocukluk, hatta gençlik yıllarıma ait hatıralarımın üstü, bir yanı babamın hiddetlerinden, haykırışlarından, sebepsiz kaprislerinden; bir yanı da bizim yaşımıza indiği beraber oyunlarımız, evini her çeşit rahatlığımızı sağlayacak hale getirmek için çırpınmaları, hasta günlerimizde gözlerimizin içine endişe ile dikilmiş bakışları, dokunulsa ağlayacak yüzü, iyi yetişmemiz emeliyle katlandığı sıkıntılarıyla örülmüş bir şalla örtülüdür. Babam benim için böylece bir taraftan, ruhumda vakit vakit hareketsizliğe ve kapalılığa kadar varan çekingenlik, bir taraftan da sıra, zaman, şart tanımayan, bazen de gereksiz, beyhude, isyan ve karşı koyma heyecanımın en etkili kaynağı oldu.

Babamın büyük tezatlarından birini de annemde görmek ve bulmak mümkün. İkisinin birbirinden yüzde yüz farklı mizaç ve karakterlerinin yarattığı, bazen gürültülü, bazen sessiz fırtınalar da ruh yapımda önemli yer aldı. “Babamın Arkadaşları” isimli kitabımda annemi birkaç yaprak içinde anlatmıştım. Burada da üzerinde biraz duracağım.

Şimdi, 1963 yılı Ekim'inin 6'sı, Pazar, sabah saat beşte, şu satırları yazarken annemin, onu hatırladığım ilk günlerden ölüm döşeğine kadar değişik anlardaki yüzü, bakışları, duruşu gözlerimin önüne geliyor. Dizlerine dayanmış başımda parmakları saçlarımın arasında gezerken dalmak üzere olduğum uykunun sisleri arasından, Fuzuli'nin gazelini okuyan, zayıf, ince, gamlı sesini duyuyorum:

Beni candan usandırdı, cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı

Esmer, kara kaşlı, kara gözlü, hemen bütün hayatı hastalıkla geçerek elli üç yaşına kadar ancak yaşayabilmiş bu küçük, ufak tefek kadın, büyük bir kalbin, realist bir akıl ile sonsuz derecede hisli, engin bir ruhun birbirine karışmasından doğmuş derin bir sezîş kuvvetinin sahibiydi. Kafkasya'nın tanınmış, asil "Vezirof" (Veziroğulları) ailesinin kızı. Bu ailede atasal geleneklerin yeri, babamın kökü halka dayanan "Agayef" (Ağaoğulları) ailesine göre çok daha azdı. Bunun içindir ki annemde, babamda olduğu gibi aileden gelme tezatlar yoktu; hırçınlık ve kaprislerden uzak, geçici hayatı Allah'ın nasip kıldığı şartlar içinde kabul ederek iyilik, şefkat, merhamet duygularıyla süslemiş, böylece gerçek manasıyla dindar bir kadındı. Gerçek manasıyla diyorum; annem, dinlerin Allah'a tanıdıkları tezatlı nitelikleri hiçbir zaman benimsemiyor, Büyük Kudret'i, dünyayı, hayvanları, insanları yaratan, onlara destek olan, hiddetten, gazaptan, şiddetten uzak, yalnız koruyucu bir varlık olarak görüyordu. Onun gözünde Allah, bütün güzelliklerin, iyiliklerin kaynağı en büyük iyilik, en büyük güzellikti. Bu çok derin, göz kamaştırıcı, mistik ve şiir dolu Allah anlayışı yanında babamın akıl, mantık, fizik prensiplerine dayanan Allah kavramı geri ve kaba kalıyordu. Evet, babam da Allah'a inanıyordu, ama onun mistiğini kabul etmiyor, tabiat ve insanların üstünde, ölmez bir kuvvetin hayatı yaratmış bulunması gerektiği noktasından ileri gitmiyordu. Ölümünden bir iki dakika önce çocuklarına söylediği son sözler bu anlayışa bağlılığının delilidir: "İnsan vicdani bir makinedir, her makine gibi o da duracak. Ölüm bir tabiat kanunu. Hepimiz ona boyun eğeceğiz. İşte ben duruyorum. Metin olun, birbirinizden ayrılmayın!"

Babamın tezatlı, sert, hırçın mizaç ve karakterinin yarattığı ev içi hayat şartlarına annemi seve seve katlandırarak, bu hayatın kendisine reva gördüğü haksızlıkları, acıları, kırılmaları sessiz gözyaşları içinde eriterek geçiştirmesine yardım eden bu Allah inancı ile babamın sevgisinden emin olmasıdır. Bu hayata, bir de babamın fikir ve politika adamı yönünden doğan endişeleri, vehimleri, korkuları, telaşları katarsanız, zaten vücut yapısı zayıf bir kadının, Ağaoğlu soyadını otuz yıldan fazla bir süre taşıyabilmesini başka türlü izah etmek zor olur. Şimdi düşünüyorum, annemin dualarında şu veya bu adam için “Mahvet Allah'ım” diyen bir cümlesini hatırlamıyorum. Ama ne oldu? Daha ilk çocuklarında hastalıkların pençesine düştü, sonunda da elli iki yaşında gözlerini kapadı.

Kardeşlerim arasında taa Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirerek Strazburg'a gidinceye kadar annemin dizi dibinden hemen hemen hiç ayrılmayan, benim. Bunun içindir ki ağabeyimden çok benimle ilgilendi. Babamın ağabeyim Abdurrahman'a gösterdiği değişik dikkate karşı annem de bana daha şımartıcı bir kucak açtı. Bu arada yaşım ilerledikçe babamdan öğrenmem gereken ilk hayat derslerini o verdi. Aşkın insanların büyük mutluluğu olduğunu bana annem öğretti. Allah'ın kadın ve erkek arasında bu noktada fark gözetmediğini; çocukların birbirini seven, birbirine bağlı kadın ve erkeklerin ortak eseri olduğunu; iyi bir karımın, iyi çocuklarımla olmasını istiyorsam maddi manevi sağlığıma dikkat etmem gerektiğini misallerle, hikâyelerle anlattı. Evlilik hayatımın tatlı ve fena günlerinde hep annemi hatırladım.

Düşünüyorum, yalnız annemin elinde kalsaydım, sonunda mutluluğu sadece manevi değerlerin en yüksek derecelerine erişmekte bulan insanların teknesinde müritlik sedrine, şeyhlik postuna oturabilirdim. Yalnız babamın elinde büyüseydim, tezatları arasından geçerek bilginin tahtına çıkabilirdim belki. Fakat yan yana gelmiş bu iki kutbun baskısı altında ortada kalarak bir bakıma belki yarım adam oldum. Bunun ötesinde bir üçüncü baskı daha var ki beni bütün hayatım boyunca saracak, olumlu olumsuz ruh düşümlerinin içine iterek kendi kendisiyle dövüşen bir adam haline getirecekti.

Evimizin fiili hiyerarşisi babamdan başlayarak şöyle sıralanıyordu: Babam, Süreyya ablam, Abdurrahman ağabeyim, Tezer ablam, ben, kız kardeşim Gültekin.

Bu tabloya annemi koymadım. Tahlilini yaptığım mizaç ve ruh yapısıyla, yukarıdan aşağıya bir baskı kanalı olamazdı. O, hepimiz için fırtınalı denizlerden kaçarak sığındığımız esenlik ve dinlenme limanıydı.

Yine bu tabloda önemli olan, yaş sırası yanında erkek veya kız oluşumuzdu. Babam ilk çocuğunun erkek olmasını arzulamıştı. Kader ilk evlat payesini bir kıza, Süreyya ablama bahşetti. O da yeni yuvada bu nasibin bütün imtiyazlarından faydalandı. Babamın hiddetlerine, sinirliliklerine, hırpalanmalarına sık sık hedef olmasına rağmen nazlı, serbest, pervasız büyüdü. Türkiye'nin ilk üç kadın hukukçusundan biri, ilk kadın avukatı, milletlerarası hukukçular teşkilatının ilk Türk kadın üyesi –bir devre de başkanı– sıfatlarını almasında bile ailenin birinci çocuğu olma şansı rol oynamıştır. Bugün altmış yaşında, hâlâ yirmi yaşındaki canlılığı ve taşkın enerjisiyle yaşıyor. Aynı atak, çalışmaktan yorulmaz, sözünü esirgemez insan. Babam gibi bazen kırıcı, zaman zaman zalim, annem gibi kalbi sonsuz şefkatle dolu. Cesareti babamla bir hizada. Buna karşılık uysallığı da ondan çok ileri. Babamın esnekliği azdı. Süreyya en amansız hasımlarıyla bile başını eğmeden anlaşılanın yolunu buluyor; sonra, üçe bölünmüş Ağaoglu ailesinin her kolu üstüne kanatlarını germe cesareti kadar ısrarı da var. Böylece pederşahi gelenekleri, silik bir gölge, hatta vakit vakit karikatür şeklinde bile olsa devam ettirme hakkını kendinde samimiyetle görüyor. 27 Mayıs sabahından bu yana bana gösterdiği, takat üstü yorgunluklara mal olan bağlılık ve gayretleri, kuvvetini sevgisi kadar bu heyecandan da almakta. Babam son yıllarını Süreyya'nın enerjisinden gelen yarı öfkeli, yarı gururlu tatlar içinde yaşadı. Kendisini bir çocuk gibi istemeden onun kolları arasına bırakmıştı. Büyük kızının hırçın şefkati olmasaydı, annemden sonra yalnız, çok yalnız kalacaktı.

Baba evinin hiyerarşisinde ikinci sıra Abdurrahman ağabeyimin. Halbuki doğum sırasına göre üçüncü; Tezer'den sonra geldi dünyaya. Fakat ilk erkek çocuk olması onu Süreyya'nın hizasına çıkararak aynı imtiyazları, okşanmaları, şımartılmaları sağladı. Abdurrahman da atak, cesur, yılmaz, kavgacı ve üstelik kuvvetli idi. Babamın sertliğinden ruhunda çekingenlik yerine, onu taklit etme heves ve ihtirası uyandı. Yediği dayakların acısını, babamdan sonra baş olacağı düşüncesinin gururu ile, etinden öteye götürmedi.

Henüz kırk altı yaşında, bir sabah İstanbul-Ankara yataklı treninin bir kompartımanında ölüsünü bulduğum Abdurrahman'ın hatıraları şimdiki kalbimde dinmeyen elem kaynaklarından biridir.

Ağabeyimin evin içindeki yerini taa gençlik çağlarıma kadar kıskandım. Bu kıskançlığın bana yaptırdığı bazı masum hareketler var ki, ölümünün hemen arkasından hafızamda birdenbire vicdan azapları şeklinde canlandılar. Sonra –kusuru yine bende– bir dargınlık sırasında barışmadan öldü. Bu da yüreğimde ayrı bir dert oldu. Aramızdaki yaş farkı azdı, benden ancak iki yıl önce doğmuştu. Boylarımız hemen hemen aynı, yüzümüz birbirine benziyordu. Fakat bir yandan vücutça kuvvetli oluşu, bir yandan da daha küçük yaştan Galatasaray Lisesi'ne yatılı yazdırılarak evden uzak kalışı onunla münasebetlerimin arkadaşça gelişmesini önlemiş, benim arkadaş olmak için gösterdiğim gayreti ters karşılayarak üstümde ağabeylik otoritesini eksik etmemeye çalışmıştı. Bu otorite, emretmekten, beni oturdugumuz mahallenin, sokağın başka çocuklarına karşı korumaya kadar çeşitli şekillerde gözüküyor, istediklerini yapmadığım zaman hırpalamaktan çekinmediği gibi, bana hücum edenlerin üstüne de, kaç kişi olursa olsunlar, atılmaktan yılmıyordu. Bana gelince, onun bana hükmetmesini çekemiyor, fakat himayesine sığınmaktan da kendimi kurtaramıyordum. Bu tezadımdan da hislerim doğuyordu. Ağabeyimi kıskanmamın başka bir sebebi daha vardı. Bu da, mütareke yıllarında, babamın Malta'da İngilizlerin elinde esir bulunduğu zaman belirmişti. Babam Abdurrahman'a kendinden sonra fikir ve politika hayatını sürdüreceğ oğlu diye bakıyor, onu arkadaşlarına öyle tanıtıyor, mektuplarını bu hisle yazıyordu. Babamın arkadaşları için, ağabeyim, daha o zaman adeta büyük bir adamdı. Hele Malta'ya götürüldükleri gün kayıpta ayağa kalkarak “Yaşasın İttihatçılar!” diye bağırması geleceğin bir işareti olarak kabul edilmiş, bu jest üzerinde uzun uzun konuşulmuş, Malta'ya gidenlerden bazılarının hatıralarında da yazılmıştı. Beni şiddetle kıskandıran bir sebep de bu idi.

Çocukluk çağları geçtikten sonra bu hisler de eriyecekti elbet, hatta uzun yıllar hafızamda bile canlanmadılar. İlk memurluk sırasında, arkasından, 1946-1950 arası Demokrat Parti saflarında siyasi kavgalara katıldığım zaman Abdurrahman, aynı otorite ile, arkadaşlıktan yine uzak, fakat

her derdimle ilgilenen bir ağabey oldu. 1950'den sonra muhalefetin beni yıpratmak için ele aldığı ilk bahane de odur.

Fransa'daki Grenoble Üniversitesi'nden yüksek elektrik mühendisi diplomasıyla memlekete döndükten sonra, ancak kısa bir süre İstanbul Elektrik Şirketi'nde çalışarak serbest hayata atılmıştı. Bütün maddi varlığını 1950'ye kadar gösterdiği büyük gayretle sağladığı halde, onda benim siyasi nüfuzumun hissesi olduğunu iddia ettiler. İkinci Dünya Savaşından sonra, 1948'de Alman sanayiinin Türkiye'de ilk temsilcisi idi. Ben başbakan yardımcısı iken bu işleri elinden, hem de Halk Partili bir firmaya vermek için almışlardı. Buna rağmen politikanın en sefil silahı iftirayı, sırf beni yaralamak maksadıyla üstüne çevirmekten çekinmediler.

1953 yılında çalışma bakanı bulunduğum sırada bir akşam evimde yemek sofrasında önemsiz bir meseleden tartıştık. Ağzımdan kırıcı sözler çıktı. Ayrılırken yanağını uzattı, öpmedim. Merdivenlerden inerken yüzüme baktı. Gözlerinde hiddetli bir elemin ışıkları vardı. İki ay sonra Ankara'ya gelirken yolda birdenbire öldü. O günden beri insan ruhunun esrarlı, anlaşılmaz tecellilerinden biriyle karşı karşıyayım. Çok uzun yıllar önce, küçücük çocuklarken onu babama gammazladıklarım hafızamda uyandı. Son ayrılış anındaki bakışı gözlerimin önünden gitmez oldu. Kalbim, ölümünden bu yana zaman zaman, bu hatıralar ve bu bakışla sızlamakta. Arada bir rüyama giriyor, hem de kavgaya ederek ayrıldığımız gecedeki yüzü ve gözleriyle.

Evin manevi hiyerarşisinde Tezer ablam üçüncü sırada; ama ailenin ikinci çocuğu. Asıl ismi "Taze". Abdülhak Hamit babama, "Tezer olsun!" demiş, böyle de kaldı.

Baba ve annelerin evlatlarına farklı sevgi gösterdiklerinin örnekleri az. Fakat birbiri arkasına gelen kız veya erkek çocuklarda birincilerin onlara verdiği heyecanlar daha sonraları doğanlarda gittikçe törpüleniyor, meraklar eksiliyor, böylece sevgi ile hiç ilgisi bulunmayan, edinilmiş tecrübelerle göre takınılan davranışların, zaten yaradılıştan var olan aynılığı kuvvetlendirdiği, mizaç ve karakter farklarını daha belirgin hale getirdiği görülüyor.

İşte biraz da bu sebeple, Tezer'in mizaç ve karakteri –doğuş sırasına göre ikinci olduğu halde– ne kendinden önceki Süreyya'ya, ne de son-

raki Abdurrahman'a benzedi. Süreyya ve Abdurrahman mizaç bakımından birbirlerine ve babama yaklaşıyorlardı. Tezer ise daha çok annemin tarafına kayıyor, yumuşak, uysal, ataklardan uzak, hislerini, aklını gemlemesini bilen bir karakterle meydana çıkıyordu. Bu yumuşak, gürültüsüz, gösterişsiz, annem gibi ufak tefek insanın babamın en kuvvetli tarafını aldığını söyleyebilirim. Tezer görünüşü ile bağdaşmayan manevi bir otoritenin sahibi olabili. İçimizden hiçbirimiz, uzak-yakın çevremize girmiş insanlarla ilgilerimizi onun başardığı derecede ölçülü tutamadık. Bunun içindir ki binlerce öğrenci yetiştirdiği öğretmenlik hayatında ve on yıl yaptığı milletvekilliğinde kendisinden şikâyetçi tek adam çıkmadı. Bunda da Tezer ablamın ailenin yine ikinci kız çocuğu olması rol oynamıştır sanıyorum.

Şuna da işaret edeyim: Tezer küçük yaşlarından beri dini hislerin etkisi altındadır. Ama burada da heyecanlara kapılmaktan kendisini alıko-yabiliyor, böylece çeşitli acılarına dayanmak gücünü buluyor. Yaşlandı artık. Ömrünün belki son emeli, bir yandan, iki evliliği de felaketle sona ermiş genç kızını saadete erişmiş, bir yandan da beni zindandan kurtulmuş görmek. Bir zamanlar Ankara Lisesi'nde felsefe öğretmenimdi. "Toplunun vicdanı nasıl belirir" konusu üzerinde verdiği dersleri hatırlıyor, yazdığım mektuplarda, "Beni zincirlere bağlı tutan o vicdan mı?" diye soruyorum. Eski öğretmenim cevap veriyor: "Kişilerin olduğu gibi cemiyetlerin de vicdanları zaman zaman kararır!" Baba evi hiyerarşisinin bana kadar gelen sırası bu. Benden sonra, babamın ihtiyar sayılabilecek çağlarında yetişen üçüncü kız kardeşim Doktor Gültekin var. Gültekin babamın hislerinde, hareketinde yorgunlukların sezildiği devrede büyüdü. Bu yıllarda hastalıkları annemi hemen hemen sürekli yatağa sermiş bulunuyor. Bu sayede Gültekin evin içinde, şu veya bu yönden ve doğrudan doğruya gelecek baskılardan kurtuldu; fakat annemin ruhumuzun sertliğini yumuşatan, tezatlarımızı azaltan etkisinden de yoksun kaldı. Annem öldüğü zaman ancak on dört yaşındaydı, babam öldüğü zaman da on dokuz yaşında bir genç kız. Eve hatıralar ve kanla gelen hislerin yardımı ile bağlandı. Başta babam olmak üzere hepimiz ona annemin emaneti diye baktık. Bunu kendisi için bir eksiklik sayarak, şımarıklık yerine isyankârlığa doğru gitti: Sevgiye acı-mayı karıştırmamak lazım.

Gültekin'in karakterinde babamın Süreyya ablamın süzgecinden geçmiş sertliği ile, annemin, Tezer'in kanalından akan yumuşaklığı yan yana duruyor. Yüzü biraz anneme benzer. Sağlık durumu da yine annemi akla getiriyor. Annemde ağır, sürekli, onu yüzünün renginden hislerinin rengine kadar karartan baş ağrıları vardı. Şimdi de Gültekin'de.

Baba evinde kendimi anlatmadan önce halamı söyleyeyim: Babamın, baba bir anne ayrı, küçük yaşta her iki taraftan da yetim kalarak ağabeyinin yanına gelmiş kardeşi.

Ne gariptir şu insan ruhu. Kardeşler, aramızda yalnız ona abla verdik. Humay abla her zaman evin annemden sonra gelen büyük kadını yerinde durdu. Hepimizin büyümesinde maddi manevi hakkı var. Birçok akşamlar onun masallarını dinleye dinleye uykuya daldık. Evde uzun boyu, esmer, vakur yüzü, dik yürüyüşüyle sülalenin kadın temsilcisi halinde idi. Fakat bütün bunlara rağmen kalbinin derin köşelerinde saklı gölge hatıralardan kendisini kurtaramadı, babamın anne ayrı kardeşi olduğunu, yetim kalarak üvey ağabeyinin evine geldiğini unutamadı. Evlendi, kocasının ölümü ile ağabeyinin evine, yüzünde hemen hemen hiç silinmeyecek hüznün renkleriyle döndü. İki yıl oluyor aşağı yukarı, küçük kıızı, geriye üç yaşında bir yavru bırakarak öldü. Şimdi İstanbul'da Süreyya ile oturuyor. Hasta, her gün biraz daha çöktü, fakat yine dik, yine enerjik.

İşte, içinde büyüdüğüm, çocukluğumu, gençliğimi geçirdiğim, kişiliğimin şekillendiği, ruh ve dimağ hamurumun yoğrulduğu evin insanları. Ben babamın, kardeşlerimin birbirine eklene eklene ağırlaşmış baskısı, annemin hastalıklarından sızan hüznün, elem, kederle dolu hava ve babamın siyasi hayatının getirdiği endişelerin, heyecanların fırtınaları arasında bir yandan realist, fakat realitenin gösterdiği zorluklardan ürken bir insan, bir yandan da bu ürküntüden kurtuluşu, hayallerinin kurduğu âlemde yaşamakta bularak realitenin hülyalarına benzemesini isteyen hayalperest bir idealist oldum.

Vücut yapısı bakımından ufak tefek oluşumdan her zaman acı duydum, okul sıralarından Büyük Millet Meclisi sıralarına kadar. Ağabeyim de küçük yapılı idi, fakat bu eksikliğini kolunun kuvveti ile doldurmak imkânını bulmuştu. O, küçüklüğünden beri dövüşmesini bilen bir kavgacı idi. Ben

sahip olmasını bir türlü beceremediğim kol kuvveti yerine, biraz da çekingenliği koydum, zorda kalmadıkça kavgadan kaçtım. Çünkü dövüşme heveslerimi ilk kıran, bana evde göz açtırmaması kadar, başka çocuklara karşı korumaya pervasızca kalkışmalarıyla, odur. Babamın otoritesinden sonra biraz da bu sebep beni bir kat daha, kendi içine kapanmış, hayalleri arasında yaşamayı seven bir çocuk haline getirdi. Yaşımın ilerlemesine rağmen evdekiler ve evin dostları bana çocuk diye bakmaktan vazgeçemediler. Bu da çekingenliğimi artıran başka bir sebep oldu. Bu noktada yine biraz annemin üzerinde duracağım.

Annem, Gültekin doğduktan sonra bile, beni dizi dibinden ayırmamaya çalıştı. Okulda bir iki yıl dışında yatılı kalmamı istemediği gibi, liseyi bitirince Avrupa'ya gitmeme de razı olmadı. Böylece bana kardeşlerimin gözünde de, evin dışında da hep çocuk diye bakılır oldu. Bu, bir çeşit eve kapanmış kalmanın hoşuma gittiği de bir gerçek; rahat ediyordum çünkü. Fakat buna karşılık, sıkıştırması acıtmayan bir cenderenin içinde kalan kişiliğim kolay kolay gelişmiyordu.

Hayat şartlarına uymak bakımından ürkeklik bir realist için nasıl büyük eksiklik ise, hayalperestlik de bir idealist için başarıya ulaşmayı güçleştiren, çoğu zaman da önleyen belli başlı kusurdur.

Yukarıda söyledim: Bir yandan realist idim. Hayatın zorlukları karşısında duyduğum ürkeklik hayalperestlikle birleşince, politika ve devlet adamlığına kadar elime geçen her değer çoğu zaman hayal insanlar, hayal renkler, hayal heyecanlar arasında eridi. Hayalimde yaşadıklarına öyle alıştım ki, gerçektekiler bana tatsız gelmeye başladı. Bundan da her alanda bıkmışlıklarım doğdu.

Şimdi yine babama dönüyorum. Ev hiyerarşisinde dördüncü sıradaki yerimde babama, bir yandan korku, bir yandan da hayranlıkla bakıyordum. Hiddetlerinden, şiddetlerinden, haykırışlarından fıskıran otoritesi kadar, enseye doğru düşen bol saçlarının çerçevelediği geniş alnı, biraz eğri uzunca burnu, birer çizgiden ibaret dudakları, yuvarlak geniş çenesi, biri Malta'da canlılığını kaybetmiş, ötekisi ruh ve dimağının vehim ve şüpheleriyle heyecan ve endişelerini, düşüncelerinin derinliğini, hislerinin iniş çıkışlarını olduğu gibi aksettiren iri gözleriyle bir aslanı andıran başından ta-

şan otoriteye de hayrandım. Bu korku ve hayranlığı hayat boyunca, o, öldükten sonra bugüne kadar ve hâlâ duyuyorum. Şu veya bu sebeple, hislerimin, kızgınlıklarımın, hiddetlerimin etkisiyle yapmaya hazırlandığım birçok hareketten, “O ne diyecek, o ne derdi?” korkusuyla geri durdum. Beni onun bazı fikirlerinin peşine de, duyduğum bu hayranlık düşürdü. Böylece babam boynuma, bütün çabalarımın rağmen bir türlü çıkaramadığım iki kement atmış, beni arkasından çekip götürdü, götürüyor, daha da götürecektir.

Baba evinin insanlarını tanıttım. Hayat maceramda birinci perdenin derece derece asıl kahramanları. Bunların yanında bir kısmı çocukluğumda, bir kısmı hayatımın çeşitli devrelerinde şu veya bu şekilde iz bırakmış figüranlar yer alıyor.

Şimdi birinci perdeyi açıyorum. Sahnede sağdan sola doğru dört koridor uzanıyor. Çocukluk ve gençliğimin koridorları. İstanbul’da Taşkasap ve Molla Gürani, sonra sıra ile Şehzadebaşı’nda Hacı Akif Paşa Konağı, Ankara’da Keçiören, Fransa’da Strazburg.

İSTANBUL-TAŞKASAP-MOLLA GÜRANİ

1912-1918

Aksaray'dan Gureba'ya çıkan caddenin sol yanında, İstanbul'un yedi tepesinden birine giden hafif yokuşun hemen sağ başında, otlar, çalılar, bodur ağaçlar arasında taşları kırık, bir kısmı yerlere devrilmiş birkaç mezar, bunların ortasında da küçük bir cami ile bir türbe. Türbede Fatih'in hocası Molla Gürani yatıyor. Cami de galiba o zamandan kalma. Burası Taşkasap'tır.

Türbenin karşısında yarısı yeşil, yarısı sarı boyalı, iki katlı, kafesleri inik, büyükçe bir ev: Burası da bir tekke.

Yokuştan yukarı, iki sıra, tahtaları kararmış evler arasında, dar, Arnavut kaldırım döşeli, üstüne sağdan soldan sokakların açıldığı bir yol uzanıyor; sağ yanda, geniş bir bahçe içinde, yeni yapılmış iki katlı bir evin önünden geçerek Haseki'ye varıyor.

Sonra, küçük bir bakkal dükkânı; siyah çarşafı, siyah peçeli kadınlar; bir kısmı beyaz entarili erkekler; ayaklar çıplak, başları açık çocuklar.

Hafızamın pencereleri işte bu mahallede, bu sokaklarda, bu evde açılmakta. Daha önce Nuruosmaniye'de, Şeref Efendi Sokağı'nda kira ile oturduğumuz evi silik gölgeler halinde ancak hatırlıyorum. Bu gölgeler de dört kardeş aynı zamanda kızamığa yakalanarak serildiğimiz yatakların, petrol lambasının ışığı ile aydınlanmış beyaz-kırmızı renkleriyle, alnıma konulmuş ıslak bezlerin serinliği, bir de pencereden uzattığım ekmeği almak için parmaklıklara tırmanan dilenciden korkarak annemin kollarına atılmamdan ibaret.

Bu ev hâlâ duruyor orada; Tasvir matbaasının karşısına düşen sokağın sağ başındaki üç katlı taş bina.

Molla Gürani'deki evi en küçük köşelerine kadar hatırlıyorum; 1911'de babam yaptırmıştı. Mahallenin hemen hepsi kararmış evleri arasında yeni sarı tahtaları, geniş pencereleri, kırmızı kiremitleriyle güneş yal-

nız onu aydınlatıyormuş gibi duruyordu. Dış kapıdan, önce küçük bir bahçeye girilirdi. Bahçenin büyük kısmı evin arkasına düşüyordu. Bahçede çok çeşitli ağaçlar olduğunu biliyorum; fakat bugün hafızamda sadece kırmızı narlar beliriyor.

Evin kapısından girince dar holün sağ tarafında babamın çalışma odasının birinci kapısı, sonunda da birinci katın geniş holüne açılan kapı vardı. Bu holün sağ yanından ikinci katın merdivenleri çıkıyor, sol yandaki ilk kapıdan oturma odasına, ikinciden de yemek salonuna geçiliyordu. Bu salonun büyük bahçeye düşen kısmı baştan başa camdandı. Önünde de bir balkon çıkıntısı yapılmıştı. Bu balkondan manzara Haydarpaşa'ya kadar uzanıyor, karşısında Beyazıt, biraz solda Süleymaniye, tam solda da Fatih camileri bütün ihtiyaçları ile göz alıyordu.

İkinci katta holün sağında bir yatak odası ve banyodan sonra büyük misafir odası geliyordu. Bu odanın manzarası yemek salonundan daha genişti; görüntüyü bir yandan Adalara, bir yandan Çamlıca tepelerine kadar kavriyordu. Holün sol tarafında iki yatak odası daha vardı.

Birinci katın holünde bodruma inilirken solda mutfak ve kiler, bunların yanında da bahçeye açılan küçük kapı vardı.

Yemek salonunu şimdi bir kış gününün sabahı olarak hatırlıyorum. Dışarıda, sakın, rüzgârsız havada lapa lapa kar yağıyor, camlar buzlanmış. Masanın başında kocaman gümüş semaver tatlı tatlı kaynıyor, Humay ablam kızarmış ekmek dilimleri arasına tereyağı ve beyaz peynir yerleştirerek iyice sıkıştırıyor, sonra çayımızı cam bardaklara doldurmaya başlıyor. Sıra benimkine gelince bardağa önce suyu ve şekeri koyuyor, arkasından çaydanlıktan çayı yavaş yavaş, adeta damlatarak akıtıyor. Önümde yukarısı kırmızı, altı renksiz sudan bir fincan var. Nasıl mesudum ve niçin? Cama gidiyorum, buğularını elimle silerek gökten düşen karlara hayretle, sevinçle bakıyorum, aralarından birini gözümle seçerek yere düşünceye kadar izliyorum. Karlar bana küçük, beyaz kuşlar birbirini kovalıyor sanısını veriyor.

Boyum, yaşıma kadar ufak; masum mutluluklar. Tezer'le tramvay caddesine inerek körüğü açık, çift atlı bir arabaya yan yana kurulup evin önüne geliyorduk. Bu bize on paraya mal oluyordu; fakat sokağın çocukla-

rı peşimizden koşarken, iki yanımıza baka baka yoldan geçmekten duyduğumuz tadın bahası yoktu.

Babam birçok akşam eve kollarında meyve paketleri ile dönerdi. Onu kapıda karşılayarak paketleri alır, biraz geriden yürürken iki yandaki çimenler arasına kirazlardan, eriklerden, armutlardan birer ikişer atardık. Babamı eve bırakır bırakmaz geri döner, yanı karanlıkta araya araya bulduğumuz meyveleri tıka basa, acele acele yedik. Tatları neden, sofrada yediklerimizden daha şekerli, daha hoştu?

Kapı komşumuz, o yıllarda çok tanınmış, “seyyahı şehir” (şöhretli seyyah) denilen Türkistanlı Abdülreşit Efendi idi. Bu iri yarı, esmer, geniş yüzü, seyrek sakallı, gür sesli, geniş beyaz sarıkl, güldüğü zaman insana hemen ısıracaktı korkusu veren sarı, kocaman dişli adam Türkistan’ı Türkiye’ye, evinin içine getirmişti adeta. Evde at eti yenir, anaları ayrı ayrı irili ufaklı erkek-kız çocukları ve çiçek bozuğu, kumral genç karısı, bu ihtiyar fakat dinç erkekten Allah’tan korkar gibi kokarlardı. Kızdığı zaman hepsini sıraya dizerek döver, sonra sanki hiçbir şey olmamış gibi, önünde diz çöktürerek Kuran okutur, kahkahalarla gülerak şakalaşırdı. Yılda ancak birkaç ay evde idi. Yine uzak bir yere, Çin’e, Mısır’a, Japonya’ya, Hindistan’a doğru yola çıkınca korkudan sinmiş bütün hiddetler, kızgınlıklar, kinler yerlerinden fırlar, üvey kardeşler birbirlerinin ve dedikodunun kaynağı genç analığın üstüne atılır, babadan yedikleri dayakların acısını çıkarırlardı. İhtiyar ve korkunç babanın ikinci karısından doğmuş Sevimbike dışında çocukları, kız-erkek, babalarına benzerlerdi. Devrin açık fikirli sarıklılarından olan Abdülreşit Efendi çocuklarının iyi yetişmelerine çalışmış, onları iyi okullara yazdırmıştı. Büyük kızı yazılarıyla oldukça isim yaptı. Bir kızı öğretmen, büyük oğlu yüksek mühendis oldular. Yalnızca arkadaşım Timur bir süre babasıyla seyahatlerde dolaştıktan sonra Abdülreşit Efendi’nin ölümü üzerine İstanbul’a geldi, hiçbir baltaya sap olamadı. Aradan geçen uzun yıllar içinde birkaç defa, her seferinde daha sefil bir durumda karşılaştık, yerleştirdiğim yerlerde tutunamadı ve galiba yine aç, perişan, her şeyden yoksun, ölüp gitti.

Sevimbike hayatımın ilk kız arkadaşı. Evlerimizin bahçeleri arasındaki kapı, iki aile kadınları şu veya bu dargınlıkla kapamadıkça açık dururdu. Sabahları büyük çocuklar okullarına gidip ev halkı da işlerine dalınca Sevimbike'yle buluşurduk. Şimdi yüzünün biçimini, gözlerinin rengini, sesini hemen hemen hiç hatırlamıyorum. Hafızamda kalan, teninin beyazlığı ile saçlarının kokusu. Bu kokuyu canımın sıkıldığı, ruhumun karardığı zamanlar hep duyarım. Nasıl olduğunu anlatması güç. Diyebileceğim şu: Bu koku benim için bir yandan arzunun, bir yandan aşkın ilk işareti. Kokladığım her kadının saçlarında, şiddeti değişik olmakla beraber onu duydum.

Abdülreşit Efendi Rus İhtilali patlak verir vermez ailesinin bir kısmını ve Sevimbike'yi beraberine alarak Türkistan'a döndü. Onu bir daha görmedim. Aradan yıllar geçti. 1931'de Ankara'da geçirdiğim büyük tifonun ateşleri arasında birdenbire bir hayal olarak belirdi, durmadan ismini sayıkladım. Bunu sonradan iki sebebe bağladım: Sevimbike yaşam mace-ramda ilk aşkımdı. O da Türkistan'da aynı hastalıktan ölmüştü.

Molla Gürani hatıralarımın aydınlık, güneşli pırıl pırıl günleriyle karanlık, elemli, sisli günleri birbirine karışarak hafızamda uyanıyor.

Samimi dostlarımızın da alındığı oturma odamızda heyecanlı bir kalabalık. Tezer ve Süreyya beyaz elbiseler giymişler, saçlarında beyaz kurdeleler. Ev halkına, babamın yakın bazı arkadaşlarına konser verecekler. Orta boylu, yuvarlak yüzlü, saçlarına hafif kır düşmüş genç bir adam kulaklarına bir şeyler fısıldıyor. Sonra piyanonun yanında, ayakta durarak başlama işareti veriyor; daha acemi, telaşlı parmakların tuşlarda gidip gelişine dikkat ediyor; kâh yüzü asılıyor, kâh gülüyor. Konser bitti. Süreyya ve Tezer'i babam, annem, başkaları okşuyorlar, öpüyorlar. Babam, "Musa Süreyya," diyor, "biraz da sen otur bakalım oraya". Genç öğretmen önce Batı müziğinden bir parça çalıyor, arkasından kendi alaturka bestelerine başlıyor. Tatlı, kalın, ciğerlerin içinden gelen bir ses. Besteye uyarak sallanan omuzlarına bakarken, ses de, yüzler de, oda da siliniyor hafızamdan.

Bir tekke hatırlıyorum: Kır düşmüş kumral gür sakallı, parlak kestante gözleriyle bir şeyh. Soğuk kış gecelerinin sıcak köşesi burası. Erkekler,

çocuklar diz çökerek oturuyoruz. Kadınlar biraz yüksekte, kafes arkasında. Ney dinleyeceğiz, Karagöz seyredeceğiz. Bir Nurullah Bey vardı. Sarışın başını yana eğerek üflediği kamıştan dökülen sesler içinde eriyor, eriyordu.

Molla Gürani'de iki erkek kardeşim doğdu. Biri, Mehmet, hemen öldü. Ötekisi, Beşir, iki yıl sonra. Yaşasaydı şimdi ellisine yaklaşmış olacaktı. Ölüm denilen esrarlı canavarla ilk defa onun ölümünde, fakat henüz korkmadan karşılaştım. Mahallede arada bir camiye doğru giden cenazeler görüyordum. Annemle uzak yerlere gittiğimiz günler yollarda, üstleri yeşil sırmalı örtülerle kaplı, baş tarafında küçük bir çubuğa geçirilmiş bir fes veya takılmış bir tülbent, tabutların ardından yürüyen, yüzleri asık, adımları ağır, elleri tespihli insanlara rastlıyorduk. Evde, şunun veya bunun öldüğünü işitiyor, annemle, bir kısmı ağlayan, bir kısmı somurtmuş erkek ve kadınlarla dolu evlere gidiyordum. Biliyordum ölüm diye bir şey olduğunu. Ama bu bizim evin dışında idi, duvarlarımızdan içeri aşması da imkânsız. Fazıl Hüsnü'nün bir şiirinde dediği gibi, ölüm evimizin gönlüne sığmayan bir haldi, bizlerden başka insanların evlerine girerek aralarından birini alıp götüren hırsız.

Mehmet'le Beşir'in doğumları eve lohusa şekeri, şerbeti ve kokusu getirdi. Bu koku doğumda kullanılan ilaçlardan çıkıyordu; fakat gariptir, kan gördüğüm her yerde lohusa kokusu duydum. Hafızamda böylece Sevimbike'nin saçlarının kokusu yanında bu da yer aldı. Çok yıllar sonra büsbütün başka bir koku daha aralarına katılacak. Anlatıvereyim, psikologlar için iyi bir etüt konusu olabilir. Sanıyorum, 1936 yılında, evli, çocuk sahibi koca bir adam iken bir gece şu rüyayı gördüm: Büyük, ahşap bir evin bahçesindeyim. Evin arkasından kalın, simsiyah bulutlar yükseliyor, göğün bir yanını baştan başa kaplıyor, ekşi ile tatlı karışığı, iğrenç değil, ama uzaklaştırıcı bir koku her yanı sarıyordu. Nefesim tıkanarak uyandım. O geceden sonra bazen sık, bazen aralıklı, aynı rüyayı birçok defa gördüm. Hatta bir zaman geldi ki uyanmama rağmen koku burnumdan gitmiyor, kalkarak perdeleri, örtüleri, çevremdeki eşyayı kokluyor, onu artık duymayınca ya kadar odada dolaşıyordum.

1939'da, tanınmış İngiliz romancısı Mogan'ın [Somerset Maugham], ressam İhsan Karaburçak tarafından, *Büyülenmiş Adam* ismiyle çevrilen, Gogen'in [Gauguin] hayatı üzerine yazılmış bir romanını okudum. Orada, Gogen'in egzamadan ölümü cüzamdan diye gösteriliyor, son günlerinde hastanın yaralarından çıkan koku anlatılıyordu. Buna ait sayfaları daha bitirmeden, çoktan unutmuş olduğum iki hatıram birdenbire canlandılar.

Mütarekede Özel Feyziye Mektebi'nin ilk bölümünde öğrenci idim. Bir gün Sirkeci'de Fransızların benzin depoları ateş aldı, dumanları okul binasının arkasından siyah yılanlar gibi kıvrılarak yükselirken içim korku ve ürpermelerle doldu. Birinci hatıra bu.

Ankara Hukuk Fakültesi'nde öğrenci olduğum yıllarda bir arkadaşım Bakırköy Akıl Hastanesi'ni gezerken cüzamlılar koğuşuna uğramıştı. Burunları kopuk, yanakları erimiş, parmakları bükük, gözkapakları düşmüş insanlar. Koğuşta garip, midemi bulandıran bir koku vardı, rüyamdakinin aynı. İkinci hatıra da bu.

Mogan'ın kitabını okuduktan sonra bir daha ne o rüyayı gördüm, ne o kokuyu duydum.

Beşir hakkındaki hatıralarım birden iki yıl sonrasına atlıyor; Erenköy'le Kayışdağı arasında, Mümin Deresi'nde, hafif bir yokuşla çıkılan tepe üstünde tek katlı, üç oda, mutfak ve tuvaletle bir ahırdan ibaret bağ evi gözlerimde canlanıyor.

Babam, Molla Gürani'deki evi yaptırdıktan sonra burayı yazlık olarak satın almış, ufak tefek değişikliklerle oturacak hale getirmişti. Erenköy istasyonuna araba ile bir saat uzakta, yarısı tepe, yarısı yokuş. Otuz dönüm, seyrek kütüklü bir bağ, üstü açık bir kuyu, çevresinde üç beş ağaç.

Evin bulunduğu yerden Marmara, İstanbul, Üsküdar, Çamlıca görünüyordu. En yakını belki iki yüz metre aralıkta, dört beş komşu evi ile burası tam bir dinlenme köşesi sayılabilirdi. Şehrin gürültüsü bu çıplak tepeye yetişemiyordu.

Babamı, Kafkasya'dan gelir gelmez bir yandan Molla Gürani'deki evi, bir yandan da Erenköy'deki bağı almaya zorlayan ana sebep, yeni vatanına bir an önce yerleşmek suretiyle hem kendi içinde, hem başkalarının

gözünde yabancılık hislerinden kurtulmak heyecanı idi. Bunun yanında bir de heves var.

Pederşahi gelenekler evin bir kaleye benzemesini istiyordu. Böylece babam ailesini kanatlarının altına daha kolaylıkla alacak, dostlarını da dilediği gibi seçebilecekti. Bunun içindir ki o yıllarda, tanınmış fikir ve politika adamlarının İstanbul'da toplandıkları, evleri birbirine bitişik Nuruosmaniye'ye gitmeyerek Molla Gürani'nin fakir insanları arasına çekilmiş, yazlık çadırını da Boğaz'da veya demiryolu üzerinde güzel, bol ve çeşitli ağaçlı, havuzlu bir köşk yerine havası, manzarası iyi, fakat kalabalıklardan uzak, ıssız bir toprağa kurmuştu. Orayı kendisi ağaçlandıracak, suyunu kendisi getirecek, bağını kendisi yetiştirecekti. İlk işi tek atlı bir araba ile bir at almak, evin arkasındaki tepeye çam fidanları dikmek, kuyuyu yaptırmak oldu.

Erenköy'de ancak bir yaz geçirdik. Hafızamda derin izler kazınmış, etkileri hayatım boyunca sürmüş bir yaz.

İlk defa kıra çıkıyordum. Genişlik, alabildiğine koşma, istediğin kadar gözden uzak kalma imkânlarının bolluğu, koyunlar, kuzular, inekler, at, araba. Yepyeni bir dünya idi benim için bu. Bu dünyadan çabuk çıktım; bir kısmı aslında küçük, fakat daha o yaşta hayallerime kanal açan hadiselerin izlerini dimağ, ruh ve kalbimde taşıyarak.

Bu satırları yazarken gözlerimin önünde besili, doru bir at beliriyor. Göğsü şiş. Gözlerinin rengi gittikçe sönmekte. Ayakta zor duruyor. Arnavut bahçıvan babama atı yılan soktuğunu göstermek için elindeki ucu sivri demiri hayvanın göğsüne batırıp çekiyor. At ancak kımlıdayabildi. Açılan delikten düşen kan bulaşmış yeşil damlalar. Bir iki dakika sonra atın yuvarlandığını gördüm.

Bu ölümden duyduğum hisler ne oldu, hatırlamıyorum. Yalnız, aklımda kalan şu: Günlerce yılanın atın boynuna nasıl sıçradığını, dişlerini nasıl geçirerek zehrini akıttığını uzun uzun hayal ettim. O sahnede bulunmak istiyor, görmüş gibi hayal ettiğim bütün hareketleri gözümde canlandırıyordum.

Beşir o yaz Erenköy'de menenjitte öldü. Hastalık anlaşılacak tehlike belirdiği zaman annem büyük kederlere kapıldı. Bir yandan ağlıyor, bir

yandan kardeşime gelen buhranları geçiştirmek için çırpınıyor, yüzü günden güne soluyor, soluyordu. O ıssız yerde doktor bulmak güçtü. Çaresiz Beşir kuağıında araba ile Haydarpaşa Hastanesi'ne bazen yalnız, bazen babamla gidiyor, her dönüşünde de biraz daha ümitsiz, biraz daha halsiz oluyor, kara gözleri yaşla dolu, "Ahmet, çocuk ölecek. Ahmet, çocuk ölecek!" diye inliyordu.

Babam başını çevirerek bağınyordu: "Allah'a dua et. Ölürsen ne yapalım!"

Babam, yaklaşan ölümü uzaklaştırmaya değıl, eve çökecek matemi otoritesiyle hafifletmeye çabalıyordu.

Fakat biz, Süreyya, Tezer, Abdurrahman bağı geldiğimiz günden beri birkaç kat daha artmış yaramazlıklarımıza devam ediyor, evi gürültülerimize boğıuyor, dövüşüyor, sınırları Beşir'in hastalığı ile gerilmiş babamdan bol bol dayak yiyorduk.

Bir sabah Beşir öldü. Kardeşimin yüzü sarı-yeşil karışımı renkte idi. Gözleri yarı açıktı. Durmadan dişlerini gıcırdatıyordu. Ah, bu ses! Onu bütün hayatım boyunca unutamadım. Ölüm duvarlarımızdan bu sesle atlamış, kapımızdan bu sesle girmişti. Duyduğum his henüz korku değıl. Beşir'in diş gıcırtaıları bana sadece ürküntü vermiş, o günden sonra bu garip, ince, beynin içini oyan sesi ölümün işareti diye kabul etmiştim. Bu histen bir türlü kurtulamadım, ağır hastalarda hep bu diş gıcırtaısını aradım, onu duyduğum her yerde ilk aklıma gelen ölüm oldu.

Kardeşimin ölümü babam için büyük bir darbe oldu. "Ölürsen ölsün, ne yapalım!" diye bağıran adam, şimdi yüzü elleriyle kapalı hıçkıra hıçkıra dolaşıyor, yemiyor içmiyordu. Annem oğlunun derdini unutarak babama yalvarıyordu: "Bana sen lazımsın Ahmet. Başka çocuklarımız var. Daha da olur. Sen hastalanırsan ne yaparım sonra."

Keder fırtınası geçti tabii. Ama babam da o kadar hevesle aldığı, ağaclarını eli ile diktiğı, kütüklerinin toprağını kendisi bellediğı bağı hayatı boyunca, hemen hemen bir daha görmemek üzere bıraktı. Beşir'den sonra oraya ya üç veya dört defa, o da birer saat için, belki de oğlunun hatıraları ruhunu çok sıktığı zamanlar gitti.

şimdi, Erenköy'den kalan, şu hazin hikâyelerden başka, mehtaplı gecelerde kum denizlerinin tepeleri kadar uzun gölgeli çalılar arasına sak-

lanarak körebe oyunlarımız; kıskançlıktan, koruk yediğini babama haber vererek dövdürdüğüm ağabeyimin feryatları; temiz, sade bir mezarlığın bir köşesinde, iki küçük servi arasında bir mezar. Beşir orada yatıyor. 1958'de bu mezarı, kardeşimin kemiklerini Feriköy'de babamın, annemin koynuna koymak için aradım. Bulmak mümkün müydü? Toprak onu da, servile-ri de çoktan yiyip bitirmişti.

Bu bağ hâlâ bizim. Bekçisi, o zaman bahçıvanımız olan ve hayatını hep orada yaşayarak ölmüş adamın oğlu. Ankara-İstanbul yolunun Anka-ra'ya giderken Erenköy hizasında sağ yanda ve dört beş yüz metre ileride göze çarpan küçük bir çamlık var. İşte orası. Biz de babam gibi birkaç yılda bir uğradık. Satmak istedik, olmadı. Ev kendi kendine dökülüp yıkıldı. Beşir'in ve bir yazlık hatıralarımızın mezarı olarak kaldı.

21 Mayıs 1960'tan sonra radyoda, benim hırsızlıkla elde ettiğim, bir ilçe sığacak kadar büyük topraklar diye teşhire kalkışukları da bu bağdır.

Molla Gürani'deki evin benim için en çekici köşelerinden biri de, babamın yazı odasıydı. İki duvar baştan başa kitap dolu camlı kütüphanelerle kaplı, öteki duvarlarda aile resimleri asılı.

Babam dört dil biliyordu. Kitapları da buna göre Türkçeden başka, Rusça, Fransızca, Farsça, Arapça idi. İngilizceyi daha sonra öğrendiği için o yıllarda bu dilde kitap yoktu sanıyorum.

Ben okuyup yazma öğrenmeden önce bu kitaplardan resimli olanları çıkarıp merakla, dikkatle bakıyordum. Okumayı babam bana daha okula başlamadan öğretti. Bu suretle kütüphanedeki Türkçe tarihleri, manalarını anlayıp anlamadığıma bakmadan, canımın sıkıldığı yerleri bırakıp atlayarak okumaya başladım. En hoşlandıklarımından biri Cevdet Paşa'nın *Kısas-ı Enbiya* (Peygamberlerin Hikâyeleri) isimli tarihi idi. Bütün ciltleri daha o yıllarda elimde harap hale geldi. Bunun yanında Ahmet Refik'in Roma ve Bizans tarihleri; sonra babamın dostu kütüphaneci Halit'in çıkardığı dergiler ve romanlar. Jülvern'in [Jules Verne] birçok eserini, *Gök Bayrak*'ı hep babamın çalışma odasında okudum. Kütüphanede *İlahi Komedya*'nın Rusçası vardı. Beyaz kâğıt üzerine yapılmış resimlerine hayretle, ba-

zılarından korkarak, fakat gözlerimi şeytanlardan, günah işleyenlerin dehşet ve acı dolu bakışlarından, gerilmiş yüzlerinden ayıramadan uzun uzun daldım. Bu resimlerde “Beatris”ın yüzü ne kadar masum, ne kadar hüznüydü. Dante’nin yüzü de öyle. Garip belki, bu resimlerden sonra, hayatım boyunca, güzelliklerini hayranlıkla seyrettiğim kadın ve erkekleri “Beatris”e ve “Dante”ye benzettim.

Bazı akşamüstleri veya geceler kütüphanede babamın arkadaşları toplanırlardı. Aralarında kalmak, konuştuklarını dinlemek için can atardım; fakat babam izin vermezdi, ben asık yüzle odadan çıkarken de arkamdan gülüşürlerdi.

Halide Edip Adivar, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ziya Gökalp, Nezihe Muhiddin, Ömer Naci, Yusuf Akçura, Şeyhülislam Hayri Efendi, Şair Mehmet Emin Yurdakul, Celal Sahir, Ömer Seyfettin, Göz Doktoru Esat Paşa, Hüseyinzade Ali, Halim Sabit, Abdullah Cevdet ve daha bazıları, hanımları, çocukları, böylece hayatta yüzlerini babam, annem ve kardeşlerimle beraber hatırladığım ilk insanlar oldular.

Halide Hanım, beyaz, solgun yüzü, melankolik bakışları ile canlı bir “Beatris”ti. Akçura’nın sakal, ses ve gözlüğünün bir arada titremesine hem şaşar, hem gülmek için kendimi zor tutardım; fakat Mehmet Emin Bey’in titrek sakalı ve sesi aynı arzuyu vermiyordu. Babamın arkadaşları arasında bir başka sakallı da Ömer Naci idi. Parlak, kara gözleri vardı. Siyah sakalına uyan gür sesi kulağımda:

Vatan ne Türkiye’dir Türklere, ne Türkistan
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir, Turan!

Turan, Turan! Halide Edip’in bu isimdeki piyesini yine Molla Gürani yıllarında, Türk Ocağı sahnesinde seyretmiştim.

Ne kadar çok sakallı vardı babamın dostları arasında. İşte, tatlı, esri dolu konuşmalarıyla Hüseyinzade Ali. İşte, kartal burunlu, kartal yüzlü Hayri Efendi. Sonra, ismini bilmediğim uzun boylu, kumral, kruvaze kadi fe yelekli, dik bir bey. Ona damat derlerdi, sarayın damatlarından. En çok onun sakalı hoşuma giderdi. Sesini hiç hatırlamıyorum. Hafızamda kalan

yalnız, güzel yüzü. Celal Sahir zayıf, çökük, renksiz yanakları, aralıklı iri dişleriyle ensesine dökülmüş saçları olmasa bir iskelete benzeyecekti. Nezihe Muhittin Hanım neden iri gözlerini açarak şaşkın bakardı herkese? Zayıf yüzü, sivri, uzun, ince burnuyla hasta bir kuşu andırıyordu. Ziya Gökalp'in, yuvarlak, beyaz, durmadan terleyen yüzü, şişman vücuduna dar gelen ceke-tinin deliklerine zorla geçirilmiş düğmeleri üstüne kavuşturduğu elleriyle bu kalabalığa istemeden sokulmuş gibi utangaç bir duruşu vardı.

Halide Hanım bu toplantılara iki oğlunu da getirirdi ara sıra. Onlarla saklambaç oynadığını hatırlıyorum şimdi. Yan yana saklandığımız odunlukta büyük oğlu Togo'nun yanağını ısıtan heyecanlı sıcak nefesini hâlâ yüzümde hissediyorum.

Celal Sahir'in iki kızı ve oğlu Molla Gürani'den arkadaşlarım. Büyük kızı genç yaşta öldü. Oğlu neşeli, kendi halinde, fakat vefasız. Kader, küçük kızını, Nadir Nadi'nin karısı olarak, siyasi hayatımın zararsız hasımlarından biri yapacaktı günün birinde.

Burada hafızamın bir oyununa işaret edeyim: Babamın Molla Gürani'de tanıdığım dostlarından bir kısmını çizgileri, renkleri, sesleriyle hatırladığım halde, bazılarını ancak hayal meyal görebiliyorum. Bunlar daha sonraki yıllarda beliriyorlar; mesela Hamdullah Suphi böyle. Onu, Türk Ocağı'nın sahnesinde Mehmet Emin Yurdakul'un Musa Süreyya tarafından bestelenmiş "Ey İğnem Dik!" isimli şiirini okuyacak Saide Hanım'ı dinleyicilere tanıtan silik bir iz olarak fark ediyorum ancak.

Şunu da yazıvereyim: Hamdullah Bey o geceden kısa bir süre sonra bu ufak tefek, sarışın, tatlı hanımla evlendi. Bu da ayrı bir hikâye oldu. Düşün gecesi, Ocak'taki toplantıyı bırakmayarak gece çok geç saatlerde eve gelişini hanımı kadar arkadaşları da yadırgamışlardı.

Babanzade Şükrü de [Şükrü Baban] öyle. *Tercümanı Hakikat* gazetesinde babamın yardımcısı idi. İsmi evde çok geçiyordu. Elbette gelip gidiyordu, fakat ben onu sadece Meserret otelinin yanından gidilen arkadaki gazete idarehanesinde hatırlıyorum. Yüzü, buruşukları silinince bugünkünün hemen hemen aynı idi. Bakışları canlı, alaylı; dudaklarında yine alaylı, ama çekingen, mahçup gülümseme; hafif boğuk, fakat tatlı sesi; elleri cebinde, başı öne eğik yürüyüşü; sonra boyunun fazla uzunluğundan da

faýdalanan dik duruş; hiçbiri deęişmedi bu adamda. Bir de yakasındaki çiçek galiba.

Molla Gürani'deki evin bu tanınmış dostları yanında hafızamda kendilerine ayrı yerler bulmuş başka yüzler de var. Bunlara “gölgeler” diyorum ben. Her zaman evdedirler, ama varlıklarını belli etmezler; o kadar bizden, o kadar sessiz!

Kafkasyalı Kerim Bey. Uzun, ince boyu, çizgileri keskin, esmer, zayıf yüzü, beyaz dişleriyle Molla Gürani'den Hacı Akif Paşa konağının son günlerine kadar evimizin bu gölgelerinden biri. Babamın hiddet, şiddet ve sinirliliklerinin kendilerine sıçradığı, fakat tıpkı bizler gibi, ne yaparsa yaparsın ona karşı ses çıkarmayan, boynunu bükerek duran, biraz da korkan birkaç insan arasında o da vardı. Zarif, uzun, beyaz yüzlü, badem gözlü hanımı Çin minyatürlerindeki kadınlara benziyordu.

Celal Ünsi. İri yarı, yuvarlak, sarı yüzlü, tatlı sesli Celal Bey; kumral, mavi gözlü, zayıf, mahzun yüzlü, saraydan alınmış Çerkez hanımı; zekâsı saflığın sınırlarını aşmış, süt beyaz, mavi gözlü, tombul, kırmızı yataklı kızı, neredesiniz şimdi?

Hafızamda onlardan bir macera, bir hikâye, bir manzara var: Yeşilköy'de –o zaman Ayastefanos derlerdi– evlerine gittiğimiz bir yaz günü denize düşmüştüm. Kendimi suda çırpınırken görüyorum hâlâ. Sonra gözlerimi babamın kucağında açtım.

Celal Bey Sultan Hamit zamanında bir aralık işsiz kalıyor, para kazanmak için de jurnalciliğe karar veriyor. Fakat yazdığı jurnallerden ses seda çıkmıyor. O kadar kızıyor ki bir jurnal de kendisi hakkında veriyor. “İşte Ahmet Bey, benim talihim! Hemen yakaladılar. Adamlara o jurnalı yine kendimin yazdığını anlatıncaya kadar anamdan emdiğim süt burnumdan geldi.”

Celal Bey'in bu gülünç talihsizlik hikâyesi yanında bedbahtlığının çizdiği manzara şu: Molla Gürani yandıktan sonra bir aralık Türbe'de Gökalplerde kaldık. Bir gün, şimdi Halk Partisi İstanbul merkezi olan binanın önünden geçerken karşıdan gelen bir adamın ellerini yüzüne kapamış, yüksek sesle hıçkırarak ağladığını gördüm. Koluna girmiş biri onu yürütmeye çalışıyor, fakat o kâh çömelerek, kâh ayakta, iki üç adımda bir evlerin

duvarlarına dayanarak hıçkırıyor, hıçkırıyordu. Yoldan geçenler etrafında toplanmaya başlamışlardı. Yaklaştım, Celal Ünsi Bey'di.

Sonradan öğrendik. O gün Hariciye Nezareti'nden çağırılmışlar, mühendis olmak için Almanya'da bulunan oğlunun ölüm haberini vermişler.

Zavallı Celal amca. O gün beni şaşırtan cadde ortasındaki deli divane halinin hangi derin yaradan doğabileceğini ben de baba olduktan sonra anladım. Kütüphanedeki toplantıların sakallı sivilleri arasında bir de sakalsız sarıklısı vardı: Çin vaizi Seyyit Tahir Efendi. Kapı yanındaki iskemleye oturur, konuşmadan ve daha çok bakarak dinlerdi. Yalnızca babamın değil, bütün evin, annemin, biz çocukların da dostu idi. Yuvarlak, esmer, sakın yüzü; tatlı şivesi; doğuda ve batıda Türk ve İslam birliği fikrini yaymak maksadıyla yaptığı seyahatlerin eğlenceli hikâyeleriyle hepimizi oyalamasını biliyor, evin dert ve mutluluklarını sessizce, belli etmeden paylaşıyordu. Molla Gürani'den 1957'deki ölümüne kadar gelebilen tek canlı hatıra oldu. Annemin, babamın, Abdurrahman'ın son dualarını o yaptı.

Bir de Feyazoflar.* İstanbul'un o yıllarda çok tanınmış, kökü bizim gibi Karabağlı tüccar ailesine mensup bu insanların her biri hafızamda ayrı ayrı hatıralar bıraktılar. Kadınla erkekli, Picasso'nun tablolarındaki yüzlere benziyorlardı. Aralarında birinin, aile başı "ağa"nın daha o yaşlarda üstümde garip bir etkisi oldu. Bu, bir ayağı total, bir kolu çolak, az ve ağır ağır konuşan, orta boylu, tıknaz, beyaz yüzlü, ince dudaklı adamda insanı kendine çeken bir kuvvet vardı. Bu ne idi, bilmiyorum; sakatlığından mı geliyordu, başka bir kaynaktan mı, ama beni düşündürüyor ve ürkütüyordu.

Çanakkale Savaşının en şiddetli zamanında babam, bir ayağımızın Anadolu'da bulunması için bizi, Ömer Naci'nin ailesiyle beraber ağanın Kadıköy'deki büyük köşküne götürdü. Orada on beş gün kaldık. Bütün Feyazoflar total ayağının ve çolak yumruğunun altındaydı. Aralarından yalnızca biri; zayıf, uzun, hemen her zaman asık yüzlü, yeşil gözlü karısı biraz kımlıdayabiliyordu.

Bu ağa birkaç yıl sonra birdenbire çıldırdı. İyileştiği vakit evine dönmeyi istemeyerek Eyüp'te bir tekkeye girdi. Küçük oğlu, arkadaşım Mah-

* Ağaoğlu'nun 1957'de yayınlanan Büyük Aile adlı uzun hikâyesi bu aileden esinlenerek yazılmıştır –ed.n.

mut, okumaya gittiği Polonya’da kendini demiryolunda makas noktasına atarak intihar etti. Üstünden üç tren arka arkaya geçmişti. Küçük kızı yine kendini öldürmek kastıyla bir kış günü Fenerbahçe’den denize girerek hastalandı, verilen ilaçları almadan, kısa bir süre sonra öldü. Büyük oğlu bir mektup bırakarak kayboldu. Üç dört hafta sonra denizden, yarısı balıklar tarafından yenmiş cesedini çıkardılar. Aileden kalanlar da dağılarak her biri bir yana gitti. Molla Gürani’de ağayı gördüğüm zaman beni korkutan acaba bu akıbetleri miydi?

Babam beni de Abdurrahman gibi Galatasaray’a yatılı vermeyi düşündü. Bunu hiç istemedim. Geceleri annemin sıcak koynundan, evimizin bahçesinden, Sevimbike’den, komşuların beraber oynadığımız çocuklarından, nihayet kütüphaneden ayrılmak güç geliyordu. Fakat derdimi anlatmak, annemin yardımına rağmen mümkün olmadı; Galatasaray’ın hazırlık bölümüne yazıldım. Ancak orada iki ay kalabildim, hayatım boyunca kalbimin bir yanında sızlayacak bir yara ile eve döndüm.

Sınıfta sıra arkadaşım, ailece tanıştığımız zengin bir tüccar ailenin, Gafarofların (Gaffarzadeler) oğlu Enver’di. Zayıf, çelimsiz, esmer bir oğlan. Yanımdan hiç ayrılmak istemiyor, oyunlara da karışmıyor, durmadan mızımlanıyor, bu hali de sinirime dokunuyordu. Sonunda kendimi tutamayarak fırsat buldukça onu dövmeğe başladım. Her yanına, bu arada dizlerine tekme ile vuruyordum. Enver, her seferinde bir eliyle acıyan dizini ovuştura ovuştura kaçıyor, ağladığını belli etmemeye çalışıyor, beni de şikâyet etmiyordu. Sonra yine yanıma geliyor, bir şey olmamış gibi konuşuyor, yavaş bir sesle, “Dizlerime vurma, çok ağrıyor” diyordu.

Bir hafta başı Enver okulda gözükmedi. İki gün sonra da korkunç haberi geldi: Enver, Bebek’te tramvaydan atlarken altına düşmüş, tekerlekler dizlerinden geçerek ayaklarını koparmış.

Arkadaşımın ölümü, üzerimde fazla bir etki yapmadı; fakat buna karşılık, tramvayın dizlerini nasıl ezdiğini düşündüm uzun uzun. İçimde garip bir his vardı. Tekerleğin tekmelediğim yerden geçtiğini sanıyor, o anı hayal ediyor, kanın fişkırmasını, Enver’in haykırışını, halkın koşuşmasını

gözümde canlandırmaya çalışıyor, kendimi bu sahneyi tekrar tekrar yaşamaya zorluyordum. Zamanla içimde belli belirsiz, acımaya benzer titremeler de duydum. Birkaç yıl sonra Enver'i hatırladığım vakitler ölüm anını düşünmüyordum artık. Sadece bu titremeler uyanıyordu kalbimde. Aradan belki kırk yıl veya daha fazla geçti, şimdi, şu satırları yazarken de aynı sızıyı hissediyor, kendi kendime soruyorum: “Neden dizlerine öyle insafsızca vurdum?”

Molla Gürani'deki evin iç içe hatıraları hafızamın karanlıklarından aydınlığa, bazen yüzler, sesler, hareketler birbirine karışık, bazen her yüz, her ses, her hareket ayrı ayrı, yerli yerinde çıkıyor. Anlıyorum ki o yaşlarımdan çerçevesine girmiş her hadise, yılların ruhum ve kafamda ördüğü nasırın altında, biraz kazınca kendilerini hemen gösterecek izler bırakmış. Mizacı, karakterim, hayatıma hükmetmiş her manevi eğilimin kökleri bu izlere varıyor. İşte mesela, ilk gördüğüm filmin, manzaraları, insanları, konusu ile, hayatın değerleri üzerinde bugün sahip olduğum inançların doğup büyümesinde rol oynadığını seziyorum.

Bir zafer haberinin –belki Çanakkale– ertesi günü babam bizi Şehzadebaşı'nda yeni açılmış, İstanbul'un ilk sinemalarından birine gönderdi. Bu benim sinemaya birinci gidişim: Filmin adı “Homongolos”.

İhtiyar, çelimsiz, çirkin, kambur bir bilgin, bu eksikliklerinin doğurduğu bütün hasretlerini, yıllardan beri peşinden koştuğu bir hayali gerçekleştirerek yumurtadan çıkardığı bir insanla gideriyor: Bu, güzel, kuvvetli, zeki ve kurnaz bir insandır. Onu yarattı, o halde kendisinden bir parça. Manevi boşluklar içinde geçmiş hayatının intikamını alacak oğlu.

Heyhat, yumurtadan doğmuş yaratık insanların arasına bir yılan gibi giriyor. Aklı, zekâsı, güzelliği, kuvveti zehir olarak kullanan bir yılan. Karşılaştığı herkesi bu silahlarla yerlere seriyor. İnsanlar ondan korkuyorlar, nefret ediyorlar. İhtiyar bilgin oğlunu doğru yola getirmek istiyor, fakat sözlerini yumrukla karşılıyor. O zaman yarattığı adamda eksik olanı araştırıyor, görüyor ki ona vicdan vermemiş, insanlığın bu en yüksek niteliğini aşılayamamış.

Cemiyeti bu beladan kurtarmak için yine yumurtadan başka bir adam daha yapıyor. Filmin son sahnesi, güneş batarken bir uçuşun başında iki canavarın birbirinin üstüne yürüyerek boşluğa yuvarlandıklarını gösteriyordu.

Bu filmin, yaşımın küçüklüğüne rağmen üzerimdeki etkisi büyük oldu. Başka insanlar karşısında kendimi aciz hissettiğim her zaman Homogolos'u düşündüm.

Molla Gürani yıllarının güneşli günleri arasında Büyükada'da geçen üç yaz ayı var. Bana dünya üstünde, Aksaray'dan, Molla Gürani'den, Erenköy'ün küçük bağ evinden başka âlemlerin de olduğunu gösteren üç ay. Daha önceleri Erenköy'den evvel bir defa Boğaz'a gittiğimizi hatırlıyorum, ama çok silik, çok gölgeli. Rumelihisarı'nda bir ev. Yuvarlak, beyaz yüzlü, şişman bir kadın: Annemin birkaç ay için Kafkasya'dan gelmiş ablası. Sonra kambur, zayıf bir başka kadın: Süreyya ve Tezer'in İngilizce öğretmeni. Deniz kenarında kamburunu gizlemek için sıkı sıkıya sarıldığı örtüyü çekmeye çalışıyoruz. Masum çocuk zulmü. Rumelihisarı'nda hafızamda kalan, bunlardan ibaret. Fakat Büyükada'nın üç ayını gün gün hatırlıyorum adeta. Sebepleri var bu hatırlayışın. Birincisi, o yaz adada sünnet olduk. İkincisi, yeşil ormanı, açık denizi, güneşin doğuş ve batışlarının ufuklarda tutuşturduğu yangınları, mehtabın su, ağaçlar ve havada yarattığı sihirli ışık oyunlarını ilk defa o yaz Ada'da tanıdım.

Babam Hristos'a (İsa Tepesi) çıkan yokuşun sağ yanında, çamlık içinde bir ev tutmuştu; hemen bitişik sayılacak kadar yakın evi de o zaman ki ismiyle Köprülüzade Fuat Bey. Köprülü'nün yüzünü Molla Gürani'den hiç hatırlamıyorum. Hafızamda Ada'dan itibaren belirliyor. Babamın bir gazeteciler grubu ile Almanya'da bulunduğu sırada bir gün beni ve ağabeyimi çamları tutuşturduğumuz için bastonla kovalayan bu genç adamla günün birinde büyük bir siyasi hareketin ön safında ve idarecileri arasında beraber olacağımızı, aynı hükümetlerde sorumluluk alacağımızı, bir ihtilalden sonra da ihtilalin asıl sahibinin sofrasında asılmamı isteyeceğini düşünebilir miydim o zaman? Ben henüz sünnet olmuş bir çocuk, o, gençliğine rağmen babamın arkadaşı, tanınmış bir profesör.

Büyükada'da o yaz benim için hayatın bir başka perdesi de aralandı. Bazı akşamüstleri çocuk bahçesinde oynamak için babamla veya yalnız gittiğim, yeni bina dışında hemen hemen bugünkü halinde olan Kulüp'te*, Dil'de, yollarda gördüğüm ipekli maşlahlara bürünmüş, hayallere benzeyen güzel kadınlar.

Ruhun derinliklerinde gizli öyle ışıklar var ki, çocukluğumuzun şu veya bu gününde, sevindiğimiz, kederlendiğimiz bir hadisenin, hayran olduğumuz bir manzaranın eliyle yakılmışlar. Ahmet Haşim'in "O Belde" isimli şiirinde,

"Kadınlar orda güzel ince, saf ve leylidir," diye başlayan ve
"Onların rûhu şâm-ı muğberden
Mütekasif menekşelerdir ki
Mütemadi sükûn u samtı arar
Şûle-i bi-ziyâ-yı hüzn-i kamer
Mülteci sanki sade ellerine
O kadar natıvan ki, ah, onlar"

diye devam eden mısraları ilk okuduğum zaman, gözlerimin önünde Büyükada'nın o yazını süsleyen maşlahlı kadınlar canlandı. Ondan sonra da adada kaldığım günler, çamlar arasında gezerken, bir ağacın arkasından, üstü zarif nakışlarla işlemeli maşlahlarına işveyle sarılmış ince, güzel kadınların çıkmasını bu yaşa kadar hep bekledim. Kulaklarımda hâlâ onlardan bazılarının şuh dedikodularını anlatan fısıltılar var.

Tanınmış genç bir şairin hanımı, kocasını bırakarak evine kaçtığı yeni tanınmaya başlamış bir yazarla o yaz adada karşılaşmıştı. Kadın ve aşk üzerine yazdığı şiirleriyle olduğu kadar, o yılların moda hastalığı veremi ile de meşhur bir başka şair, beyaz elbiseleri içinde bir hayal gibi yürüyerek çok yakın bir arkadaşının hanımına en yeni akrostişini okuyor; büyük bir memurun karısı, yıllar sonra yine büyük bir şairin annesi kelekleri kıskandıracak bir çeviklikle daldan dala uçarken, son yüzyılın

* Eski adı Yat Kulübü olan, günümüzün Anadolu Kulübü –ed.n.

en ahenkli seslerinden biri, manav görünüşlü bir adamın dudaklarından dökülüyordu:

Adalardan gelen bu mektupta
Oradan bir sihirli rayiha var
İşveler sezdiren bir üslupta
Bir güzel türkü söylüyor bahar
Adalardan gelen bu mektupta.

Bu çamlıklar, bu deniz, bu sabah ve akşam ışıkları, bu mehtap oyunları, bu şiirler, bu gösterişli atlar, arabalar, bu zarif köşkler, bahçeler, bu aşk, fısıltı, heyecan dolu vapur karşılaşmaları arasında kulaktan kulağa, korku ile anlatılan başka manzaralar da vardı: Açlık, sefalet, hastalık İstanbul'u ve memleketi kavuruyordu. Ordular her yanda çekiliyorlar, imparatorluğun temelleri çöküyor, karanlık ve felaketli günler yaklaşıyor.

O yazdan bütün bunların yanında hafızamda kalan bir büyük gü-rültü: Haydarpaşa istasyonu mavnalardan, vagonlardan yüklenen cephanelerin patlamasıyla, yüzlerce adamla beraber havaya uçmuştu.

Bir tatlı ses, Fuat Bey'in kız kardeşi, mehtaplı bir gecede Yahya Kemal'in şarkısını söylüyor:

Sen nerdesin ey sevgili,
Yaz günleri nerede?

Şişman, sapsarı, nefes nefese bir yüz. Hem verem, hem kalp hastası. Bazen bir kadının, bazen bir erkeğin koluna dayanarak arabaya binmeye, yürümeye çalışıyor.

Babamın siyasi hayatının fırtınaları ilk rüzgârlarını Molla Gürani'de estirdiler. Bu, Kâmil Paşa hükümeti zamanına rastlar. İttihatçılar kendi elleri ile getirdikleri hükümetin baskısı altına girmişlerdi. Ben bu hikâyeden evimizin hissesine düşen bir gecenin hatırasını saklıyorum hafızamda:

Yağmurlu, şimşekli bir gece yarısı. Hepimiz misafir odasındayız. Annem sakin, hüzünlü bir yüzle babama bakıyor. Humay halam küçük bir el çantasına bir şeyler yerleştiriyor. Süreyya, Tezer, Abdurrahman ve ben şaşkın, ne olduğunu pek anlamaz bir halde kâh babamın, kâh annemin yanına gidip geliyoruz. Babam bizi birer birer kucakladı. Kendimi kolları arasında kaldırılmış görüyorum. Sonra annemle aşağıya indiler. Pencereden bahçe kapısına baktım. Havagazi lambasının soluk ışıkları altında üç dört gölge duruyordu.

Bu, babamın birinci tutuklanması. Hapiste çok kalmadı; belki on beş gün.

Bir başka gece yarısı, fakat bu sefer tutularak değil, onu almaya gelmiş birkaç dostu ile gitti. Ertesi günü hükümet devrilmiş, Nazım Paşa vurulmuştu.

Molla Gürani'nin bu bazıları açık, bazıları gölge hatıraları arasına karışan küçük acılar, masum mutluluklar yağın yağın.

Bir hastalığım sırasında, getirdiği oyuncağı hemen kırdığım için babamın attığı iki tokat, ondan haklı haksız yediğim bütün dayakların ortasında dimdik duruyordu. Babamın dövmeleri kalbimde hiçbir kırıklık bırakmadı, fakat bu iki tokadı attığı o günden sonra, uzun yıllar, hastalığıma rağmen hiddetini yenememiş olmasını düşünürken, "Acaba beni sevmiyor muydu?" demekten kendimi alamamıştım. Babamdan yirmi yaşına kadar dayak yedim. Şu iki tokat dışında hiçbirini bana olan sevgisinin derecesine bağlamadım. Yine sırf bunun için kendi çocuklarıma, hastalıkları sırasında ne yaparlarsa yapsınlar, ses çıkarmadım. Babamın iki tokadı bana çocuk kalbinin bir sırrını çözmüştü. Onlar sevgiye en çok, kendilerini zayıf, aciz hissettikleri zaman muhtaç oluyorlar.

Gariptir, Molla Gürani hatıralarım arasında ramazanlar yok. Kulağımda yalnız, sahur davulunun, derinlerden başlayarak yavaş yavaş beynimin içinde vuruluyormuşçasına kuvvetlendikten sonra yine yavaş yavaş derinliklerde eriyip biten sesi var. Buna karşılık Molla Gürani'de bayramlar ne kadar pırıl pırıl, ne kadar aydınlık.

Annem arife akşamından, yatağımızın yanına yeni elbiselerimizi, gömleklerimizi, çorap ve ayakkabılarımızı koyardı. Bayram sabahı alacakaranlıkta kalkardık. Evin her yanı, her şeyi bana yepyeni görünürdü; annemin, babamın, kardeşlerimin yüzlerine kadar. Bayram yeniliği bende öyle bir alışkanlık yarattı ki hâlâ arife günleri kendime, küçük de olsa, bir kravat, bir çorap, bir ayakkabı almadan rahat edemem. Dahası var: Ruhumun çok sıkıldığı zamanlar yeni bir şey olarak ferahlayabiliyorum.

Bayram sabahlarının ilk işi komşulara el öpmeye gitmekti. Her evden beyaz veya renkli ipek mendiller verirlerdi. Bizim evde de komşu çocukları için mendiller hazırlanırdı. Mahallede annemin fakirleri vardı. Onların çocuklarına arife gününden elbiseler, gömlekler gönderir, eve geldikleri zaman da ceplerine kimseye göstermeden para koyardı.

Bütün mahalle bayram yerişti o günler. Dantel perdeler gerilmiş, tek atlı yük arabalarına, atlarının boyunlarına renk renk tülbentler sarılı faytonlara, gözlerimizde kırmızı, mavi gözlükler, elimizde bastonlar, kuru-lur, sokak sokak dolaşırdık. Haseki'ye doğru küçük bir meydanda salıncaklar kurulurdu. Başımız dönünceye kadar sallanırdık. Ömer Naci'nin kızı Müzeyyen, oğlu Hikmet, yeğeni Arif; gümrük kâtibinin oğlu Sudi; Rum bakkal İlyâ'nın, bayramlarda bizim kadar heyecanlı, sevinçli, şişman, kırmızı, tombul yanaklı kızı; Abdülreşit Efendi'nin oğlu Timur ve benim Sevimbike'm faytonlarda, salıncaklarda el ele, nefes nefese akşamı bulur, bayrama, gündüz bıraktığımız yerden rüyalarımızda devam ederdik.

Şimdi bu satırları yazarken, Necip Fazıl, tiklerle durmadan değişen yüzü ve zekâ, şüphe, vehim dolu, parlak gözleriyle ruhuma fısıldıyor:

Kimbilir nerdesiniz,
Geçen dakikalarım
Kimbilir nerdesiniz?
Yıldızların, korkarım,
Düştüğü yerdesiniz;
Geçen dakikalarım?
Acaba tütsü yaksam
Görünür mü yüzünüz?

Acaba tütsü yaksam?
Siz benim yüzümsünüz
Eğilip suya baksam,
Görünür mü yüzünüz?

Arkasından Baudelaire'in, görmediğim, kendime göre hayal ettiğim çirkin, fakat acıyla güzelleşmiş yüzü, Muhip Dıranas'ın sesinde beliriyor:

Kaçamak hazlarla dolu masum dünya
Daha mı uzakta Hint'ten, Çin'den?
Mümkün mü çağırmak geri ahuzarla
Ve gümüş bir sesle yaşatmak yeniden?
Kaçamak hazlarla dolu masum dünya!

Evet, Molla Gürani'nin bayram günleri masum dünyanın kaçamak hazlarından ibaret kaldı.

Molla Gürani'ye yerleştikten sanıyorum iki yıl sonra, babamın amca oğulları da hanımları ile İstanbul'a göç ettiler. Böylece Ağaoğlu ailesinin büyük bir kolu, aynı dam altında değil, fakat aynı sokakta iki ayrı eve bölünmüş olarak babamın otoritesi altına girdi.

Bu akrabaların gelişleri, hafızamda yer eden bir gece oldu. Evin içi birdenbire uzun boylu, kalpaklı, esmer, kalın kara kaşlı, büyük kara gözlü erkeklerle; işlemeli, sırmalı, bol entariler giymiş, başları renk renk tüllerle sıkı sıkıya örtülmüş kadınlarla doldu. Onlar bize gelmiş değil, ben başka bir memleket gitmiş gibiydim. Erkeklerden Ali amca beni kollarının arasında kaldırdığı zaman, bir insan nasıl bu kadar boylu olur diye şaşarak korkmuştum.

Galiba bu akrabalar geldikten sonra mahallede ilk defa bize "Acem" diyenler çıktı. Babam, mebusluğu, profesörlüğü, *Tercümanı Hakikat* gazetesini başyazarlığı sayesinde, şivesinin kendisine taktırabileceği bu sıfattan kurtulmuş, fakat mahalleye birdenbire gelen bu yabancı kılıklı akrabaları görüp işitenler, bu sefer toptan hepimize "Acem" deyip çıkmışlardı.

İstanbul'un ilk sinemasını bu Acem akrabalarından biri açtı. Sirkeci'de Ali Bey sineması. Hâlâ aynı yerde, aynı ismi taşıyor.

Molla Gürani'de bir de annemin çevresi vardı. Bir yanı, mahallenin, çoğu fakir, kendi halinde, utangaç kadınları idi; bir yanı da babamın arkadaşlarının hanımları. Birinci halkadan hafızamda hemen hemen kimse yok. Bir zenci yüz hatırlıyorum. Bir de Molla Gürani'de doğan kız kardeşim Gültekin'in süt annesi Ayşe Hanım. Bu zayıf, ufak tefek, sarı yüzlü kadın taa 27 Mayıs'a kadar İstanbul'daki eve gelip gitti. Sonra bir daha uğramamıştı.

İkinci halkanın bir kısmı annemin ve babamın ortak ahbabları sayılabilir. Bunlar arasında Cevdet Paşa'nın kızı Emine Seniye Hanım'dan mabeyinci Hürşit Bey'in karısı Naciye, Hamdullah Bey'in kardeşi Hamiyet Hanımlara kadar bazısı tanınmış, bazısı tanınmaya hevesli yüzler yer alıyorlardı.

Ne çok severdim Naciye Hanım'ı. Ortaya yakın boylu, balık etinde, beyaz tenli, kara kaşlı, kara gözlü, yuvarlakça yüzlü tatlı bir kadındı. O zaman hangi artiste benziyordu bilmem, ama bugün Liz Taylor bana Naciye Hanım'ı hatırlatıyor. Babamın Malta esirliği yıllarında evimize en çok gelip gidenlerden biri de odur. İki üç dil biliyor, el falına bakıyor, bazı görüşleri de çıkıyordu. Mesela Talat Paşa'ya öldürüleceğini, Cavit Bey'e asılacağını söylemişti. 1927'de Afgan Kralı Emanullah onu Kraliçe Süreyya'nın baş damdonörü [nedimesi] olarak Kâbil'e götürmüştü, ihtilal üzerine memlekete dönmüştü.

Hamiyet Hulusi Hanım Türkiye'de annemin de idare kurulu üyesi bulunduğu ilk kadın derneğinin kurucusu: Kadınları Çalıştırma Derneği. Kimsesiz dullara, genç kızlara, asker ailelerine el işleri, örgüler yaptırıyor, bunların satışlarından gelen para ile geçimlerini sağlıyordu. Hamiyet Hanım, kısa, şişman vücudu, her zaman asık, yuvarlak yüzü, nefes nefese konuşmasıyla Hamdullah Bey'in tam aksi bir tipti. Sadece analarının ayrı olmasına rağmen, onlara kardeş demek asla mümkün değildi, ama kardeşlikleri de bir gerçektir.

Cevdet Paşa'nın küçük kızı Emine Seniye Hanım'ı düşünürken gözlerimin önüne, Gureba Hastanesi yakınlarındaki evinin misafir odasından baş köşeye oturmuş, yüzü renk renk boyalı –galiba saçları da öyle idi–

konusurken el işaretleri bol, ihtiyar bir kadın geliyor. Ondan hatırladığım bundan ibaret.

Ya babamın arkadaşlarının hanımları?

Bir kadın, şu Ziya Bey'in [Gökalp] karısı Naciye Hanım! Zayıf, kurru, bir ayağı kalçasından kesik ve takma, yüzü bıçak gibi, ince, uzun, esmer, üstelik çiçek bozuğu. Ağzında ancak birkaç diş var. Saçları karmakarışık. Kaba bir Diyarbakır şivesiyle kavgacı. Başta kocası, herkesi çekıştırıyor, açık saçık hikâyeler anlatıyor, bunlara Ziya Bey'in ona nasıl âşık olduğunu da katıyordu. Bu yalan değil, bir gerçektir. Ziya Bey akrabası olan bu hanımı severek almış, üç kızları olmuş, kendi de evin içinde sessiz sedasız onun emrine girmişti.

Esat Paşa'nın* Makbule Hanım'ı.¹ Beyaz yüzü, iri gözleri, tatlı gülümsemesiyle çocukluğumun Beatrislerinden biri. Makbule Hanım, Paşa'nın akıl hastası birinci karısının üstüne aldığı ikinci hanımıydı. İkisi kız, biri erkek üç üvey evladın hırçınlıkları, kocasının sert otoritesi, onun sakin yüzünden dökülen serinletici yumuşaklıkla eriyor, evinin koyu renk perdelerle gölgelenmiş oda ve salonlarında ayak sesleri bile işitilmiyordu. Bu güzel kadının yıllar boyu yavaş yavaş, sihirli tatlılığından hiç kaybetmeden ihtiyarladığını gördüm. Kocası öldü, üvey çocukları analarının yolunda gittiler. Öz kızı dilediği kadar bahtiyar oldu mu bilmem, öz oğlu bugün büyükelçi. Makbule Hanım, Esat Paşa'nın karısı, Sadullah Paşa'nın kızı olmanın gösterişsiz gururu içinde, bembeyaz saçları, buruşmuş yüzünden hiç eksilmeyen o büyüleyici gülümsemesiyle çocukluk hatıralarımın ortasında bir heykel gibi duruyor.

Hafızamda, siyah çarşaflar içinde, yuvarlak beyaz yüzlü, kara gözlü, yumuşak sesli kara ihtiyar bir kadın beliriyor: Kara Kemal'in** annesi. Oğlu-

1 1964'te Ekim'de hapisten çıktığımdan bir gün sonra beni görmeye geldi. "Seni annen yerine kucaklamaya geldim" diyerek beni öptü.

* Esad Paşa (1865-1936), Türkiye'de çağdaş göz hekimliğinin kurucusu. 1965'te dışişleri bakanı olan Hasan Esat Işık'ın babasıdır –ed.n.

** Kara Kemal (1868-1926) İttihak Terakki Partisi üyesi siyaset adamı. 1917'de iâşe nazırlığı yaptı. 1926'da Mustafa Kemal'e suikast düzenlemekle suçlanarak gıyabında ölüme mahkûm edildi. İstanbul'da saklandığı bir evde kuşatılınca intihar etti –ed.n.

nun, onu kovalayan insafsız bir husumetin elinde asılmamak için kendini öldürdüğünü de gördü. Daha mahalle delikanlılığından başlayan gözüpekliğinin, oğlunu günün birinde çeşitli belalara sokacağını biliyordu; ama onunla, cesareti kadar mertliğini de görerek övünüyordu. Kara Kemal gibi annesi de, kız kardeşi de yükselmenin sağlayabileceği maddi tatlardan uzak kalarak, İttihat ve Terakki devrinin bu balamdan unutulmaz hatıraları arasına girdiler.

İşte, kuru meyve, peynir kokularıyla bir arada hatırladığım, tatlı, beyaz yüzlü, kara kaşlı, kara gözlü, kendi halinde bir kadın. Abdullah Cevdet'in "Bana yaraşmıyor!" diye boşadığı ilk karısı. Annemin bu dostunun yüzü kadar kileri de hoşuma gidiyordu. Çeşit çeşit kuru, yaş meyvelerin, renk renk reçellerin, pestillerin doldurduğu kiler. Annemle gittiğim zaman kadın hemen beni oraya götürür, ceplerime bütün o yemişlerden bol bol koyar, sonra misafirlerinin yanına dönerdi. Annem, onu boşayan Abdullah Cevdet'i asla affetmedi ve yeni, boylu boslu, boyalı, geveze hanımını hep soğuk karşıladı.

Hafızamda bir kiler daha var. Sahibinin yüzü silinmiş, tek çizgi hatırlamıyorum. Bildiğim, ona "kâtibin hanımı" dediğimizden ibaret. Bana her gidişimde yedirdiği ismi "mürabba" olan bir çeşit koyu marmeladın tadı hâlâ dilimde.

Edremit Mebusu Ferhat Bey'in eşiydi. Esmer, yuvarlak, melankolik yüzü, iri, kara gözleri hep endişeli ışıklarla dolu bu kadının en büyük derdi, kocasının çapkınlıkları idi. Gözyaşları içinde anlatır, anlatırdı. Gençlik çağlarımda okuduğum romanların bahtsız kadınları hemen hemen her zaman onu hatırlattılar bana. Kızlarından biri analarının intikamını babasından aldı sanıyorum.

Ne kadar ince yapılı bir kadındı Halim Sabit Bey'in hanımı. Zayıf, uzun boyu, beyaz, yanakları çökmüş, renkli yüzü, galiba açık mavi gözleri, masum bakışlarıyla bir Japon vazosunun resimlerine benziyordu. Sesi de yüzüne uyuyor, tatlı Tatar şivesiyle konuşmuyor, cıvıldıyordu. Kızı ve oğlu da annelerinin burnundan düşmüş gibiydiler.

Yine böylesine zayıf, ince, fakat yüzü daha düzgün, fildişi renkli, şık, çok şık bir kadın. Muhacirin Umum Müdürü Hamdi Bey'in² hanımı.

2 Eski Viyana Elçisi Hamdi Arpağ.

Nasıl nazlı nazlı, ağdalı, biraz da kırıtarak konuşuyordu! Garip bir adamdı bu Hamdi Bey. Bütün hareketlerinde, doğu illerinin bir tepesinden inmiş olduğunu unutturmaya çalışan bir hal vardı. Ellerini ovuştura ovuştura, eğilip bükülerek, kelimeleri seçe seçe konuşuyor, bir türlü gideremediğini sandığı doğuşuna bağlı çizgi kalınlıklarını bir yandan bu yapma davranışlarla, bir yandan da hanımının gerçekten zarif görünüşüyle karşılamaya çalışıyordu. Siyasi hatıralarımda bu Hamdi Bey'e ait birkaç yaprak olacak belki. Kaderin, babamın arkadaşları arasında, bu çocukluk çağından yıllar ve yıllar sonra karşıma çıkaracağı insanlardan biri de bu adamdır.

Ömer Naci'nin karısı Emine Hanım'la baldızı Güzide abla. Emine Hanım kısa, şişmanca, beyaz, açık mavi gözlü, biraz sinirli bir kadındı. Güzide abla uzun boylu, uzun yüzlü, küçük kestane gözlü. Kocasından boşanmadan ayrılarak eniştesinin yanına gelmişti.

Ömer Naci'nin ölümünü herkesten önce kalpten gelen seslerle hanımı hissetti: Büyükada'da Gökalp'in evine birkaç geceliğine misafir gitmişlerdi. Kadın bir gün sonra, "İçim sıkılıyor, fena haber var. İçim sıkılıyor, fena haber var" diyerek eve döndü ve kendisini bekleyen felaket mektubunu buldu. O günden sonra da sinir, kalp, şeker hastalıkları, hepsinin üstünde alkol ile pençeleşe pençeleşe yıllarca yaşadı, bir gece de kan kusarak öldü. Güzide ablaya gelince, Naci'nin ölümü üzerine kocasından ayrılarak ablasının yanında kaldı. Öldüğü zaman yine onun yanına gömdüler.

Hazin ve insan ruhunun anlaşılmaz bir düğümüne dokunmadan geçemiyorum: Ömer Naci'nin oğlu Hikmet, kızı Müzeyyen, Güzide ablamın oğlu Arif, Molla Gürani'den 27 Mayıs sabahına kadar çocukluğumdaki yakınlıkla arkadaşlarımdı; fakat o sabahtan sonra ne beni, ne karımı, ne çocuklarımı, ne de kardeşlerimi aradılar. Halbuki bunlar ihtilalci Ömer Naci'nin çocuklarıydı.

Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi'nin hanımı ve kızları da Molla Gürani'deki evin hafızamda yer etmiş kadın dostları arasında.

Şeyhin karısı, uzun boyu, uzun, esmer, zayıf yanaklarındaki çıban izleri, bir kat daha sertleşmiş asık yüzü, bol, geniş eteklikli, boğazına kadar çıkmış, boyun kısmı dantelli elbisesiyle kadın kılığında bir çöl erkeği gibiydi. Büyük kızı aynı çölün uzun, esmer, yuvarlak tatlı yüzlü, beyaz dişli genç

kızı sayılabilirdi. Küçük kızdan hafızamda iz yok. Oğulları Suut (Kemal) Yetkin* ve Kadir'i ise Şehzadebaşı'ndan beri hatırlayabiliyorum.

Evet, Molla Gürani hatıralarımın beni şaşırtan boşlukları var. Mesela Doktor Hüseyinzade Ali'yi buradan hatırladığım halde karısını, baldızını bir türlü bulup çıkaramıyorum. Onlar hafızamda mütarekede beliriyorlar. Doktor Akil Muhtar** ve ailesi de öyle. Sonra Avukat Haydar Rıfatlar da. Neden hafızam bu ayrımları yapıyor? Demek çocuk dikkatimi üzerine çekenlerle bunlar arasında farklar kuvvetli. O farklar nedir? O değişik kuvvetin kaynağı ne?

Bu soruların cevaplarını kendi kendime şöyle veriyorum: Bir insanın mizaç ve karakteri doğduğu andan başlayarak belli yaşa, mesela yirmiyeye kadar, onu çevirmiş başka insanların mizaç ve karakterlerinden aldığı etkilerle meydana geliyor. Böylece her karakter başka birçok karakterin bir birleşimi oluyor. İşte benim mizaç ve karakterimin yapısında, ilk çocukluk yıllarında hafızamda yer etmiş olanların hisseleri var. Ben babamın, annemin, benden büyük kardeşlerimin, babamın, annemin arkadaşlarından bir kısmının, bazı filmlerdeki insanların, bir cümle ile bir yığın ayrı ayrı karakterin ördükleri bir karakterin sahibiyim. İyi ve fena huylarımın hepsi onlardan birine bağlanabilir. Kim bilir, belki de aldanıyorum.

Molla Gürani hatıralarımın arasında açık sarı saçları, beyaz, hafif çilli, tatarımsı yüzü, mavi gözleriyle sağır ve dilsiz bir kadın görüyorum. Günün birinde bir kedi gibi adeta kendi kendine eve gelmişti. Elinde babama yazılmış bir mektup vardı. Gönderen onun Türkistanlı olduğunu söylüyor, korunmasını istiyordu. Sağırlığı, dilsizliği hepimize dokunmuştu. Bize sevimli, masum, saf gözükmeye çalışıyor; bazısı gülünç, bazısı şaşırtıcı işaretlerle düşüncelerini, arzularını, ricalarını anlatıyor; yavaş yavaş da eve yerleşiyordu. Kadının ilk hedefi kısa zamanda anlaşıldı: Humay hala-

* Suut Kemal Yetkin (1903-1980) Yazar ve sanat tarihçisidir. 1943 ve 1946'da Urfa mebusluğu, 1959-63 yıllarında Ankara Üniversitesi'nde rektörlük yaptı -ed.n.

** Akil Muhtar Özden (1877-1949), Türkiye'de farmakodinami ve deneysel tedavinin öncüsü olan hekim -ed.n.

mın hizasına gelmek, böylece bir kalemde evin dördüncü büyüğü olmak. Hizmetçilere bağırıyor, bizi azarlıyor, hatta şamarlamaya bile kalkışıyordu. Bütün bunları yaparken, bir yandan da üstüne başına her gün artan bir dikkatle çekidüzen veriyor, saçlarını çiçeklerle, kurdelelerle süslüyor, yüzünü boyuyor, gözlerini sürmeliyordu.

Babam annemin işaretlerini gecikmeden anladı, gerekeni de yine gecikmeden yaptı. Bir sabah eve gelen sağır ve dilsiz kız, yine bir sabah evden gitti.

Yukarıda yazmıştım, babam beni yatılı olarak Galatasaray'a vermiş, fakat ben okula ısınamayarak eve dönmüştüm. Dönüşümün sebepleri çeşitli. En başta gelen de annem. İyi hatırlıyorum, Galatasaray'da geçirilen gecelerde, başımı yorganın altına sokarak annemi, vücudunun sıcaklığını, bana Fuzuli'den gazel okuyan melal dolu sesini düşünerek ağlıyordum. Her çocuğun annesinden kalan en güzel hatıra bu sıcaklık. Ama duyduğum sıcaklık yalnız annemin vücudundan gelmiyordu. Bu, yatak odamızın, karyolamızın; karanlık çöker çökmez tenhalaşmış sokaktan geçenlerin adımlarından dökülen tek tek seslerin, her işittikçe başımı annemin memeleri arasına biraz daha soktuğum beğçi düdüklerinin; hemen hemen her gece, kulaklarıma gelir gelmez anneme sıkı sıkıya sarıldığım, uzaklardan ince ince başlayarak evimizin önünde kalınlaşan, sonra yine yavaş yavaş, incele incele uzaklaşan "Yangın var!" habercilerinin bir arada yaktıkları ateşti. Ben asıl evin gecelerinden uzak kalmaya alışmamıştım. Sonra Sevimbike'nin hasreti, bahçemizin genişliği, kütüphanenin kitapları geliyordu. Babamın otoritesi karşısına bunlar dikilmişti. Bunlardan tattığım mutluluğu, babamdan duyduğum korkuya değişmemiştim.

Babam beni Galatasaray'dan almak zorunda kalarak evde okuyup yazma öğretti ve altı yaşında, Selanikliler tarafından kurulmuş, başında devrin tanınmış aydın kadınlarından Nakiye Hanım'ın bulunduğu, özel, kız-erkek bir arada Feyziye Mektebi'nin ikinci sınıfına yazdırdı. Okula sabahları gidecek, akşamları eve, annemin koynuna, sokak ve mahalleye kavuşacaktım.

Babam evdeki otoritesini, tezatlarından da kuvvet alarak, umum müdürlüğünde de kolaylıkla yürütüyordu. Odası, o bildiğimiz temiz eşyalar, koyu renk perdeler, halılar, seccadelerle örtülü masaları, kanepeleri, koltukları olan, memurların önlerini ilikleyerek sessiz sedasız girip çıktıkları, ziyaretçilerin küçük bir odada sıra bekledikleri klasik umum müdür makamlarından değildi. Büyük, sade, üstü kitaplar, gazeteler, kâğıtlarla dolu bir masa, birçok iskemle, iki koltuk, muşamba perdelerden ibaretti eşyası. Yanında hemen her zaman birçok mebus, kumandan, Ankara'nın tanınmış siyasetçileri vardı. Bir yandan bu kalabalıkla konuşur, çeşitli konular üzerinde tartışmalar yaparken, bir yandan memurlar gelip giderler, kâğıt imzalatırlar, işler hakkında bilgi verirlerdi. Onlardan bir kısmını azarlıyor, bir kısmını hatta kovuyor, bazısını okşuyor, bazısından fikirler alıyor, sesi kâh hiddetli yükseliyor, kâh yumuşuyor, bu arada da durmadan sigara, kahve, çay içiyordu.

Babamın bu umum müdürlükteki iş arkadaşları vazifelerini cephe-deki asker heyecanıyla gören hemen hepsi genç insanlardı. Yine hepsi babamı seviyorlar, kızmalarına alınmıyorlar, bir dediğini iki etmemeye çalışıyorlardı. Büyük kısmı öldü bu insanların. Birkaçı babamdan önce, kalanları daha sonra. Hüzünle hatırlıyorum şimdi. İşte, yakışıklı, beyaz yüzlü, tatlı sesli, büyük gözlü Ethem Hidayet! İşte, onun tam aksi tipte, kısa, zayıf, esmer, yüzü gözlükleriyle geniş çenesi arasında kaybolmuş Ahmet Hidayet; öksürmeleri konuşmasına, konuşması öksürmelerine meydan bırakmayan, yuvarlak yüzü hep tıraşsız, hırçın, fakat akıllı, basiretli Abdi Tefvik; umum müdürlüğün memurları kadar Ankara'ya hâkim kudretleri de idare için yalnız babamın kulağına fısıldayacaklarını iyi seçen kırmızı yanaklı, yuvarlak, beyaz yüzlü, kumral saçlı, ileride Galatasaray Lisesi müdürü olacak Behçet Bey! İşte, parlak kestane gözlü, sesi kalın, ahenkli, ufak tefek görünüşünün zarifliğiyle şiirlerinin inceliği kadar aşklarının, sevdiği genç kızın Keçiören'deki evi etrafında sıfırın altında yirmi derece soğukta sabahlatan derinliğiyle de dillere destan Kemalettin Kami; ince, ufak, zeki, çalışkan, becerikli, yıllar sonra bir deri kanserinin yavaş yavaş kemirip bitirdiği Kerami; kısa, şişman, akıllı, hisli, İstanbul'un ilk basın müdürü olarak kendisini çok sevdirmiş Abdulmuttalip Bey... Bütün bu insanları o zaman ba-

bamın odasında tanıdım. Hiçbiri yaşamıyor artık. Aralarında hayatta kalan galiba sadece Cevdet Dölge. O yıllarda da bugünkü gibiydi. Ne sevimliliği, ne şişmanlığı, ne yuvarlak tombul, renkli yüzü... yaşından başka hiçbir şeyi ihtiyarlamadı.

Babamın bu genç arkadaşlarından ihtiyarlamayan biri daha var: Süreyya Kalabay. Kader onu da aynı işin başında benimle yan yana getirdi yıllar sonra. Başbakan yardımcısı olarak Matbuat Umum Müdürlüğü ve Anadolu Ajansı üzerinde çalışırken babamın ufak tefek, ince, terbiyeli genç arkadaşı bana en yakın yardımcılarından biri oldu, ne davranışında, ne samimiliğinde en ufak bir fark göstermeden.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde istihbarat müdürlükleri vardı. Bunlardan Tahir Karaoğuz'u Ankara'ya gelirken İnebolu'da görmüştüm. Bir gece evinde kaldık. Hayatımda birkaç defa, sanayi bakanlığım sırasında da Zonguldak'ta karşılaştım. Ölesiye bağlı olduğu gazeteciliğe, heves ve hayallerinden zerre kaybetmeden devam edip duruyor, artık bembeyaz saçlı kocaman kafasını sallaya sallaya, aynı acele konuşmayla projelerini anlatıyor, anlatıyordu.

Zonguldak'ın yakışıklı, neşeli, terbiyeli istihbarat müdürü Ragıp Bey! Güzel yüzünde papatya gibi açılmış çiban izi Diyarbakırlı olduğunu hatırlatıyordu. Ankara'ya bizden bir gün sonra gelirken yolda eşkıyalara soyulmuş, bizim korktuğumuz tehlikeli kayaya o çarpmıştı. Don gömlekle doğruca Kızlar Pınarı'na, evimize geldi. Birkaç gün babamın elbiselerini giydi. Bu soyulmayla ismi birden tanındı. Eşkıyalar Üçüncü Büyük Millet Meclisi'nin köşesini kolaylıkla dönmesine yardım etmişlerdi. Genç yaşta ölünceye kadar terbiyeli, zarif, hayatı seven bir insan olarak yaşadı.

Kars İstihbarat Müdürü Vanlı Mecit. Bu, yüzü sert, konuşması sert, fakat ruhu ince, hisli, çocuk safiyeti adam, karakteriyle hayat denemelerini bir türlü bağdaştıramadı, yaşadığı devrin büyükleriyle yakınlık kurabileceği halde onlardan hiçbir şey istemeden kendi sade şartlarını yaşayarak öldü.

Vanlı Mecit babamdan bütün aileye, en çok da bana miras kalan bir dosttu. Babama bizim gibi bağlıydı. Hiddetlerine, şiddetlerine boyun eğdi, iyi ve fena günlerinde neşesine veya kederine katılmak için koşar gelirdi. Babamdan sonra ben de onu hep yanımda gördüm. Büyük yuvarlanışına

yetişemedi. Beni Süreyya'yla beraber ölüme karşı savunacak avukat olarak oğlu Gültekin Başak'ın babasının ruhundan teselli ve cesaret bulurum diye düşündüm. Babamın Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü arkadaşlarından biri de Nihat Reşat Belger'dir. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Prens Sabahattin'in hayranı olarak Paris'e gitmiş, orada en ileri aydın insanlar ve politikacılarla dostluklar kurmuş bu uzun boylu, beyaz uzun yüzlü, yeşil gözlü adamı da o aylarda tanıdım. Babam Nihat Reşat Bey'e umum müdürlüğün Paris temsilciliğini rica ederek kabul ettirmişti. O sırada Ankara'ya gelmişti. Kader bu sevimli adamla beni çok yıllar sonra politika arenasında yan yana getirecek, acı tatlı hatıralarımız olacaktı.

Portrelerini kısaca çizdiğim bütün bu insanlar zor şartlar altında unutulmaz hizmetler gördüler. Ankara'nın sesini dış memleketlere ulaştırıyorlar, dışarının görüşünü zamanında Ankara'ya ulaştırıyorlardı. Her gün yayımlanan *Matbuatı Ecnebiye Hülasaları* (Yabancı Basın Hülasaları) gibi çalışmaların yanında Anadolu'nun çeşitli siyasi konuları üzerinde vesikalara dayanan, *Pontus Meselesi* gibi büyük kitaplar çıkarıyorlar, Ankara'ya gelmiş yabancı gazetecilerin memleketlerine gönderdikleri yazıları, telgrafları kontrol ediyorlardı. Bunların ötesinde İstanbul'da gazetelerin milli mücadeleye yardımlarını sağlayan maddi kaynağı da bu umum müdürlük idare ediyordu. Daha sonraları kendilerini düşman işgali altında bir şehirde Anadolu'yu pervasızca savunmuş kahramanlar diye satan nice kalem sahibinin yazılarını Ankara'ya kaçırarak sattıklarını ispat edecek vesikalar herhalde çoktur.

Burada babamın Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'ne getirilmesi hikâyesini kısaca anlatayım:

Ankara, İttihatçıları Malta'dan kurtarmakla beraber onları suyun başında bulundurmamak istemiyor, her birini çeşitli sebeplerle Anadolu'nun uzak yerlerinde tutuyor, böylece her şeyden önce milli mücadeleye bir İttihatçı hareketi diye bakılmasına meydan bırakmıyordu. Babam Ankara'ya geldiği zaman bu düşünceyle Kars'ta çıkartmaya karar verilmiş gazetenin başına gönderdiler. Oraya varıncaya kadar da o sırada halka milli mücadele hakkında telkinlerde bulunmak maksadıyla kurulmuş bir irşat (öğüt) kuruluna başkan yaptılar. Kâh kağıdı, kâh yayılla uzun bir yolculuktan sonra Kars'a gelen babam rahmetli Karabekir'le geçinemedi. Görünüşte basit,

gerçekteyse kökleri yüzyıllara inen, bütün sosyal bünyemizle ilgili bir zihniyet ve düşünüş ayrılığı.

Enver Paşa o haftalarda Kafkasya’da dolaşıyor, Anadolu’ya geçmek için fırsat arıyordu. Mustafa Kemal haklı olarak bunu istemiyor, Enver’in memlekete dönmesinin içeride birtakım ayrılıklara yol açmasından, milli mücadeleyi 1. Dünya Savaşı’nın sorumluları arasında sayılan İttihatçıların eseri göstererek zayıflatmasından korkuyordu. Karabekir eski İttihatçı babama Enver Paşa’nın aleyhinde bir makale yazdırmayı düşünüyor. Anlaşmazlık da bu yüzden çıkıyor. Hikâyeyi babam şöyle anlatıyor:

Karargâhı Sarıkamış’ta bulunan paşanın kurmay başkanı eski dostum Seyfi Bey –daha sonraları jandarma umum kumandanı Seyfi Paşa– çok soğuk bir gece yarısı kaldığım yere gelerek, “Paşa seni istiyor, tren göndermiş. Hemen gideceğiz” dedi. Yola çıktık. Karabekir beni Ruslardan kalma karargâh binasının büyük salonunda kabul etti. İri vücuduna sıkı sıkıya yapışmış asker elbisesi içinde yuvarlak, kocaman başıyla saygı ve korkuyu aynı zamanda veren bir duruşu vardı. İltifat ederek çay ikram etti, arkasından da Enver’in aleyhinde bir yazı istedi. Kars’a döndüm. Paşanın tesirini üstümde hissediyordum. Mustafa Kemal’in ilk görüşmede insanı sarsan manevi otoritesi onda yoktu. Fakat Osmanlı İmparatorluğu’nun harabelerinde yeni bir devlet çıkarmaya karar vermiş yeni insanların kusursuz bir temsilcisiydi. İsteddiği yazıyı kaleme alarak “Ne Paşalar Hükümeti, Ne Ağalar Saltanatı” başlığıyla gazeteye verdim. Bu yazıda memleketin belki yüz yıldan beri çektiği felaketlerin temelinde “sen-ben” kavgası yattığını, her ağanın, her paşanın kendisini başkalarından üstün görerek dilediğini yapmaya kalkıştığını, devlet otoritesinin böylece sifıra indiğini, bu iç çekişmelerle milletin zayıflayarak birbiri arkasına girdiği savaşlardan yenilmiş çıktığını anlattıktan sonra, “Artık Türk milleti ne ağalar saltanatı, ne paşalar hükümeti istiyor. Hakka, hukuka dayanan muntazam bir devlet kurmak emelindedir. Bu arzusunu sen, ben kavgası uğruna harcamayacaktır” diye bitirdim.

İki gün geçmişti. Yine bir gece yarısı, yine dostum Seyfi telaşla geldi, “Aman Ahmet Bey, ne yaptın? Seni hemen götürceğim. Paşa hiddet içinde. Dikkat et, ne söylerse söylesin, cevap verme” diye rek beni Sarıkamış’a götürdü.

Büyük salona soktular. Karabekir masasının koltuğuna yaslanmış, çatık kaşlarla yüzüme bakıyor, iki yanında birkaç zabıt hazır ol vaziyetinde duruyordu. Bana “otur” işareti vermeden önündeki gazeteyi yüzüme fırlatarak, “Ben sizden bunu mu istemiştım!” diye bağırdı. “Siz Enver’in değil, toptan hepimizin aleyhinde yazmışsınız!”

Seyfi Bey biraz ötede, fakat sözleri kulağımdaydı. Sakin, yumuşak, saygılı bir dille Türk ordularının eski başkumandanının şahsına hücum etmeme kendilerinin de elbette razı olmayacaklarını, asıl maksadın onun hareketlerini tenkitten ibaret bulunduğunu, şahsi faziletlerini yakından tanıdığım Enver Paşa’nın aleyhinde bundan başka bir şey yazmayacağımı söyledim.

Karabekir Paşa, “Gidiniz, size ihtiyacım yok artık!” dedi, ben de salondan çıktım. Kars’a gelir gelmez hadiseyi Hamdullah Suphi’ye yazdım. Karabekir de Kars’tan alınmaklığını şifreyle istemiş. Bir hafta sonra Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü’ne tayinim emrini aldım.

Bu hikâyenin başka perdeleri var. Onları da anlatıvereyim.

Aradan yıllar geçti. Karabekir hatıralarını yayımlamaya başladı. Ancak hükümet, gördüğü mahzur üzerine yasak ettiği gibi müsveddeleri de almaya kalkıştı. Paşa tedbirli davranmış, hatıraların aslını kurtarmıştı. Bu vesileyle bir gün Atatürk babama bu Kars macerasını Karabekir’in aleyhinde bir nokta olarak yazmasını söylediği zaman babamın cevabı şu oldu:

–Düşmüş bir adam aleyhinde yazmam. Hele eski bir arkadaşınız için bunu siz de benden istemezsiniz paşam!

Atatürk diretmedi arzusunda.

Yine aradan yıllar geçti. Babamın ölümünden sonra rahmetli Vanlı Mecit beni Karabekir’e tanıştırdı. Birçok defa evine gidip geldim. Her seferinde de saatlerce yanında kaldım. O, üniforması içinde azametli adamın

basit, sade, gösterişsiz bir iç hayatı vardı. Bana Atatürk ve İnönü'yle geçimsizliklerinin sebeplerini kendine göre anlattı. İsmet Paşa'yı daha kusurlu buluyor, Atatürk'ün onun telkiniyle hareket ettiğini göstermeye çalışıyordu. Buna ait bazı örnekler verdi. Onları siyasi hatıralarımda İnönü'nün kişiliğini tahlil ederken ele alacağım.

Ben Demokrat Parti'ye girinceye kadar süren bu konuşmalarımızın birinde paşaya babamla olan hadisesini sordum. Dedikleri, babamın anlattıklarına aşağı yukarı uyuyordu. Sonunda, "Babanız o zaman beni yanlış anladı ve sırf bu yüzden sevmedi. Fakat hatıralarımdan elimden alınması teşebbüsü üzerine Atatürk'ün teklifine verdiği cevabı öğrendiğim vakit ben de onun hakkında yanlış düşünmüş olduğumu gördüm. Teşekkürlerimi Mecit Bey'le göndermiştim. Bilmem söyledi mi?"

Gerçekten de Vanlı Mecit Karabekir'in teşekkürünü babama getirmişti.

Babamı asıl Ankara'dan itibaren tanımaya başladığımı yazmıştım. Bu bakımdan kendi hatıralarımdan biraz uzaklaşmak zorunda kalıyorum. Babamın kişiliğim üzerinde etkisi şuurlu olarak bu tarihlerde beliyor. Tezatlarının, kuvvetlerinin, zaaflarının farkına varıyorum artık. Yavaş yavaş görüyorum, babam bir kavga adamıdır. Fikirleri, arzuları, hisleri için kavga eden adam. Onu bu kavgadan ancak yasaklar alıkoyabiliyor. O bu mizacıyla milli mücadelenin sonuna doğru "Şarklı veya Garplı olma davasının fikir alanında büyük kavgacılardan biri" diye gözüktü. *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde yıldız imzalı başyazıları yazarken iyi biliyordu ki, geniş bir düşmanlık âlemiyle çevrilecek. İki desteğe dayanıyordu: İnandığı fikirlere ve Mustafa Kemal'e. Yine iyi biliyordu ki gün gelebilir Mustafa Kemal de fikirlerine katılmadığını söyleyebilir. O zaman da kalemi elinden alınıncaya kadar, aklı "dur" dese bile mizacı, hissi, biraz da inadı onu dövüşe devama itecek.

Türkiye'nin Batı medeniyeti içinde bir ülke yerini alması davasında böylece ilk yılların aşağı yukarı resmi sözcülerinden biri, hatta bunların başı oldu. *Hâkimiyeti Milliye*'deki yazılarının çoğu bu konu üzerine. Hemen hepsi de Büyük Millet Meclisi'nde, karşı basında, ümmetçi ve Şarkçılar arasında dövüşmelere varan sinirlilikler yaratıyor. Gün gelecek, Tanzimat'tan bu yana Batılılaşma hareketinin en büyük uygulayıcısı Atatürk "Biz bize

benzeriz!” sloganıyla bu harekete başka bir yön verenleri şu veya bu düşünceyle tutar gözüktüğü zaman, babam sonsuz hayranlıkla bağlı bulunduğu bu adama karşı dikilmeye çalışacak. Ama böylece de en kudretli destekten yoksun artık. Kalemi kırılmış, kürsüsünden uzaklaştırılmıştır. Aralarına maskeli olarak karışmış habercilerin de sızdığı dostlar çevresinde konuşmaktan ibaret, yapabildiği. Ölüm babamı bu halinde kucakladı.

Burada Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun bir gün Büyükkada’da, Kulüp’te babama söylediklerini de yazacağım:

–Ahmet Bey, bu memlekette tek bir adam var. Sen de onunla döğüşmeye kalkışıyorsun!

Babamın nasıl bir kavga adamı olduğunu bu cümle anlatıyor, değil mi?

İşte ben babamın bu karakterini henüz fark etmeye başlıyordum. Onun bu mizacının ilk hedefi olan çevre elbette kendi ailesiydi. Ben de bu aile içinde dördüncü evlat!

Ankara Kızlar Pınarı aylarında tanıdığım insanlardan biri de Yunus Nadi Bey’dir. Üzerinde duracağım biraz.

Yunus Nadi Bey hem mebusu, hem de *Yeni Gün* gazetesinin sahip ve başyazarıydı. Matbaası şimdi Hacı Bayram karakolunun bulunduğu yerin arkasındaki sokaktaydı. Nadi Bey’i ilk defa orada tanıdım. Üst üste konuşmuş, yukarıdaki küçük, alttaki büyük iki balona benziyordu. Şişman yanakları her zaman kıpkırmızı, gür kaşları hep asıktı. Kuvvetli, kalın sesi, elindeki bastonuna, yuvarlandığı sanısını veren yürüyüşüne uyuyordu.

Yunus Nadi Bey de milli mücadelenin, Türk milletinin hayrını batılılaşmakta bulan, müspetine, menfisine etkisi büyük kalemlerinden biriydi. Şarklılıktan ayrılmak istemeyenler, ümmetçiler, Akif’in İstiklal Marşına bile girmiş medeniyeti tek dişli canavar sayanlar babama ve ona beraber hücum ederlerdi. Fakat babamla aralarında bir fark vardı ki, işaret etmekten kendimi alamıyorum. Yunus Nadi Bey fikirlerinden dönme manevrasını kolaylıkla yapıyor, bu suflesi sayesinde şu veya bu yandan gelebilecek çeşitli tehlikeleri önlüyordu.

Atatürk'ü ilk defa yine Kızlar Pınarı aylarında gördüm; ondan sonra da karşı karşıya konuşarak değişik yaşlarımda üç defa. Bütün hayatım süresince üzerimde bazen menfi, bazen müspet etkisini hissettiğim bu rastlayışları hikâye edeceğim. Çapının büyüklüğüne hayran olduğum kadar hayret ettiğim Atatürk'e ait tahlillerimi de siyasi hatıralarımın başında yazacağım.

Bir gün babamla Taşhan'ın önünden geçiyorduk. Karşıdan üç dört kişilik bir grubun geldiğini gördük. Dükkânların önünde oturanlar ayağa kalkıyorlar, onları selamlayarak, "Buyurun paşam, bir kahve içelim" diyorlardı. Yaklaştığımız zaman bunlardan biri, genç ve zarif bir adam babama elini uzattı, "Merhaba Ahmet Bey, –beni göstererek– bu çocuk oğlun mu?"

Babam bana döndü: "İşte Mustafa Kemal Paşa budur. Öp elini!" dedi.

Kalbimin şiddetle çarptığını hatırlıyorum. Akif Paşa konağının hayalimde her gün yeni bir şekil alan adamı karşımda duruyordu; fakat bu gerçek Mustafa Kemal o hayal insanlardan hiçbirine benzemiyor. Ben resimlerine rağmen iri yarı, kalın kaşları hep asık, bakışı sert, ceketinin düğmeleri boğazını sıkarcasına ilikli bir asker yaratmıştım kafamda. Oysaki işte önümde ince yüzü, gözleri yumuşak ışıklarla dolu, genç, tığ gibi, çevik bir insan var.

Benim bahtiyar günlerimden biri de böyle doldu. Akşama kadar Paşa'yı düşündüm. Yüzü gözümün önünden gitmiyor, çizgileri hafızama birer birer yerleşiyordu. Bu çizgilerin ahengini dudaklarının inceliği ve renksizliği bozuyordu galiba. Bu sezişimin doğruluğunu çok yıllar sonra bir gün Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Atatürk'ten konuşurken bana söylediği şu sözlerde buldum:

–Atatürk'ün zaten birer çizgiden ibaret dudakları kızdığı zaman büsbütün silinir ve kararır.

Ankara'ya yaz başlarında gelmiştik. Garp cephesinde durgunluk vardı. Şehirde daha çok iç politika dedikoduları konuşuluyor, birinci ve ikinci gruplar arası yine iç politika konuları üzerinde tartışmalar oluyordu. Bu arada Başkumandan Mustafa Kemal'in orduyu hareketsizliğe düşürdüğünden, askerın taarruz kabiliyeti kalmadığından şikâyetler yapıyor, muhalefette ileri bir kısım mebuslar, "Zaten böyle olacağı belliydi!" yolunda

imalı, yıpratıcı, biraz da bozguncu fısıltılarla havayı karıştırıyorlardı.

Ağustosun sonuna doğru bir akşam Çankaya'dan babama, Keçiören'de, Topçu İhsan Bey'in evinde yemeğe Paşa'nın geleceğini, kendisinin de bulunmasını istediğini haber verdiler.

Babam eve gece yarısından sonra döndü. Sabah çok erken de şehre indi. Düşünceli ve dalgındı. Ziyafet gecesinin hikâyesini birkaç gün sonra öğrendik.

Taarruza karar verilmişti. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan sessiz sedasız ayrılma tedbirlerini alıyor; Topçu İhsan evinde akşam yemeği, Ankara'da olduğu sanısını verecek. Yine bir tedbir olarak bütün dünyaya kendisinin ertesi akşam kordiplomatîge ve mebuslara Çankaya'da büyük bir kabul resmi yapacağı ilan edilecek.

Bu yemek gecesinden kalan tarihi bir hatıra var.

Babam Topçu İhsan'a taarruzun kaç günde zafere ulaşabileceğini Paşa'dan sormasını rica ediyor. Mustafa Kemal Paşa, "On sekiz, yirmi gün hesap ediyorum" cevabını veriyor.

Gece yarısından sonra Atatürk doğru istasyona inerek oradan trenle cepheye hareket ediyor. Zaferden sonra Ankara'ya dönerken Polatlı'da kendisini karşılayanlar arsında İhsan Bey'i görünce, "Bak," diyor, "büyük hesaplarda küçük hatalar olabilir. Sana on sekiz günde demiştim. On beş günde bitirdik."

Taarruz haberi yayılır yayılmaz, Ankara'yı kaplayan endişeyle ümidin birbirine karışarak doğurduğu, kalın sis bulutları gibi korkunç sessizliği hatırlıyorum şimdi. Halk sokaklarda adeta ayak uçlarına basarak yürüyordu. Evlerde insanlar ağır hastaları varmış gibi, dalgın, düşünceli, hareketsizdiler. Büyük fırtınalardan önceki anların nefesleri tıkayan ağır durgunluğuna benziyordu bu hal.

Sessizlik iki gün sonra gece yarısı Ankara'dan Kızlar Pınarı'na akmeden top tarrakeleriyle yırtıldı. Şehirden havayı fişekler yükseliyor, Kalede bayrak altında yakılmış büyük bir ateş doğmaya hazırlanan güneş ışıkları gibi parlıyordu.

Kanlı, çok kanlı muharebelerden sonra Afyonkarahisar'ın alındığı haberi gelmişti.

Hadiselerle dolu günler yıldırım hızıyla geçtiler. Ankara ilk haberlerle beraber bayram yerine dönmüştü. Sokaklar, meydanlar, evler çılğın sevinç içindeydiler. Şehirde birkaç yüz Katolik Ermeni vardı. Hükümet onlara karşı herhangi bir çıkış olmaması için tedbirler almıştı. Bu sayede zafer sarhoşluğu, en küçük can sıkıcı bir hal olmadan birkaç günde sona erdi. İzmir alınincaya kadar birbiri arkasına gelen haberler Ankara'nın normal havasına yeni bir şey katmadı. Geride kalmış o karanlık, bedbahtlıklar, elemeler, endişelerle dolu yılları bu şehir sanki yaşamamıştı.

Babam ablalarımı ve ağabeyimi okullar açıldığı zaman tekrar İstanbul'a göndermeye karar verdi. Abdurrahman yatılı olarak Galatasaray'da, Süreyya ve Tezer Hüseyinzade Ali Beylerle kalacaklardı.

Güzel bir sonbahar sabahı kardeşlerim evden istasyona indiler, bir hafta yarı tren, yarı otomobille, zor, tehlikeli bir yolculuktan sonra İstanbul'a varabildiler. Bu seyahat sırasında zaferden sonra Ankara'ya gelmiş meşhur Fransız kadın yazarı Madam Golis'le Eskişehir'de tanıştılar, yolculuğun İstanbul'a kadar kısmını da beraber yaptılar. Madam Golis'in *Ankara* isimli kitabında buna ait hatıraları yazılıdır.

Süreyya, Tezer ve Abdurrahman'ın İstanbul'a gitmeleriyle ev birdenbire boşalmış geldi bana. O güne kadar kardeşlerimden ayrılmamıştım. Neşeleri, hiddetleri, kavgaları, gürültüleriyle günlük hayatımın değişmeyen varlıklarıydılar. Onlara vücudumun parçaları gibi alışmıştım. Ayrıllıkları da benden kopmuş parçaların bıraktığı sızıları yarattı kalbimde. İyi hatırlıyorum, belki bir hafta, ilerlemiş sonbaharla yaprakları yavaş yavaş kızaran ağaçlar, üzüm kütükleri arasında, içim sonsuz hüznle dolu, bazen de ağlayarak onları düşündüm. Sonra, kış geçirmek için şehre taşınma telaşı, Tarsus'a yalnız başıma, kimse karışmadan bineceğim düşüncesi, okula gitmeme sevinciyle yine eski halimi aldım. Babam beni Ankara'da okula yazdırmadı. Evde, biraz kendisi, biraz tutacağı öğretmen eliyle yine Feyziye'ye hazırlamaya karar vermişti. Neden böyle düşündü, hâlâ bilmiyorum, ama kararı kesindi. Kış yaklaştı, şehirde Karaoğlan Caddesi'nin sağ yanındaki ilk sokakta üç katlı eve taşındık. Ev sahibimiz zengin bir Ankaralının dul

karısıydı. Biri kız, biri erkek birbirinden çirkin iki çocuğu arasında yaşayıp giden şişman, tatlı bir kadın. Annem kıza hemen “Kara Fatma” ismini tak-tı, ev de böylece hatıralarımda “Kara Fatmaların evi” diye yer aldı.

Burada hayat maceramın çeşitli dönemeçlerinde akıma takılan bir soruya işaret edeceğim.

O kış okula gitmedim. Tekrar Feyziye’ye başladığım zaman da be-ni imtihanla bir üst sınıfa almadılar, bir yıl kaybetmiş oldum. Böylece lise-yi, hukuku bir yıl geç bitirdim. Strazburg’a da yine bir yıl geç gittim. Şayet bu kaybım olmasaydı Fransa’daki okumamı tamamlayabilecek, memleke-te bir yıl önce dönerek bütün hizmet derecelerine hep bir yıl evvelden çıka-caktım. Memurlukta, politikada yakın arkadaşlarım başkaları olacaktı. Ha-yatım da başka renk alacaktı.

İşte babamın beni o kış okula göndermemesi, sonunda etkisi haya-tımın her perdesine yaygın bir kader cilvesi olmuyor mu?

Evin önü sokağa bakıyordu. En altta bir hizmetçi odası, bir ahır var-dı. Öteki katlar uzun, dar sofalara açılan karşılıklı iki odadan ibaretti. En üst katın arka pencereleri Etlik bağlarından Dikmen sırtlarına kadar geniş bir sahayı görüyordu. Ufku Ayaş tepeleriyle çevrilmişti. İstasyon, hemen arkasında “imalatı harbiye fabrikaları”, Büyük Millet Meclisi’yle istasyon arasındaki şoşe bu manzaranın en yakın parçalarıydı.

Günümün bir kısmı sokakta, bazen Tarsus’a binerek, bazen yaya, çoğu zaman yalnız, arada bir Kızlar Pınarı’ndan arkadaşım, Muş Mebusu İlyas Sami’nin küçük kayınbiraderi yarı aptal bir çocuk olan Cevdet’le ge-çiyordu. Ankara Sultanisi öğretmenlerinden Edip Bey isminde bir genç-ten de matematik dersleri almak için, haftada iki kere halkın dilinde “Taş Mektep” diye anılan liseye gidiyordum. Sabah ve akşamları büyük zev-kim, üst katın arka penceresinden o geniş manzarayı seyrede ede hayaller kurmaktı.

Şimdi gençlik parkı, hipodrom olan kısmı, üstünde yüzlerce akba-ba, çaylak, bazen de kartalların uçtuğu bir bataklık. Sabahları şehrin her mahallesinden kol kol gelen, aralarına at ve eşeklerin de karıştığı inek ve öküz sürüleri bu bataklığın sağ yanında, bugün Ankara-İstanbul asfaltı-nın geçtiği bölümde toplanarak birkaç çobanın peşi sıra bozkıra açılıyordu.

Akşamüstleri güneş batarken şehre dönen sürülerden her semtin hayvanları yine aynı noktada kendi kendilerine ayrılarak mahallelerine, oradan da sokaklarına giriyorlar, doğru evlerinin önlerine gelerek kapılar açıksa hemen içeri dalıyorlar, kapalıysa durarak açılması için böğürüyorlardı. Hayvanların alışkanlıklarındaki düzene şaşıyordum. Mahallesini, sokağını, evini tanıyan olmuyordu.

Sürülerin bu akşam dönüşlerinde derin hüznler duyduğum manzaralar vardı. Küçük buzağular evlerde kalıyordu. Akşam dönme saati yaklaştığı zaman gözlerini kapılara dikip bekliyorlardı. Anneleri mahalleye ve sokağa girer girmez karşılıklı böğürmeler havayı kaplıyor, kapılar biraz geç açılırsa yalvarma halini alıyordu. Sonra buluşma heyecanı. Anneler yavruların başını, sırtını, kuyruk altını yalamaya başlarken, yavrular da onların arka bacakları arasına sokularak ön ayakları diz üstü, arka ayakları iki yana gergin, başlarıyla dürtü dürtü memelerine yapışıyorlardı.

Sürülerin uzaktan gelişi tarih kitaplarında Hunların istilalarını gösteren resimleri hatırlatıyordu bana. Kuru havalarda hayvanların kaldırdığı toz bütün ufku kaplıyor, güneşin kızıl renkleri ve bu toz perdesi arasında hayvanlar olduklarından daha büyük, daha gösterişli görünüyorlardı.

Bu görünüşün unutulmaz muziplikleri de oldu zaman zaman.

Bir gün Etlik'ten inen sürülerin çıkardığı toz bulutlarını Ankara'yı basan eşkıya veya asilerin atlarından çıkıyor sanarak bir hayli telaşlanılmıştı.

Penceremin beni hayallere daldıran ikinci manzarası trenlerin gelip gidişiydi. Gelen trenlerin önce çok uzaklardan başlayan bazen kesik çığlıkları, bazen uzun, sürekli, ince sesler halinde düdükleri duyuluyordu. Biraz geçince, şimdi çimento fabrikasının bulunduğu kıvrımdan beyaz-siyah dumanlar belirliyor, aynı zamanda tekerleklerin kedi mırıltılarını hatırlatan gürültüsü işitiliyordu. Daha sonra da lokomotif simsiyah, nefes nefese tarih öncesi bir hayvan gibi, arkasından vagonlar çekerek meydana çıkıyordu. Açık ve soğuk kış günleri bu trenler yaklaştıkça Ankara ısıniyordu. İstasyon şosesi birdenbire arabalar, faytonlar, yaylılar, yayalarla doluyor, sevinçli, heyecanlı bir saat böylece hemen gelip geçiyordu.

Ankara'dan kalkan trenler de aynı şekilde gözden kayboluyorlardı, fakat kalbimde hasret, gurbet hisleri kabartarak. İstanbul'u, kardeşlerimi,

arkadaşlarımı düşünüyordum. Giden her tren beni onlardan her sefer yerinden ayırıyordu sanki.

Kendimi çok yalnız hissettiğim o kış, Ankara'da oyalandığım iki yer daha vardı. Göz doktoru Esat Paşa şimdi Genelkurmay Başkanlığı'nın bulunduğu yerde kaynatası Sadullah Paşa'ya ait küçük bir çiftlikte oturuyordu. Bazen annemle, bazen yalnız Tarsus'a binerek oraya giderdim. Oğlu Hasan henüz çok küçüktü. Kızı Tomris aşağı yukarı ben yaşıta. Çiftliğin içinde ince bir dere akıyordu. Kıyısında söğüt ağaçları sıralıydı. Orada do-laşmaktan hoşlanıyordum.

Şehirde, bent deresinde Ömer Naci'nin ailesi oturuyordu. Mustafa Kemal Paşa eski ve yakın arkadaşı Naci'nin hanımı ve çocuklarını Ankara'ya aldırması, oğlu Hikmet'i Hariciye Vekâleti'nde işe yerleştirmişti. Kızı Müzeyyen Ankara Darulmuallimatı'na yazılmıştı. Sık sık onlara gidiyordum. Evleri bana Molla Gürani'den bir parça gibi geliyordu.

Eski Ankara'dan manzaraları hafızamda kuvvetli yer etmiş köşeler var. Bunları şimdi hayalimde tablolar halinde seyrediyorum:

Tahtakale. Evimizin sağındaki dar sokağın hemen önünden başlayan büyük çarşı. Birbirine bitişik küçük, tahta barakalar. Aralarında tek tük büyükçe dükkânlar. Bana Çin'in resimlerde gördüğüm suüstü şehirlerini hatırlatıyordu. Dar, iç içe geçmiş, kâh tozlu, kâh çamurlu sokaklarda sabah-tan akşama her çeşit halk, aralarında çoğu başıboş eşek ve at kaynaşıp duruyordu. Bisikletimi onartmak için sık sık gittiğim Pehlivan ustayı görür gibiyim şimdi. İri yarı, siyaha yakın, neşeli bir adamdı, kavgacıydı da; fakat kuvvetinden koktukları için pek yanaşmazlardı. Dükkânında oturarak gelip geçenlere merakla bakardım. Bir şey gözüme çarpıyordu hep: Köylüler, kadınlı, erkekli düşünceli dururlardı. Yüzleri durgun, bakışları durgundu. Halbuki daha sonra aynı köyleri bağlarda çalışırken böyle düşkün bulmamıştım. Neden şehirde bu yüzü takınıyorlardı?

Sonra, üstleri başları ne kadar perişandı. Birçoğunun da ayakları çıplak.

Köylerinden getirdikleri tavuk, yağ, yoğurt, odun gibi malları şehrin kale bölümünde, at pazarında satarlardı. İhtiyaçları olan basma, çarık, bakır kap kaşık, tarak, ayna ve başka eşyayı da buradan alırlardı.

Bu büyük pazar yeri sürekli uğultuyla doluydu. Bu sese gramofonların bozuk plaklarından çıkan türküler, şarkılar karışırdı. Sokak ortasında berberler saç sakal keserler, gezici nalbantlar at nallarardı.

İki yıl sonra büyük bir yangın Ankara'nın bu meşhur Tahtakale'sini yerle bir etmiş, halk bunu çarşığı ortadan istimsiz kaldırmak için belediye'nin yaptığı dedikodusuyla haftalarca çalkanmıştı.

Ankara'nın ikinci çarşısı kâh odun, kâh at pazarı diye anılan, şehrin en dik yerinde, çevresinde küçük, fakat Tahtakale'den daha sağlam yapıllı dükkânların, taştan bir iki hububat ambarıyla, Osmanlı Bankası'nın sıralandığı meydandı. Meydanın bir yanı kaleye dayanıyordu. Köylüler burada daha çok ürünlerini, at, eşek, inek ve öküzlerini satarlar, yine bu hayvanlar arasında alarak dönerlerdi.

Hatırladığım zaman beni biraz vicdan azabıyla karışık hislerle hâlâ güldürdüğü kadar düşündüren bir maceram geçti orada:

Babam Kızlar Pınarı'nda satın aldığı küçük, toplu, fakat solugan eşiğimizi satmak istedi. Soğuk bir sabah uşak Hasan'la beraber, hayvan yedeğimizde at pazarına çıktık. Bu alışverişlere çoğu zaman köylünün "cambaz" ismini taktığı adamlar aracılık ederlerdi. Bunlardan birini bulduk. Kendisi de kurnaz bir köylü olan Hasan, cambazın kulağına eşiğin illetini söyleyerek hakkından fazla para vaat etti. Adam hayvanı şöyle bir okşadıktan sonra benzer iki tahtayı kulağının dibinde birbirine çarptı. Eşek birden başını dikerek çevik adımlarla yürümeye başladı. Tam bu sırada orta yaşlı bir köylü cambaza yaklaşıp eşiğin satılık olup olmadığını sordu. Hasan'la ben bir köşeye çekilmiş bakıyorduk. Cambazın satılık olduğunu söylemesi üzerine köylü eşiğin sırtını, yelelerini, baldırlarını yokladıktan sonra yürüyüşünü de öğrenmek istedi. Cambaz elindeki tahtaları kulaklarında şaklatırken sırtına da kuvvetli bir tokat yerleştirdi hayvan tatlı, acele bir rahvanla yürümeye başladı. Cambaz kısa bir pazarlıkla eşiği satarak parasını bize verdi ve hemen gitmemizi de tembih etti. Biraz uzaklaşarak yine durduk. Ne kadar geçti bilmiyorum, bir de baktım, zavallı köylü hayvanı yularından çekerek dört nala dönüyor, "Bu eşek solugan, bu eşek solugan!" diye yüksek sesle söyleyerek cambazı arıyordu; fakat o çoktan uzaklaşmıştı. Ben de Hasan'a "Haydi kaçalım!" dedim, yokuştan aşağıya koşarak indik.

Ben şehirli, cambaz kasabalı, Hasan köylüydü; fakat bizim yanımda özenen köylü. Uzun yüzyıllar böyle olmamış mıydı? Şehirli ve kasabalı bu köylü arasındaki uçurum belki de hiçbir yerde rastlanmayacak kadar derindi. Köylüyü aldatmak şehirli ve kasabalı için ahlaksızlık sayılmıyordu. Köylü de şehirli ve kasabalıya hep kuşkuyla bakmış, onları kendinden saymamış, fırsat buldukça aldatmaktan çekinmemişti. Ama bu halin büyük kusurlusu şehirliydi, kasabalıydı. Kendisini Allah tarafından o köylüye efendi gönderilmiş sanan, bütün hareketlerini bu inanca göre yapan, kâh memur, kâh siyasetçi, kâh tüccar ve esnaf olarak durmadan başına musallat olmuş şehirli ve kasabalı.

O yıllarda Ankara'da yaşayan bir başka köylü daha vardı:

Bunlar Kızılcahamam'dan, Ayaş'tan, Gündül'den hatta daha uzaklardan zayıf eşeklerin sırtına on-on beşer parça odun yükleyerek Ankara'ya gelirler, en çok iki-iki buçuk liraya satarak, bu para ile ne alabilirlerse alıp dönerlerdi. "Odun alan, odun alan!" Ankara sokaklarının kış aylarında eksilmeyen feryadıydı. Buna başka bir ses de karışırdı: "Odun kıran, odun kıran!"

Ellerinde balta, kadın-erkek yine çoğu köylü evlerin önünde odun keserek hayatlarını kazanmaya çalışıyorlardı.

Aradan yıllar geçti. Ankara Hukuk Fakültesi'nde ekonomi profesörümüz Yusuf Kemal Tenkirşek bir gün köylünün yoksulluğunu anlatırken bu odun satıcılarını örnek olarak göstermişti:

-Üç günlük yoldan geliyor hayvanı ve kendisi. Dönüş de üç gün, etti altı. Eşegin yiyeceğiyle köylününki hemen hemen aynı mahiyette. O halde iki kişi altı günde 250 kuruş, günde kırk kuruş. Yarıyı hayvanın gıdası, kalıyor yirmi kuruş köylüye. Anlayın ne haldeyiz beyler, anlayın!

Tenkirşek, büyük artist Lonşane'ye benzeyen başını kürsüye dayamış, beyaz dişlerini gösteren acı bir gülümsemeyle bize bakıyordu.

Profesörün bu dersini babama söyledim. Serbest Fırka zamanıydı. Babam Yusuf Kemal Bey'e Meclis kürsüsünde bu misali anlatacağını, onu da şahit olarak göstereceğini söylüyor. Tenkirşek şiddetle karşı koyuyor, "Yalanlarım!" diye bağıyor.

İşte üç tablo arka arkaya, 1922'den 1931'e kadar. Atatürk 1922'de Türk köylüsünü memleketin asıl sahibi ilan etmiş, onun önünde utanarak

eğilmek gerektiğini haykırmıştı. Yusuf Kemal Bey milli mücadelenin mebus ve bakanıydı, babam da yüksek bir memuru. 1931’de Tenkirşek aynı köylünün sürüp giden sefaletini Mecliste açıklamaktan çekiniyordu. Halbuki milli mücadelenin iç hedefi, bu köylünün yüzyıllar boyunca çektiği iktisadi ve sosyal, maddi, manevi bütün acılarına son vermek değil miydi? Birinci Büyük Millet Meclisi kürsüsünde bu hedef için söylenmiş sözler, vatler hafızalarda taptaze duruyorlardı. Yusuf Kemal de, babam da o yılların kendi çevrelerinde ve sıralarında sorumlularıydılar. Aradan geçen zaman ise ancak altı-yedi yıldan ibaret. Demek ki yalnız kılık kıyafette, evlerde, eşyalarda, yaşama biçimlerinde değil, ruh ve zihniyetlerde de büyük değişiklikler olmuştu, oluyordu. Görünüş gittikçe Batılılaşıyor, düşünüşlerse hatta her gün biraz daha koyulaşan Şarklılık içine dalıyordu.

Çocukluk ve gençlik hatıralarım bu ters değişmenin manzaralarını renkleri, sesleri, yüzleriyle belki tam olarak veremeyecek, fakat milli mücadelenin temelini yapan, ruh ve düşünce halkalarıyla birbirine geçmiş manevi bağların birer birer çözülerek Ankara’nın hodgâm bir bencillik ve fertçilikle doğru nasıl itildiğini görmek mümkün olacak.

Milli mücadelede Türk milleti uzvi bir topluluktur. Zaferden sonra mihaniki bir bünye almaya yüz tuttu. Her biri ayrı ayrı büyük eserler olan inkılapların en önemli eksiği, değişmedeki tersliği önleme tedbirlerinin alınmamış olmasıdır. Bunun içindir ki cemiyet bir yandan yalnız yukarıdan aşağıya emirle hareket eden bir topluluk halini alırken, bir yandan da inkılaplar birer yamadan ibaret kalmak tehlikesiyle karşılaştılar, onların bünyeye girerek cemiyet dokusunu yenilemesi işi ağır, çok ağır gitti.

O günlerde Ankara halkının büyük çoğunluğu kale içinde oturuyordu. Bunun dışında Ulucanlar, Cebeci, Bent Deresi, Hacı Bektaş Camii çevresinde mahalleler vardı. Kalenin ön dış duvarı ile Bent Deresi ve Karaoğlan Caddesi arasında kalan kısım, bir zamanlar Ermenilerin oturduğu mahalleler 1. Dünya Savaşı’nda, galiba Selanikli Kâni Bey’in vali bulunduğu sırada yanarak harabe halinde kalmıştı.

Kale içine büyük kapılardan giriliyordu. Tahta evleri birbirine bitişik, sokakları dar ve çamurluydu. Ötede beride Roma ve Bizans’tan kalma

gözlerimdeki alaylı ışığa, dudağımdaki bükülmeye bakarak, sözlerimin yalnız aldatmak, ele geçirmek için söylendiği vehmine düştüler. Başta karım, gerçek aşklarım da böylece manen ziyan olup gitti. En fenası, düşmanlarım, rakiplerim, yine bundan da faydalanarak, beni karanlık, kapalı, içten pazarlıklı adam diye tanıma fırsatını aradılar.

Artık Hacı Akif Paşa konağı hatıralarımın içindeyim. Işıkları sisli bir odada, sol duvara dayalı, ayak ucu kapı tarafında büyük bir karyola. İçinde babam, ağır hasta yatıyor. Alnında, esmer yüzünü koyu bir gölge halinde belirten ıslak, beyaz bezler var. Annem sapsarı babama doğru eğilmiş, yüzünü okşuyor, hafif sesle bir şeyler söylüyor, ama anlamıyorum. Babamın sayıklayan sesi daha yüksek çıkıyor:

–Sitare, Sitare, yazık oldu. Koca devlet yıkıldı, Sitare!

Humay halam odaya giriyor. Ben annemle çıkıyorum. Işıkları yine sisli salonda akrabaları, kardeşlerimi, birkaç yabancı görüyorum. İkisi polis elbiseli. Annem, uzun boylu, beyaz yüzlü, bıyıklarının uçlarını yukarı kıvrık olanına yaklaştı:

–Oğlum, niye rahatsız oluyorsunuz? Hasta işte. Bir yere kımıldamaz ki. Gidin yatın evinize!

Adam boynunu büküyor, yavaşça cevap veriyor:

–Vallahi, hanım abla, biz de üzülüyoruz. Allah belalarını versin, emir aldık. İsterseniz bahçede bekleyelim.

Annem, dudaklarında hazin bir gülümseme, “Peki, peki” diyor, “oturun, size kahve yaptırayım.”

Polisler, Kafkasya’dan döner dönmez hastalanmış babamı yakalamak için karar verildiğinden, iyileşinceye kadar kaçmasın diye bekleyecekler. Hükümet doktorları, “Hapishanede kalamaz” demişler.

Babam iyileşti, bir gün iki polisin arasında, elinde küçük bir bavul, silah bir faytona bindirilerek Bekirağa Bölüğü’ne götürüldü. Hacı Akif Paşa selamlığının bahçe kapısı, babamı karşılamak için bir daha iki buçuk yıl sonra bir gece yarısı açılacaktı. Araya girmiş aylar hep onun hasretiyle, yokluğunun sebep olduğu maddi manevi acılarla, bazen çok uzun aralıklarla

alabildiğimiz mektuplarının havası ile dolacak ve biz onun hayalinde hızla, gerçekte ise hayat kanunlarının emrettiği nispette büyümeye devam edecektik. Süreyya ve Tezer ilk çarşaflarını giyecekler; Abdurrahman “Evin erkeği, babam gelinceye kadar benim!” demeye kalkışacak; annem, babamın eksikliğini hissettirmemek için çırpına çırpına sağlığını harcayacak; en yakın dostlarına varıncaya kadar hıyanetlerin, vefasızlıkların, sırt çevirmelerin çeşitli örnekleri yanında, mertliğin, insanlığın, cesaretin, az da olsa göz kamaştırıcı tecellilerini görecektik. Bunların yanında vatan aşkının ilk heyecanını, bir milletten olmanın elemli gururunu, karanlıklar içinde şafağı beklemesabrını, insan ruhunun esrarlı çiçeği ümidi tanıyacak, nihayet Sevimbike’nin yüzünün yanına yenilerini, bu sefer arzularla beraber sıralayacaktım.

Babamın hayat macerasıyla benimki arasında birbirine çok yaklaşan benzerlikler var. Şimdi bu satırları yazdığım, 1 Aralık 1963 Pazar sabahı saat beşte, evimden alındığım 3,5 yıl ve dört gündür. Bu süre içinde iki oğlum evlendi, bir torunum oldu, henüz bir çocuk olarak bıraktığım kızım gelinlik çağına girdi. Böylece babamı bizden kopararak götürdüklerinden sonra nasıl hayat durmadı, yürüdü ise, beni de yakalayarak hapisten hapis sürükledikleri günlerden bu yana yine hayat durmadan yürüdü, yürüyecek. Yaradılışın ana kanunu bu. “Bensiz olmaz, olamaz!” diye düşünssek de pekâlâ oluyor.

Babamın Bekirağa bölümünde geçirdiği birkaç aya ait hatıraları bir roman başlangıcı olarak şöyle yazmayı denemiştım:

1918 yılı Kasım’ının yağmurlu, kasvetli bir günü idi. İstanbul’un açık havası da, kapalı da sağı solu belli olmayan bir adama benzer. Bu şehrin göğünde güneş ne kadar parlaksa, bulut da o kadar siyah kesilir. Hele ince ince sinsi bir yağmur da varsa insan günlerin değil, haftaların, ayların hep böyle geçeceğini sanır. Camilerden, türbelerden, mescitlerden, mezarlardan, hüznün, keder, hasret taşar. Her yan, düşünceli, somurtkan, ezilmiş, dövülmüş bir yüz gibidir. Aynı zamanda kapalı bir yüz. Hafif sisle karışık yağmur, kül rengi çarşaf

halinde sokakları, caddeleri kaplar, büyük camilerin minare uçları bulutları delerek gözükmeyi olurlar, türbelerin demir, tahta parmaklıkları arkasında bakımsız otlar, ağaçlar, sarmaşıklar arasında, bazıları birbirine yaslanmış, bazıları yerlere serilmiş mezar taşları kımıldarlar adeta. Oluklardan, çatılardan dökülen sular küçük dereler halinde şehrin denize inen yokuşlarına doğru akarlar. İnsanlar bunların üzerinden, garip, efsanelerdeki, masallardaki kuşlar gibi seke seke, sıçraya sıçraya yürürler. İstanbul'un böyle günleri ağlama arzusu verir kalplere. Sebepsiz, durup dururken ağlama arzusu.

Ufak tefek bir kadın, küçük bir çocuğun elinden tutmuş, biraz bol çarşafı içinde, acele adımlarıyla bulutlardan kopmuş bir parça gibi Harbiye Nezareti'nin büyük kapısından girerek, önünde açılan geniş meydanın sağ yanında, birkaç yüz metre ilerideki binaya doğru yürümeye başladı. Nezaretin kışlayı andıran görünüşü, yağmurdan ıslanmamak için koşarak yürüyen birkaç subay ve sivil, meydanın sağ yanında, nezaretle gittikleri yer arasına düşen uzun, ince, "yangın kulesi" diye tanınmış kulenin göğe yükselen silueti genç kadın için yabancı değildi. İşte bir aydan beridir, hemen her gün, aynı saatte, bazen yalnız, bazen oğlu ile buradan geçmekte, siyasi sebeplerle tutuklu kocasına yemek, çamaşır, gazete götürmekte.

Kulenin önünden geçerken çocuk başını kaldırarak tepesine baktı. Gözleri orada büyük, koyu kırmızı balonlar aradı, göremedi. Demek, şehrin herhangi bir yerinde yangın yok. Çocuk bu balonları hayranlıkla seyretmeyi seviyor, bunun için de her gün bir değil, birkaç yangın çıkmasını adeta özlüyordu. Sonra bu balonlar ona, şimdi yanına gittikleri babasını çok güldüren bir oyunu da hatırlatıyordu.

Bahar aylarında babası akşam üstleri işinden eve dönerken kiraz getirirdi. O ve kardeşleri çift olanları seçerek kulaklarına küpe yaparlardı. Babaları kirazları kulaklarından en geç çıkarana sonunda daha fazla pay vereceğini söylerdi, fakat o zamana kadar beklemek gerekiyordu. Halbuki kirazları da bir an önce yemek istiyorlardı. Babaları kirazların kulaklardan birer birer eksildiğini gördükçe kahkahalarla gülüyor, gülüyordu.

Gittikleri binanın kapısına geldiler. Yanda bir odaya girdiler. İçeride, masa başında sivil bir bey oturuyordu. Birkaç küçük rütbeli subay pencereden dışarıya bakıyordu. Genç kadın, “Müdür Bey” dedi, görüşebilecek miyim?

Adam kalkarak cevap verdi:

–Evet evet, sizi görüşme odasına götüreyim.

Dar, uzun, loş bir koridordan geçtiler. En dipte, pencere yanında bir odaya girdiler. Birkaç iskemle, bir masa vardı. Müdür, “Ben şimdi çağırırım, siz oturun” diyerek çıktı. Çocuk her gelişindeki heyecanı yine duymaya başlamıştı. Kalbi hızla atıyor, gözlerini kapıya dikmiş, konuşmadan bekliyordu. Babasını buraya getirdikleri günden beri bu ziyaret saatleri onun için, çok sonraları derin kederler duyarak düşüneceği hatıralarla doludur. Bu karanlık koridor, bu küçük oda, bu kısa boylu, şişmanca, terbiyeli müdür, babasının kapıdan gelişi, kendisini kucaklayarak havaya kaldırışı, göz göze bakışmaları, annesiyle babasının birçok kelimelerini, sözlerini işitmediği fısıldaşmaları, babasının kâh sert, kâh yumuşak yüzü, annesinin ona verdiği öğütler, verdiği teselliler, hepsi hepsi, en ufak noktalarına kadar hafızasına, silinmemek üzere yerleşmişler.

Dışarıdan ayak sesleri işitildi, kapı ve işte babası!

Baba, oğlunu kollarında tutarak başının hizasına kaldırdı. Birkaç saniye baktılar. Çocuk babasının gözlerinde yorgun, kederli ışıklar sezdi. Hiçbir şey söylemeden avuçlarıyla yüzünü tutarak öpmeye başladı....

Batılılaşma hareketlerinin sancılarını, tezatlarını, felaketlerini, ümit ve hüsrانlarını, fırtınalarını, girdaplarını, imparatorluğun yıkılış sahnelerini büyük bir ailenin macerası içinde anlatmayı istediğim bu romanı yürütmek imkânı bulamadım. Böyle kocaman bir yapıya girmeye takatimin yetmeyeceğini anlamıştım. Roman kaldı. Eğer yazabilseydim içinde Ağaoğlu ailesi ve devlerin tanınmış birçok yüzü, başka isimler, başka elbiseler altında yer alacaklardı. Hayatımın yarım kalmış heveslerinden biri de bu.

Annemin derin seziş kabiliyetine işaret etmiştim. Bekirağa Bölüğü ziyaretleri sırasında bu kabiliyetin, daha sonraları her düşündüğümde hayret ettiğim bir iki örneğini hatırlıyorum.

Babam Kafkasya'dan gelirken kardeşi Hüseyin Bey'den, bir kısmı miras hakkı, bir kısmı da borç olarak aldığı "Denekin rubleleri" getirmişti. Denekin [Denikin], komünistlerle çarpışan sosyalist partizanların kumandanıydı ve zafer üstüne zafer kazanarak Lenin-Troçki ordularını perişan ediyor, kurduğu geçici hükümetin çıkardığı paranın değeri dünya borsalarında durmadan yükseliyordu.

Bekirağa bölüğüne gittiğimiz bir gün annem babama, "Ahmet" dedi, "çok zor zamanlar geliyor. Elde avuçta şu Denekinlerden başka bir şey yok. Satalım bunları, karşılığında biraz altın veya mücevher alalım. Yoksa bu paranın değeri kalmayacak."

Babam güldü:

–Komünistler yıkılıyor. Dünyanın en sağlam paralarından biri şimdi Denekin!

Annem dayattı:

–Satalım, satalım.

Bu sefer babam kızdı:

–Kadın, satmayacağız! Benim dediğim doğru!

Babam, kızdığı zaman anneme "kadın" derdi.

Kısa bir süre geçmeden Troçki'nin kızıl taburları Denekin beyaz ordularını parasıyla beraber yok etti. Böylece elimizde Denekinlerin değeri de sıfır oldu. Fakat annem babama, "Gördün mü, Ahmet?" diyemedi. Çünkü babam artık Malta'da idi.

Bir de Malta macerası:

Yine annemle Bekirağa'da idik. Annem, "İçimde bir ses var, Ahmet," diyordu, "birkaç gündür hep düşünüyorum. Bu adamlar sizi İngilizlere verecekler!"

Babam şaşırarak karısının yüzüne baktı:

–Yani nasıl verecekler?

Annem gülümsedi:

–Kendileri sizlere bir şey yapamazlar. Korktukları için de serbest

birakamazlar. İşte bu sebeple İngilizlere teslim ederler. En kolay yol bu onlara!

Babamın kızgın sesi hâlâ kulağımda:

–Sen çıldırmışsın Sitare, bir devlet vatandaşını düşmana nasıl verir? O devletin şerefi kalır mı? Yenilmek başka, şerefsizlik başka! Akıldan çıkar bunu. Bize ne yapacaklarsa burada yapacaklar!

Annem başını salladı:

–Görürsün Ahmet. Ama belki de hayırlısı budur.

Bu konuşmadan ancak on beş gün sonra Bekirağa Bölüğü’nün siyasi misafirleri, eski, boyaları dökülmüş bir İngiliz şilebinin güvertesinde Malta’nın yolunu tutmuşlardı.

Bekirağa Bölüğü’nün, her meslekten birçok insanın birer birer yakalanarak kapatıldıkları koğuşuna, arada dar bir geçit bırakılarak yan yana demir karyolalar dizilmişti. Kapıdan girince sol tarafta da küçük bir bölüm vardı. Oraya Sadrazam Sait Halim Paşa’yı, galiba Mebusan başkanı Halil Bey’i, hafızam aldatmıyorsa Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit Bey’i ve daha birkaç kişiyi koymuşlardı. Bu bölüm ve koğuşta Osmanlı İmparatorluğu’nun son idareci-leri, nazır, mebus, kumandan, vali, şair, yazar bir yığın tanınmış-tanınmamış insan, rütbe, şeref, mevki ayrılıkları silinmiş, ortak bir kaderin kırbacı altında ve sadece bir hapishane müdürünün önünde tek sıra olmuşlardı. Kimisi entarili, bazısı kravatsız, bir kısmı da günlük elbiseleri içindeydiler. Hemen hepsi de daha dün devletin başında bulunan insanlara değil, kendi halinde, sadece esnafa, küçük memurlara, şöyle böyle adamlara benziyorlardı. Aralarında tek başına, gururla, arkadaşlarına yüksekte bakarak dolaşanlar da vardı.

Babamın karyolası, kapıdan girince sağ yanda ve koğuşun Beyazıt Camii’ne bakan pencerelerine yakın bir yerdedi. Bir tarafında, aklımda kaldığına göre Sapancalı Hakkı Bey’in, bir tarafında da, her gittiğimiz zaman karyolasına bağdaş kurmuş oturur gördüğüm, bana Ömer Naci’yi* hatırla-

* Ömer Naci (1878-1916) 1902’de Mekteb-i Harbiye’den mezun oldu. Üsküp’te İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne katıldı. 1910’da İttihat ve Terakki Merkez-i Umumiyesi’ne seçildi. 1912’de Meclis-i Mebusan’a Kırkkilise (Kırklareli) mebusu olarak girdi. 1916’da İran’da tifüse yakalandı ve Kerkük’te öldü –ed.n.

tan, sarı yüzlü, kara gözlü, kara kaşlı, siyah sakallı genç bir adamın yatağı konulmuştu. Bu, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'di.

Bir sabah babama götürmek için mutfakta yemek hazırlayan annemi düşünceli, kederli gördüm. Bekirağa bölüğüne girdiğimiz zaman kapıda nöbetçi erlerden müdür Mehmet Ali Bey'e kadar herkesin yüzü bana asık geldi. Babamı da yorgun, sapsarı buldum. Annemle bana işittirmemeye çalışarak konuştular. Yalnız arada bir, "Zavallı, Allah rahmet eylesin, alçaklar, katiller" gibi kelimeler kulağıma çarpıyordu. Babam beni koğuşa götürdü. Orada da yüzler asık, hüznü. Gözlerim Kemal Bey'i aradı. Yoktu, karyolası da kaldırılmıştı.

Ertesi gün, babamın koğuş arkadaşının sırtında beyaz gömlek, göğsünde yafta, asılmış resimlerine baktığım gazeteleri annem zorla elimden aldı.

Güneşli bir gün. Annem babama yemek yapıyor. Birazdan beraber götüreceğiz. Sokak kapısı acele acele çalınıyor. Süreyya ve Tezer, yanlarında tanıdığımız genç bir asker tıbbiyeli annemin yanına koşuyorlar, telaşla bağıyorlar:

–Götürüyorlar, anne, götürüyorlar!

Ablalarımın yanındaki bu genç, yıllar sonra Ankara'nın meşhur bevilicisi olacak merhum Doktor Feyzi idi. Haberi önce o almış, bize gelirken yolda Süreyya ve Tezer'i görerek söylemiş. Beraberce Bekirağa'ya gitmişler. Sapançalı Hakkı ağlayarak doğrulamış, bunun üzerine eve gelmişler.

Annem derhal anladı:

–İngilizler aldılar, değil mi?

Cevap beklemeden çarşafını giydi, hep beraber gittiler. Öğleden sonra döndüler. Annem yorgunluktan, üzüntüden perişandı, fakat kendini tutuyordu. Önce yine Bekirağa bölüğüne uğramışlar. Orada yoklar. İngiliz işgal kuvvetleri karargâhının bulunduğu "Arapyan" hanına götürüldüler denilmiş. Bu sefer oraya, fakat boşu boşuna. Sonunda, Kız Kulesi açıklarında demirlemiş bir İngiliz şilebiyle iki saate kadar hareket edeceklerini öğrenmişler.

Hepimiz köprüye indik. Annem babama verilmek üzere bazı eşyalar da almıştı yanına. Köprüden kayıklara vapurun bulunduğu yere geldik.

Şilebin çevresi içleri silahlı İngiliz erleriyle dolu motorlarla sarılıydı. Eski, saçlarının boyaları dökülmüş, hantal bir gemi. Haberi alabilen ailelerin çoğu orada, kayıklardaydılar. Vatanlarından zorla koparılıp götürülenler, vapurun arka güvertesinde, parmaklıklara dayanmış gamlı yüzlerle bize bakıyorlar. Konuşmaya çalışıyoruz. Aralık fazla, herkes bağırıyor, kelimeler pek anlaşamıyor. Babam, yanında Ziya Gökalp, Tevfik Hadi, daha başkaları, şimdi gözlerimin önünde. Ziya Bey'in büyük kızı Seniha babasına içinde para bulunan bir cüzdan attı. Cüzdan aşağı güverteye düştü, bir İngiliz erinin aldığı görüyoruz. Gökalp'ten gelecek ilk mektuptan da öğreneneceğiz ki bu para eline geçmemiştir.

Şilep kalkmak üzere. İngiliz motorları kayıkları uzaklaştırıyorlar. Birden bizim kayıkta Abdurrahman ayağı kalkıyor, küçük boyunu ayaklarının ucuna basarak yükseltiyor, bütün gücüyle haykırıyor:

–Yaşasın İttihatçılar!

Bu haykırış kalanlara da, gidenlere de kuvvet oldu. Başlarımız dikiyor. Yüreğlerimiz acı dolu, fakat gözlerimiz kuru. Süngüler, tüfekler arasında götürülenlerin şan ve şerefle döneceklerinden emin, arkasında ümitlerimiz kadar beyaz köpüklü iz bırakarak uzaklaşan vapura bakıyoruz.

O gece evde sabaha kadar uyumadık. Akrabalar, Hüseyinzade Ali gibi birkaç yakın dost, daha sonra eniştem olacak Nimet, arkadaşı Afif de yanıımızdan ayrılmadılar.

Bütün bunların arasında annemin yüzü beyaz bir ışıık. Dalgın, düşünceli, elemli. Korktuğu, ama belki hayırlısı budur dediği gerçek oldu. Bekirağa Bölüğü'nün günlük ziyaret hazırlıklarına, Ahmet'e yemek pişirmelere, “Bugün yarın bırakacaklar!” sözlerinin heyecanlı sevinçlerine veda. Şimdi evin erkeği de o. İnce, zayıf sesi, zayıf, hasta vücudu gidenin yerini doldurabilecek mi? Birer birer çocuklarına bakıyor. Neredeyse genç kızlar olacaklar Süreyya, Tezer. Abdurrahman hırçın, sinirli. Samet henüz çocuk. Gültekin kucakta. Bunların başında bir erkek ister. Sonra, ev eşyalarıyla birkaç parça mücevherden başka bir şey yok elde avuçta. Yavaş yavaş pencereye yaklaştı. Bahçede çamların ince dalları gümüşlenmişti. Şafak söküyordu. Gözlerini göğ'e kaldırdı, ancak kendisinin işitebileceği bir sesle mırıldandı:

–Allah'ım, Allah'ım, Ahmet'i, çocuklarıımın babasını tez gönder!

Burada hatıraların biraz dışına çıkarak işaret etmek istediğim bir nokta var. Hatta belki yeri değil, ama içimden, yenemediğim bir kuvvet zorluyor beni.

İttihatçıları yakalayıp hapislere atan, askeri mahkemeler karşısına çıkaran, İngilizlere teslim eden, onların "İttihatçılar yerine Ruslar gelsin memlekete, razıyız!" diyecek kadar can düşmanları "Hürriyet ve İtilafçılar"dı. Tam on yıl, bir kısmı vatan dışında, bir kısmı içeride çeşitli minnetlerle yaşamış bu insanlar yakaladıkları hasımlarının hiçbirine hakaret etmediler, hiçbirini vurmadılar, dövmediler. Ali Kemal ile Pehlivan Kadri'nin makaleleri dışında hiçbirine sövülmedi. Bekiraga bölümünde babamı ve arkadaşlarını her gün görebiliyorduk. Konuşurken de yanımızda dinleyen kimse yoktu.

Milli mücadeleden sonra inkılaplar sırasında İstiklal Mahkemeleştirilen verilen siyaset adamlarına da, hükmedilmiş en ağır cezalara rağmen insan haysiyet ve şerefine dokunacak baskılar uygulanmadı. Fakat ne hazine tecellidir, aradan yıllar ve yıllar geçtikten sonra, aynı insanların çocukları birbirlerine tarihte örneği az görülmüş maddi manevi hakareti reva görmekten çekinmediler, dün ordunun başkumandanı generaller, devlet ve hükümet başkanları, mebuslar, şairler, tarihçiler, yazarlar, yüksek memurlar, yüzlerce insan ayaklar altına alınarak dipçiklerle, tekmeler, tokatlar, yumruklarla, bir kısmının yüzü gözü kan içinde hapishanelerden hapishanelere sürüklendiler. Halbuki insan haysiyet ve şerefine saygı prensibi dillerde ve kanunlarda baş tacıydı. Demek devlet şeklinde ve yazılı prensiplerde görülen ilerlemenin karşısında, ruhlarda, zihniyette, düşüncede büyük bir gerileme olmuştu. Bu, neden olmuştu? Bunun sorumlusu sebepler nelerdi?

Bu soruların cevaplarını ileride tarihçiler ve sosyologlar elbette araştırarak verecekler. Ben burada şu kadarını söyleyeyim:

Meşrutiyetten bu yana Batılılaşma hareketleri, yıkılan eskinin kişileri birbirine bağlayan manevi bağları yerine Batı medeniyetinin aynı işi görecek manevi değerlerini getirip koyamadılar. Hükümdarlık müessesesinin kendi şeref ve fazilet anlayışı vardı. Müessesesayle beraber onlar da gittiler. Fakat cumhuriyet müessesesini alırken, ona ait şeref ve fazilet kavram-

larını getiremedik. Böylece kişinin hürriyetleri gerçekte onun hodgâmlıkları olarak belirdi. Manevi anlamında cemiyet dağılarak ortada kişiler ve hodgâmlıkları kaldı.

Şehzadebaşı'na taşındığımız yıl üçüncü sınıfa geçmiştim. Babam Malta'ya sürüldükten sonra oldukça kabarık okul ücretini vermek artık mümkün değildi. Annem beni Feyziye'den alarak devlet okullarından birine yazdırmayı düşündü. Bunu haber vermek ve belge istemek için benimle beraber okul müdürü Nakiye Hanım'a gitti. Müdür odasında Nakiye Hanım'dan başka ikinci müdür ve okul kurucularının idarede temsilcisi Ali Osman Efendi de vardı. Nakiye Hanım devrin, Halide Hanım'dan sonra ismi duyulmuş kadınlarından biriydi. Annemi babamı tanıyordu, birkaç defa da Molla Gürani'deki eve gelmişti.

Nakiye Hanım ve yardımcısı annemi dinlediler. Ali Osman Efendi Nakiye Hanım'a söz bırakmadan, okul sahipleri namına anneme, "Samet, babası dönünceye kadar bizim evladımız. Onu siz istediğinizde biz bırakmayız" dedi, arkasından da gülererek, "Borcunuz olsun bize. İleride faiziyle alırlız!"

Feyziye'de ancak bu suretle kalabildim. Fakat, Ali Osman Efendi'nin minnetini de hep omuzlarımda taşıdım, hatta bugüne kadar.

Annemi asıl Akif Paşa konağında, o zor yıllarda tanıdığımı söylemiştim. Daha önce benim için tatlı bir ses, sıcak bir göğüs, babamın fırtınalarından kaçıp sığındığım sakin limandı; fakat, şimdi karşımda bir insan vardı. Gözlerim bu insana bakıyor, ona karşı anneliğin ötesinde hislerim, düşüncelerim doğuyor, büyüyor, geliyordu. Kader annemi yaşlarımızın dönüm noktasında babamın yerine koymuştu. Erkeğinin, çocuklarına aşılayacağı fikirleri, hamurumuza vermeye çalışacağı şekilleri iyi biliyordu. Kendisi de o fikirler, o düşüncelerle babamla iç içe olmuş, onları benimsemiş, heyecanını duymuştu. Omuzlarına çöken zorlukların ağırlığı anneme bu vazifesini unutturmadı; vatanseverliği, bir milletin emellerine ortak olmayı, milletçe mutluluğa erişmenin tadını, iyilik etmenin, yardıma koşma-

nın sevincini bize babam kadar annem de öğretti. Babamdan fazla olarak da Allah sevgisini. Babam Molla Gürani'de bize din ve Kuran dersleri vermek istemişti, fakat kullandığı metot sıkıcı oldu. Karşısına oturuyor, ezberletiyor, bilmediğimiz zaman azarlıyordu. Kendi işlerinin çokluğu da böyle bir yoldan istediği sonucu almaya imkân bırakmadı zaten. Anneme gelince, o bize ders vermedi, Kuran okutmaya, namazı öğretmeye kalkışmadı. Buna karşılık Allah'ın varlığını iyilikte, güzellikte, şefkatte arayan ve bulan inancının çeşitli gösterileriyle bizi Allah fikrine yaklaştırarak onun sevgisi içinde teselli ve mutluluk bulmaya alıştırdı. Hayatım boyunca namaz kılmadım, Kuran okumadım sayılır. Fakat bahtiyarlıklarımda olduğu gibi acılarım da Allah'a seslenmekten, onu yanıma çağdırmaktan esenlik duydum. Bu esrarlı sezişi sadece anneme borçluyum.

Şimdi bu satırları yazarken, İstanbul'un işgal edildiği günleri, büyük mitingleri, hüznle, fakat ruhumu, kalbimi pırıl pırıl yapan bir aydınlık içinde hatırlıyorum: Annem elimden tutmuş, Fatih mitingine gidiyoruz. Kalabalık, kalabalık. Halide Edip kürsüde. Yüzü, çenesinin altından geçerek boynunu, saçlarını sıkıntıya sarmış siyah örtünün arasında bembeyaz. Titrek bir sesle haykırıyor:

–Yıkılacağız, ama son damla kanımıza kadar akıtarak! Yıkılacağız. Ama cihanı kıyamete kadar unutmayacağı bir gürültüye boğarak!

Belediye önünü doldurmuş on binlerce insan hıçkırarak sallanıyor.

Sultanahmet mitingleri. Yüz binleri bir arada ilk defa görüyorum, simsiyah dalgalar. Yüz binlerin aynı anda haykırdığını ilk defa işitiyorum, büyük kasırga.

Böylece mâşeri vicdanla (topluluk vicdanıyla) yine ilk defa, elim anemin elinde ve onun yanında karşı karşıya geldim. Aynı toprak üstünde, aynı geleneklerle, aynı ortak hislerle, aynı sezişlerle yaşayanları, mutlu günlerden çok elemli devirler birbirlerine bağlıyor. Karanlıklardan aydınlığa çıkma yolunda birleşmiş gönüller, aydınlıklardan karanlıklara yuvarlanma felaketinin acılarından doğmuş hodgâmlığın pençesine kolay kolay düşmüyorlar. Bunu hayatımın denemeleriyle anladım. Kendimi yapayalnız bulduğum, çevremi kapkara gördüğüm en ümitsiz anlarımda, bana fenalık yapmış olanlar da içinde, milletimin insanlarını severek teselli buldum. Bu

büyük kuvvetin kalbimde ve ruhumda ilk kaynağını, annemin elinden tutarak birinden ötekine koştığımız matem mitingleri açtılar.

İstanbul işgal edildiği gün akrabalarımızın oturduğu evin damından, Marmara'da, Boğaz'a doğru yavaş yavaş ilerleyen düşman donanmasına bakmıştım. Hava bulutluydu. Dretnotlar, kruvazörler, torpidolar uzaktan gölgeler halinde geçiyorlar, bana üç yıl önce gördüğüm başka bir donanmanın resmigeçidini hatırlatıyorlardı. Yavuz ve Midilli'nin Osmanlı donanmalarına katılmaları üzerine, güneşli bir gün yapılmış o resmigeçide babam bizleri de götürmüştü. Herkes neşe ve sevinç içindeydi. Sanlı zafer kazanılmış, idealler gerçekleşmişti.

Damdan inerek sokağa çıktım. Caddede duvara yapıştırılmış bir kâğıt önünde insanlar toplanmıştı. Yaklaşarak okudum. Bu, işgal kuvvetleri kumandanı General Harington'un beyannamesiydi. Eve gelerek yatağıma yüzükoyun uzandım. İçim birdenbire acıyla dolmuştu. Hıçkırarak ağlamaya başladım.

Annem bizi, babamın bıraktığı yerden bir adım geri dönmeden götürmek, er geç döneceğine inandığı kocasına çocuklarını, o, başlarında bulunsaydı varacakları noktada teslim etmek kararındaydı. Elmaslarını, halılarını, eşyalarını satacak, Süreyya, Tezer, Abdurrahman, Samet okullarından olmayacaklar, yokluğun acılarını onlara, elinden geldiği derecede az duyuracak, Gültekin uzakta bir babası olduğunu bilerek büyüyecek.

Fakat annem vazifesinin bunlarla bitmediğini biliyordu. Evde Ağa-oğlu Ahmet'in manevi havası da eksik olmamalı. Bu maksatla, yalnız bizim değil, bütün memleketin zalimlerin elinde kalmış masumlar olduğu duygusunu, ayakta, canlı tutmaya çalışıyor; evi, babamın Malta'ya götürülmüş arkadaşlarının aileleriyle, şu veya bu suretle serbest kalabilmiş dostlarına açık tutuyor; Hacı Akif Paşa'nın selamlık konağı, bahçenin ağaç altları, içinde üç beş kırmızı balığın yüzdüğü havuz kıyısındaki çimenlik kalplerin toplandığı köşeler haline geliyordu.

Kürt Mustafa Divanı Harbi'nin verdiği kararları gazetede okuduğumuz bir akşamüstü gözlerimde canlanıyor:

Bahçede havuz başında oturuyorduk. Hamdullah Suphi Bey'in kardeşi Hamiyet Hulusi, güzel yüzlü Naciye Hürşit Hanımlarla Erzurumlu

Necati'nin ihtiyar annesi bizdeydiler. Gazeteyi kim okuyordu, hatırlamıyorum, ama ağdalı, birçok kelimesini anlamadığım bir dille, uzun cümleler halinde yazılmış bitmez tükenmez bir karardı. Sonunda hepsi, ya Anadolu'da milli mücadeleye katılmış veya memleket dışına çıkmış, aralarında Necati Bey'in de bulunduğu birçok insanı ölüme mahkûm ediyordu.

Yüzler sapsarı, ürperten bir sessizlik var havada. Yarasalar uçuşmaya sanki daha erken başladılar. Esrarlı Hintlinin feryadı daha uzaklardan iştiliyor bu akşam.

Bu ölüm sessizliğini birden, tiz, ince, sinirli bir kahkaha paramparça etti. Necati'nin annesi gülüyor, en ağır bir argoyle haykırıyordu:

–P.....lar! Ben oğlumun sizin kararınızla idama mahkûm edilmesinden iftihar ederim. D.....lar! Kâğıt üstünde asarsınız onu! Namussuzlar! Gün gelecek o sizi ipe çekecek!

Göz doktoru Esat Paşa'nın hanımı, çocukları; Kara Kemal'in ihtiyar annesi, kız kardeşi; Gökalp'in hanımı, kızları; Tefik Hadi Bey'in hanımı, çocukları; Erzurumlu Necati'nin annesi; Naciye Hurşit Hanımı; Bolu mebusu Habib Bey'in ailesi; Hamiyet Hulusi Hanım; Köprülü'nün annesi, kız kardeşi; bunların yanında Anadolu'ya geçinceye kadar Hamdullah Suphi Bey, Fuat Bey, Halim Sabit Bey, Avukat Haydar Rifat; sonra Molla Gürani'nin vefalı yüzleri Kafkasyalı Kerim Bey, Seyit Efendi, Hüseyinzade Ali; nihayet üniversiteye yeni girmiş Süreyya'nın ileride memleketin tanınmış isimleri olacak bazı arkadaşları, Fuat Sirmen, Ziya Yörük, İbrahim Sunuhi, Nahit, Doktor Feyzi, Nimet, Afif, Vacit Asena, Sıddık Sami, Ali Rıza evimizde sık sık gördüğüm yüzlerdi. Bunlar arasında Süreyya ile beraber Türkiye'nin ilk kadın hukukçuları olan Melahat ve Bedii Hanımları da hatırlıyorum. Yaşayan görür derler. Doğru söz. Ben bu delikanlıların yanında küçük bir çocuktum o yıllarda. Zaman akıp geçecek, mesela Anayasa Mahkemesi başkanı cüppesini giymiş İbrahim Sunuhi'nin karşısına, ihtilalle yıkılmış bir iktidarın eski bakanı ve suçlu olarak çıkartılacaktım. Yine mesela Vacit Asena'yla beraber anayasayı çiğnemiş insanlar diye ölünceye kadar hapse mahkûm edilerek Kayseri Cezaevi'nin koridorlarında bir aşağı

bir yukarı dolaşacaktım. Sıddık Sami üniversite rektörü büyük alim maske-
siyle benim anayasa dışı hareket ettiğim fetvası verecek, Fuat Sirmen siya-
si hasımların arasında bana dış bileyecekti.

Süreyya ve Tezer'in başka birkaç arkadaşları var ki onlar da Şehza-
debaşı hatıralarım arasında birer köşede duruyorlar. Bunlar da Reşat Şem-
settin Sirer, Sami ve Kadıköylü Doktor Hasip, Ziya Yörük'ün ağabeyi Ab-
dülhak Kemal Yörük'tür. Bu sonuncular daha çok o tarihlerde çıkan bir
üniversite olayı yüzünden hafızamda kaldılar. Bu hikâyeyi kısaca anlatmak
isterim; çünkü bazıları karakter mayalarının ne olduğu işaretini daha genç
birer öğrenci iken ve bu vesileyle verdiler.

Üniversite profesörlerinden Ali Kemal, Cenab Şahabettin, Rıza
Tevfik Anadolu'da başlamış mücadeleye karşı basında ve üniversite içinde
cephe aldılar. Buna şiddetle üzülen, Ali Kemal'in yazılarından da nefret
eden öğrenciler bu profesörlerin derslerine girmeme ve girenleri de çıkar-
ma kararı aldılar. Seilmeyen profesörleri sokaklarda yuhalamak, çürük yu-
murtaya tutmak gibi hareketlere varan bu gösterilere bütün fakülteler ka-
tıldı ve tıptan Hasip, edebiyattan Reşat Şemsettin ve Sami, hukuktan Vacit
Asena ayaklanmanın elebaşları oldular. Üniversite idaresi işe karışmakta
çekingendi. Birçok profesör de öğrencileri tutuyor, böylece idarenin olaya
el koyması halinde daha önemli meselelerin çıkmasından endişe ediliyor-
du. Bunun için de idare, üç profesörü istemeyenlerin önüne yine öğrenci-
ler dikme yoluna gitti ve bunu da Sıddık Sami'yle Abdülhak Kemal Yörük'e
yaptırdığı iddia edildi. Belki ikisinin de idareden aldığı herhangi bir telkin
olmamıştır, söylenen doğru değildir. Ancak yine her ikisinin Ali Kemal'i
tuttukları, bu uğurda arkadaşlarıyla, hatta yumruklaşmaya kadar çekiştikle-
ri de bir gerçek.

Köprülüler ve evleri, çocukluk hatıralarımın bu bölümünde silin-
mez izlerle yaşıyor. Köprülü Fuat Bey o zamanlar yakasını Damat Ferit'ten
ve İngilizlerden kolaylıkla kurtarmış, birkaç haftalık bir Bekirağa bölüğü
misafirliğinden sonra serbest bırakılarak kürsüsüne ve evine dönmüştü.
Bu arada Ali Kemal, Rıza Tevfik gibi günün politikasına hâkim olanlarla,
İttihatçılar ve Gökâlp ile yaptığı gibi dostluklar da kurabilmişti. Fakat ken-

disine tanınma yolunu açmış eski koruyucularına ve arkadaşlarına da vefa göstermekten geri durmuyor, bizimle, Ziya Beylerle yakından ilgileniyordu. Onun bu hareketinde akıllı, zeki, hisli bir kadın olan annesinin rolü çoktur sanıyorum. Bu ufak tefek, gösterişsiz, laubali, bilgi alanında gerçekten söz sahibi adamın portresini siyasi hatıralarımı yazarken çezeceğim.

Fuat Bey'in babası, kendi halinde, neşeli, genç yaşta büyük şöhrete erişmiş oğlundan duyduğu gurur, karısının nazik fakat ciddi otoritesi, güzel kızı Saim'e'nin tatlı gülüşleri, çeşitli mezelerle donanmış akşam sofrası arasında yaşayan bir memurdu. Sultanahmet'te, Akbiyık'ta, surlar içinde açılmış, yüksek duvarlarla çevrili, önü deniz kıyısı geniş bir bahçede yapılmış, kendi malları büyük bir evde oturuyorlardı. Bahçenin sağ yanındaki sur kulesi de onlarındı. Köprülü bunu daha sonra İstanbul'un en iyi kütüphanelerinden biri yapacaktı.

Bu evi, üstünden Marmara'nın enginleri, İzmit Körfezi'nden Baba-dağ Yarımadası'na kadar bütün Anadolu kıyıları gözüken kulesini; Fuat Bey'in, gittiğim zaman oynamak için önüme yığdıkları renk renk, boy boy bilyalar, tahta bebekler, hokkabazlar gibi çocukluk oyuncaklarını; bahçenin bir köşesinde rahat rahat yaşayan, ev halkına alışkın iki kaplumbağayı; sofraya konulmuş parlak, koyu mavi ve resimli iki çiçekliğin içine yemek vaktleri yerleşerek etraflarını seyreden iri, bol tüylü, büyük gözlü kedilerini çok seviyordum. Babam Malta'ya götürüldükten hemen sonra Fuat Beylere bazen on beş günde, ayda bir annemle gece yatısına giderdik. Bu misafirliğin annem için özel önemi vardı. Sabaha karşı kalkar, aptes alırdı. Sonra benimle kuleye çıkar, evimizde hazırladığı ve içinde Hazreti Ali'den çocuklarının babalarını bir an önce göndermesini dileyen bir mektup konulmuş küçük şişeyi tam şafak ağarırken denize atarak güneş doğuncaya kadar dua ederdi. Ben şişe gölgeli suların dalgacıları arasında uzaklaşırken onun bir gemi, bir balıkçı tarafından görülmeden koca denizi nasıl aşacağını düşünür, hayalimde ucu bucağı bulunmayan okyanuslarda yuvarlanıp giden bir şişe canlandırırırdım. Dalgadan dalgaya kayan bir şişe ve içinde bir mektup. Kim bilir, belki Malta kıyılarına varır, yine kim bilir belki babam o kıyılarda gezerken onu görerek alır. İçindeki mektubu annemin yazdığını bilebilir miydi acaba? Bunları düşünürken anneme bakardım. Yarabbi,

yüzü nasıl solgundu bu saatlerde. Gözlerinden zayıf yanaklarına yaşlar süzülürken renksiz dudakları kımıldar, kımıldardı. İyi biliyordu, mektup Hazreti Ali'ye varacak değil. Ama insanların şu masum inançları kendi kendileriyle, kendi, kalpleriyle, kendi dilekleri, hasretleriyle konuşmadan başka nedir? Dualar, arzuların dile gelmesi. İnsan yüzü işte bu zamanlarında asıl çizgilerini alıyor.

Annemin yüzünün böylesine derin melal içinde belirdiği başka sa-
bahlar da var. Molla Gürani'nin çılgın çocuk neşeleri ile dolup taşan bay-
ramlar Hacı Akif Paşa konağında sessiz kucaklaşmalardan ibaret kalmış-
tı. Babamın yokluğundan doğan keder, bayram günleri daha da ağırlaşı-
yor, kalplerimiz, ruhlarımız hasret ve gurbet hisleriyle kararıyor, kararı-
yordu. Annem, bize bayramlarda yeni elbiseler giydirmekle bu kararmaya
biraz karşı durabileceğini sezmişti. Bayramların en güzel manaları bir ye-
nilenme olmalarında. İnsan ruhunun yenilenme ihtiyacına dinlerin bul-
dukları esrarlı deva. Her şey, elbiseden düşüncelere kadar maddi manevi
her şey yepyeni olacak bayramlarda. Bunu bütün inceliğiyle bilen annem,
ne yapıp yapıyor, bayramlarda elbiselerimizin yeni olmasını sağlıyor, böy-
lece ruhumuzu aydınlatarak, ezilmiş olma duygusundan kurtarıyordu.
Arife günlerinin büyük telaşı bu idi onun için. Akşam, yeni elbiselerimi-
zi, gömleklerimizi, çoraplarımızı, ayakkabılarımızı yataklarımızın yanına
koyduktan sonra bayram sabahını daha rahat yürekle bekleyebiliyorduk.
Şafak vakti pencerenin önüne giderdi. Çoğu zaman ben de uyanır, belli et-
meden ona bakardım. İşte o solgun yüz, o erimiş çizgiler, dudaklarda o kı-
mıldamalar. Gözleri ince, uzun çampların üst dallarını kucaklayan beyaz-
lıkta hayaller görüyor sanki. O kadar dalgın. Kalkıp boynuna sarılmak is-
tiyorum, boğazıma bir yumruk tıkanıyor, başımı yastığımın altına ancak
sokabiliyorum.

Annemin büyük zaferden hemen sonra, Ankara'da bir Rus ressamı
tarafından yapılmış bir resmi var; şimdi İstanbul'da Süreyya ablamın evin-
de asılı. Bu ressam belki iyi sanatkâr değil, fakat büyük bir psikolog oldu-
ğuna inanıyorum; çünkü profilden yaptığı resim annemin şafak vakitlerin-
de hafızamda kalmış yüzünün aynı.

Zorluklar her gün biraz daha artarak dört yandan sıkıştırıyordu annemi. Arka arkaya satılan halılar, mücevherler masrafları karşılayamıyor, Abdurrahman okul parası verilemediği için yatılı olmaktan çıkıyor, kiralara vaktinde ödenemediğini bahane eden ev sahibi Derviş Bey bizi atmak istiyor, oğlu Mazlum'u başımıza bela ederek, hatta bazen hakaretlere varan sözlerle üstümüze hücumla bile kalkışlıyordu. Nihayet annem dayanamayarak Derviş Bey'in bu yarı gülünç, yarı acı durumunu baba dostu Avukat Haydar Rifat'a açtı. Babamın arkadaşları arasında Molla Gürani'den beri tanıdığım bu adam, içine bir yığın tezatlar doldurulmuş bir fıçıya benziyordu. Ailece yakından tanışlıyorduk. Bu yuvarlak, kısa, göbekli avukat ince, zayıf hanımıyla bize geldikleri zaman aralarındaki görünüş farkına şaşırırdım. Kızları da babalarını andırıyor, üçü beraberken anneleri yanlarında, besili, gülbüz koyunların arasına düşmüş esmer karaman keçilerini hatırlatıyordu.

Haydar Rifat zeki, kurnaz ve bilgiliydi. Galiba babası Yahudiden İslam olmuştu. Böyle değilse bile birçok niteliğiyle bu ırka mensup sayılabilir. Cesurdu. Bunu her devirde gösterdi; fakat cesaretini hiçbir zaman, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'la macerası dışında, tehlikelere girecek derecelere çıkarmadı. Kurnazlığı, akıllı, bilgisiyle her devrin hâkimlerini idare edebildi. İttihatçıların olduğu kadar, İtilafçıların, Necmettin Molla'nın olduğu kadar Sait Molla'nın, Babiâli'nin olduğu kadar Ankara'nın dostu kaldı.

Haydar Bey annemi dinledikten sonra, "Sitare Hanım," dedi, "şimdi bakın ne yapacaksınız: En eski elbiselerinizi birkaç yerinden yırtarak giyin, saçınızı başınızı dağıtın, İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı'na gidin. Ben de orada bulunacağım. Kumandanın karşısına çıkarak 'Kocamı alıp götürdünüz. Küçük yavrularımla yalnız kaldım. Ev sahibim üstüme hücum ederek beni dövdü, şu hallere koydu. İngiliz adaleti bu mudur?' diye bağırıp çağırın, ağlayıp dövünün. Arkasından ben de avukatınız olarak aynı şikâyeti yapacağım. Böylece işi hallederim."

Annem Haydar Bey'e hayretle baktı:

—Adam bana böyle bir şey yapmadı ki! Nasıl yalan söylerim? Hayır, bu olamaz.

Haydar Bey sordu:

–Peki, o halde ne yapalım Sitare Hanım, ne yapalım?

Annem cevap verdi:

–Ben de bunun için size geldim. Ama dediğiniz gibi hareket edemem.

Haydar Rıfat, “Durun, bir düşüneyim, size haber veririm” diyerek konuşmayı başka konulara çevirdi. Bir hafta on gün geçmeden ev sahibimizin bize karşı tutumu birden değişti. Artık çıkmamız için dayatmıyor, hatta güler yüz gösteriyor, Mazlum üstümüze “Alçak İttihatçılar!” diye haykırarak saldırmıyordu. Bu değişikliğin düğümünü bir hayli zaman sonra çözdük.

Haydar Bey ev sahibini yazıhanesine çağırmış; zaten tanıdığı adama bir dostluk öğüdü vermiş: “Mustafa Kemal Anadolu’da kuvvetleniyor. Nasıl olsa kazanacak. Büyük Millet Meclisi orduları İstanbul’a girdiği zaman Hacı Akif Paşa’nın oğlu da Hürriyet ve İtilafçı, İngiliz taraftarı, Damat Ferit’in adamı diye cezaya çarptılmak istemiyorsa Ahmet Bey’in ailesini rahat bırakmalı. Aksi halde Derviş Bey hakkında ilk şikâyeti kendisi yapacak. Bu bir. Sonra, şu konuşmalarını gidip hükümete, İngilizlere haber verirse yalan söyleyerek iftira ettiği için aleyhinde dava açacak.”

Devriş Bey bu sözler karşısında düşünmüş, taşınmış, bize karşı daha iyi, daha yumuşak davranmaya karar vermiş.

Molla Gürani bölümünde yazmıştım; babamın arkadaşlarının yüzleri hafızamda ancak Şehzadebaşı’ndan itibaren beliriyor. Bunlardan biri, Doktor Hüseyinzade Ali Bey’di. O karanlık yılların ruhumuza ışık ve teselli veren insanların belki başta geleni. Kafkasyalıydı, Şirvanlı. Babamla daha orada beraber çalışmışlar, gazete çıkarmışlar, fikir arkadaşlıklarının temelini atmışlardı. Birbirinden bu kadar ayrı karakterde iki insanın böylesine derin, kalpten kalbe yollarla dostluğu nasıl mümkün oldu? Şimdi, yarım yüzyıla yaklaşan uzaklıktan geçmişe bakarken bu sorunun cevabını verebiliyorum.

Ali Bey’in karakteri birçok bakımdan anneme benziyordu. Beyaz yüzü, kın fazla düzgün sakalı, iri kestane gözleri, ahenkli sesi, ağır, yavaş hareketleriyle bütün insanları seven yüreğinin iyi hisleri, her fenalık karşı-

sında kendi acısından çok fenalığı yapının bedbahtlığını düşünmesi, felaketlerin tesellisini sanatta, bilgide, felsefede araması birbirine uyuyordu. Türk fikir hayatına yaptığı büyük hizmetlere sahip çıkmamış, İttihat ve Terakki'nin kurucularından olduğu halde isimsiz bir üyesi kalmaktan, Gökaltın'ın ileri attığı fikirlerden belli başlılarının asıl kaynağı iken sadece üniversitenin kendi halinde bir deri hastalıkları profesörü gözükmekten tat almıştı. Her anlamıyla büyük bir hümanistti. Resim yapıyor, şarkı söylüyor, neşesi, espri dolu konuşmalarıyla çevresinde herkesi kendisine bağlıyordu. Ali Bey'den çok genç, sessiz, sakin, geniş renkli yüzünden gülümseme hiç eksik olmayan hanımı; güzel, gösterişli, biraz durgun baldızı; kurumuş, küçücük kaynanası; yüzleri, gözleri, babalarının deri hastalıkları profesörlüğü ile alay edercesine sürekli egzamadan kıpkırmızı kızı Saide; oğlu, şimdi Paris'te tanınmış modern ressamlardan Selim [Turan], hepsi, hepsi Ali Bey'den kopmuş parçalardı sanki.

Ali Bey yumuşak, uysal huyu ile babamın sert, hırçın, sinirli karakterinin tepkilerini yeniyor, arkadaşlıkları gölgelenmeden yürüyordu. Babam bazen Ali Bey'e, karısının gençliğini ima ederek takılıyordu:

–Bu çocuklar senin mi, Ali?

Doktor, dudaklarında tatlı bir gülümseme cevap verirdi:

–Hanıma sor, Ahmet. Vallahi o bilir!

Hatırlıyorum, Schiller'in "Vefalı Dostlar"ını şiir olarak Türkçeye çevirmişti. Ahenkli sesi biraz titreyerek heyecanla bize okuyordu:

Damon namında bir vatanperver

Esvabı altına gizleyip hançer

Müstebit Denis'e tekarrup etti.

Denis sordu hiddetle:

Kastın ne idi, çekinme söyle!

Kastım kurtarmaktı zalimden naşı

Olsun darağacı bunun cezası!

İşte bu Ali Bey babamın Malta'da bulunduğu yıllarda evimizin manevi desteklerinden biri oldu. Maddi yardım yapamayacak kadar fakirdi.

Kara Kemal'in dost eli uzanmasaydı kendi evinin geçimini bile sağlayamayacaktı. Fakat manevi yardımın bizim için bol bol harcadı. Annem bütün acılarını, yaramazlıklarımızdan babamın hasretine kadar ona açılmaktan çekinmezdi. Ali Bey bizi yanına toplar, tatlı tatlı hikâyeler anlatır, öğütler verir, babama ait hatıralarını anlatır, zaman zaman yalandan kızmış gözükür, gözlerini açarak üstümüze yürür, yine tatlı tatlı azarlardı. Bir hastalığım sırasında almamak için dayattığım ilacı kollarımdan sıkı sıkı tutarak vurduğu şiddetli tokadın şaşkınlığıyla ağzımı açınca yutturduğunu hatırlıyorum. Kocaman hapın boğazımdan geçtiğine emin olunca bana sarılmış, yaşlı gözlerle yüzümü, gözümü öpmüştü.

Hamdullah Suphi Bey. Molla Gürani'den kalan hiçbir hatırası yok hafızamda. Yalnız, birkaç ay sonra evleneceği genç kızı Türk Ocağı sahnesinde, şair Mehmet Emin'in, galiba Musa Süreyya tarafından bestelenmiş "Ey İğnem, Dik!" isimli parçasını okumak için dinleyicilere tanıştırdığı geceyi çok gölgeli halde görür gibiyim. Buna karşılık Hacı Akif Paşa konağının misafir salonunda, güzel yüzü, beyaz saçları, çok hoşuma giden sesiyle gözlerimin önünde duruyor. Bu salondan taa Anadolu'ya, Mustafa Kemal'in yanına gidinceye kadar eksik olmadı.

Yukarıda söyledim, baba otoritesine çok ihtiyacımız olan çağlara giryorduk. Annemin yalnız şefkat, sevgi, acılara, zorluklara göğüs germe cesaretinden yoğrulmuş manevi otoritesi yetmiyordu. Abdurrahman evin içinde yaşının üstünde iddialara kapılmıştı. Evin büyük oğlu olarak birtakım haklar hayal ediyor, babamın hiddetlerini, şiddetlerini, zaman zaman da taassuplarını taklit ediyor, henüz çarşafa girmiş Süreyya ve Tezer'in diktiklerinin kısa veya uzun olup olmadığına, yüzlerinin açıklığına karışıyor, Humay halamın yüzünü biraz boyamasına çıkıyor, bağırıp çağırıyordu. Buna Tezer gülüp geçiyor, fakat halam ve Süreyya sinirleniyorlar, böylece de gürültü kopuyordu. Abdurrahman evin dışında da yine yaşının üstünde gösteri heveslerine kapılmıştı. Bir yandan mahallenin, bir yandan okulunun kabadayıları arasında gözükmeye niyetleniyor, akşamları eve geç geliyor, sigara içiyor, ara sıra alkol de alıyordu. Kim bilir, belki kadınları da tatmaya başlamıştı.

Ben, ancak iki yaş büyük ağabeyimin kendi kendine aldığı bu öz-
gürlüğü ve fizik kuvvetini kıskanıyordum. Onunla dövüşemiyor, fakat ağır
sözlerle yaralıyor, üstüme yürüdüğü zaman çampların en ince dallarına tır-
manarak kaçmaya çalışıyordum. Abdurrahman da peşimden geliyordu. Biz
yerden on beş yirmi metre yüksekte dallar arasında boğuşurken annem
aşağıda heyecanlara boğulmuş çırpınıp duruyor, kâh bana, kâh ağabeyime
yalvarıyor, seslerimiz bahçenin duvarlarını aşarak yayılıyordu.

Zavallı annem. Onun bu üzüntülere dayanamayarak baygınlıklar
geçirdiğini kaç defa gördüm. Gördüm ama çocukluğun masum zalimliğin-
den de vazgeçemiyor, ancak bir gün süren uslanmalardan sonra kavgaları-
mıza, dövüşlerimize yine başlıyorduk.

Şimdi bütün bu yaramazlıkların annemin sağlığı üzerinde yaptığı
korkunç kemirmeleri düşünürken içimi dolduran duygu, Enver'in dizlerine
vurduğum, ağabeyimi babama gammazlayarak dövdürdüğüm, kalbini kıra-
rak barışmadan ölüsünü bulduğum için hissettiğim, o, kalbimin ruhuma
kadar benliğimi saran titremelerine benzemiyor. Vicdan azabı değil. O hal-
de? Çocukluk, yaramazlıkları, huysuzlukları, sebepsiz neşeleriyle hakkımdı.
Yaptıklarım, yapmadıklarım da nihayet bunlardan ibaret. Ama, annem has-
taydı. Çocukluğumuzun bu çağları onun hastalığına, babamın yokluğuna
rastlamamalıydı. Böylece kader, annemin hastalığının artmasında beni de,
istemedi, hiçbir fena fikrim olmadan sorumlu hale getirip koymuştu. İşte
kaderin bu hazin cilvesine, bu kaba oyununa üzüliyorum bugün.

Hacı Akif Paşa konağına hâkim endişe, ümit, hasret karışığı gamlı
havanın rengini biraz aydınlatan değişikliği babamın mektupları yaratıyor-
du. Bu, beyaz kuşe kâğıttan zarf şeklinde katlanmış mektupların bizim için
taşıdığı manayı en iyi anlatan, henüz iki yaşına basmış basmamış kız kar-
deşim Gültekin'in onlara "baba" ismini takmasıydı.

Birinci mektup Limni Adası'ndan geldi. Bu, Sarayburnu'ndan döne-
rek bilinmeyen bir yere doğru yol alan matem görünüşlü gemiden ilk sesti.
Hareketten sonra Malta'ya gedeceği söylenen vapur Çanakkale'den geçerek
Limni'ye yanaşmış, başta Sadrazam Sait Halim Paşa, nazırlar, büyük ku-

mandanlar, bazı valiler, aralarında Ziya Gökalp ve babam, yirmi beş kişi adaya çıkarılarak bekleyen İngilizlere teslim edilmişler. Adaya çıkarılanlar öldürüleceklerini sanmışlar, arkadaşlarıyla gözyaşları içinde vedalaşmışlar. Bu kederli, endişeli günün tesellisini Gökalp bulmuş: “Bizim insan yanımız İstanbul’da, yurdumuzda, ailelerimizin yanında kaldı. Buraya köpek tarafımızı getirdiler. Öldürecekleri de ancak bu! Ruhumuz vatanda yaşayacak!”

Babamın Malta mektuplarının çeşitli özellikleri vardı. Her mektup, aramızdan kime yazılmış olursa olsun, “Nur-i didem” (gözümün ışığı) diye başlıyordu. Sonra hemen her zaman anneme ve Humay halama bir arada, bizlere de çoğu zaman ayrı ayrı yazıyordu. Anneme ve halama gönderdiklerinde hisler, istekler, yapılacak işler hakkında işaretler; bizimkilerde öğütler, geleceğe ait fikirler, gönlümüzü okşayacak sözler yer alıyordu. Süreyya ve Abdurrahman’ın mektuplarında ilk evlat ve birinci erkek çocuk hiyerarşisine göre daha ağır, daha ciddi bir üslup kullanıyor, Tezer’e yazdıklarının edebiyatına dikkat ediyor, bana da sadece bir çocuk olarak bakıyor, bu da beni şiddetle üzüyordu.

Malta mektuplarının değişmeyen bir yanını memleket hakkında ümidini hiç kaybetmediğini bize göstermesi teşkil ediyor, milletin, bizim, kendisinin zalimlerin elinde mazlumlar olduğumuzu, kurtuluş gününün yaklaştığını, Anadolu’nun varlığını er geç göstereceğini her mektubunda yazıyor, “Zalim, zulmünü artırsın ki Allah’ın gayretine dokunsun!” diye haykırıyordu. Sonra Malta’da yaşadıkları hayattan manzaralar çiziyor, arkadaşlarından haberler veriyor, böylece her mektubuyla bizi birkaç gün için İstanbul’dan alıp yanına götürüyor, bazen de kendisi kalkıp yanımıza geliyordu.

Gariptir, mektuplar sansürden geçtiği halde hiçbir satırı silinmeden, fakat çok defa haftalarca bekletildikten sonra veriliyordu.

Biz de babama günlük hayatımızdan sahneler yazıyor, derslerimizden, öğretmenlerimizden, dostlarımızdan bilgiler veriyor, içinde kıvrandığımız maddi, manevi acılardan bahsetmemeye çalışıyorduk. Hele annem. Basit, hatta çocukça, fakat his dolu, hep “Ahmet can!” diye başlayan, tatlı bir Azeri şivesiyle okunacak, içinde, iyi, sağ olduğumuzu, dostların vefalarını, bizi merak etmesi için sebep bulunmadığını anlatan mektuplarının, eski, elyazması divanların şiirlerine benzeyen ince satırları altında gizli acı-

ları babam seziyor, ikide bir, “Satın, ne varsa, yalnız kendinize iyi bakın!” diye cevaplar veriyordu.

Mektupların birbirlerinden uzak kalmış insanlar arasında nasıl sihirli bir köprü olduğunu bu karşılıklı Malta yazışmalarında anladım ilk önce. Sonra hayatımın çeşitli dönemeçlerinde, mutlu veya elemli günlerde birçok defa bu köprüden geçtim. Mektuplar, yazarların seslerini, yüzlerini, huylarını, karakterlerini, kelimeler, cümleler, satırlar halinde önümüzde belirtiyor, hiddetin soluklarını, hasretin iç çekişlerini, acının iniltilerini kâğıtlara sindiriyor. Opera yazar ve bestecisi olsaydım, bu sihirli köprüyü “Mektuplar” isimli bir eserin veya aryanın konusu yapardım.

Burada babamın Malta hatıralarından biraz bahsetmek istiyorum. Eski harflerle tutulmuş, yapraklarının çoğu kurşunkalemle yazılı, yer yer silinmiş, aralarına gazete kupürleri yapıştırılmış bir yığın defter. O yılların dünyayı idare eden politikaları, yine dünyanın dört bucağında geçen olaylar, memleketin içinde çırpındığı meseleler üzerinde fikirler, görüşler, tahminlerle dolu. Bu, okunması zaman zaman sıkıcı sayfalarda bazen insan denilen yaratığın karakteri hakkında kendi çevresinden alınmış öyle örneklerle rastlıyorsunuz ki hatıraların kuruluşunu bir anda gidererek karşınıza, hayretler, şaşkınlıklar, hatta hüsrانlar içinde bakacağınız yepyeni bir dünya çıkarıyor. Öyle gerçekler ki bilinmesi acı, ama gerekiyor.

Babam bu hatıralarını 1933'te İstanbul'da çıkardığı *Akın* gazetesinde yayımlamaya başlamıştı. Gazete kısa bir süre sonra kapanarak hatıralar da yarım kaldı. Ben 1947'de yine İstanbul'da *Demirkırat* gazetesinde ele aldım. Fakat bu gazete de yaşamadı. Böylece Malta hatıraları bir türlü çıkmadı. Artık üstünde durmak yerinde olur mu bilmem. Çok zaman geçti aradan. Ancak buraya, çocukluğumun o yıllara rastlayan hikâyeleri arasına babamın hatıralarından birkaç çizgi katılabilir diye düşünüyorum. Babam, öldüğü 1939 Mayıs'ına kadar benim hatıralarımın ortasında duran adamdır. Siyasi hayata girdiğim günden başlayan büyük maceranın her köşe başında babamın Malta'da gördüklerini bana da yaşatan manzaralarla karşılaştım.

İşte Hüseyin Cahit Yalçın! Babamın hatıra defterlerinden, onun hakkında, bir devin içinde bir cücenin nasıl yattığını gösteren şu hikâyeyi anlatayım. Dev diyorum, bir yanı öyleydi bu adamın ve öyle kaldı. İçindeki cüceyi de yine dev görünüşünün perdesi altında saklayabildi.

Cahit Malta'da, Osmanlı borçları alacaklılarının vekili sıfatıyla yaşadı. Kendisine dolgun aylığı gönderildiği gibi, hapishane yapılmış "Polverista" kışlasında da ancak birkaç ay kaldı. İstanbul'dan ailesini getirterek şehirde kiraladığı rahat bir evde oturmasına izin verdiler. Yaşadığı esirlik değil, bir çeşit refahlı sürgün hayatıydı.

Babamın sol gözü Malta'da hastalandı, alınmadığı takdirde iki gözü-nün de görmemesi tehlikesi başgösterdi. Kışlada bu işi yapacak doktor yoktu. Şehirde başka doktorlar da büyük para istiyorlardı. Babam borç alabileceği tek adam olarak Cahit'i düşündü. İkisi de gazeteciydi, ikisi de İttihatçılar içinde Batılılaşma hareketinin idealistleri. Babam arkadaşından bu parayı rica ederken borcu, esirlikten kurtulamadıkları halde bizlere yükleyecek şekilde bir senet vermeye hazır olduğunu da söylüyor. Aldığı cevap yıkıcı:

—Ahmet Bey, insan böyle yerde borç ister, borç verir mi?

Göz doktoru Esat da Malta'da. O, aletler sağlanırsa ameliyatı yapabileceğini vaat ediyor. Kışla kumandanlığı aletleri dışardan getiriyor ve babamın hiç değilse bir gözü kurtuluyor.

Aynı Cahit ve kendisi gibi paralı birkaç kimse, İngilizler esirleri bir savaş gemisiyle taşıyarak bir gece yarısı çıkardıkları galiba Brendizi limanında arkadaşlarına "Allahaismarladık" bile demeden yataklı vagonlarla Paris'e, Londra'ya, Berlin'e gidiyorlar. Kalanların hemen hiçbirinde para yok. Bereket Ankara'nın Roma temsilcisi Cami Bey imdada yetişiyor.

Aradan yıllar geçti. Yine aynı Cahit, *Fikir Hareketleri*'ni çıkarmak için, o sırada Serbest Cumhuriyet Fırkası macerasının kurbanı olarak İstanbul'a yerleşen babama, bir gazeteci ve ideal yoldaşı olduğu düşüncesiyle, borç istemeye geldi. Babam Malta'da ondan aldığı cevabı hatırlamadı bile. Birkaç halısını rehine koyarak arkadaşının ihtiyacını karşıladı.

Aradan yine yıllar geçecek, Hüseyin Cahit'le, onun dev ve cüce taraflarıyla bu sefer ben karşı karşıya gelecektim. O bana küfredecek, hakaret olsun diye soyadımı kullanmayacaktı. Ben en ufak bir karşılık verme-

den, sırf babamın ve onun dev yanının hatırı için susacak, aldığı haklı cezadan kurtulması için arkadaşlarımla çekişecektim.

Babamın Malta hatıralarında Kara Kemal. Aksak ayağı, bol siyah saçlarının arasında açılan beyaz, yuvarlak yüzü, kara gözlerinin sevimli bakışlarıyla bir Bektaşî şeyhini hatırlatan bu adamı ilk defa, 1. Dünya Savaşı'nın sonralarına doğru, yeni getirildiği İlaşe Nezareti'ndeki odasında, babamla gittiğim gün görmüştüm. Onu Molla Gürani'deki evden hatırlıyorum. İttihatçıların fedailikte olduğu kadar doğruluk ve namuslulukta da birinci sınıf insanlarından olan Kemal Bey'e Malta'da bulunduğu sırada, İstanbul'da onun eliyle kurulu şirketlerden istediği kadar para geliyordu. Kemal Bey bu parayı, fakir arkadaşları arasında ihtiyaçlarına göre dağıtıyor, kendisi İngilizlerin verdiği çoğu konserve yemeklerle yetiniyordu.

Bir de Sadrazam Sait Halim ve kardeşi Abbas Halim Paşalar. Belki dünyanın sayılı zenginlerinden. Mısır'dan hazineler akıyor onlara. Arnavut Mehmet Ali Paşa'nın bu torunları Osmanlı İmparatorluğu'nun en yüksek yerlerinde sultan ve halifenin temsilcisi oldular. Biri ufacık boyu, dar omuzları üstünde azametle tutmaya çalıştığı renksiz yüzlü başıyla Tanzimat'ın büyük bir başvekiline benzeyen küçük çaplı bir adam; ötekisi görünüşü de, ruhu da dedesine çekmiş içten pazarlıklı, kurnazlığı akıl yerine koymuş, Mısır tahtına oturmak için İngilizlerden ümidini keserek Almanlara yanaşması yüzünden İttihatçı diye Malta'ya getirilmiş bir ihtirastı. Bu iki paşa dışardan getirttikleri pahalı yemekleri, az bulunur meyveleri, midelerini İngilizlerin bozuk konserveleriyle doldurmak zorunda insanların önünde, yalnız başlarına, "Parayı veren düdüğü çalar!" diyerek iştahla yiyorlardı. Bir gün onlardan biriyle babamın arasında sert bir tartışma oldu. Fikirlerinin kendi düşüncelerine uymadığını gören Paşa, babama, "Sen sus," diye bağırды, "bizim aramızda konuşamazsın!"

Babam açtı ağzını yumdu gözünü:

—Asıl sen bizim aramızda konuşamazsın! Sen, köle Mehmet Ali'nin torunu, sen ilk fırsatta padişahına, halifene hıyanete hazırlanan adam!

Bir daha göz göze bakmadılar.

Hüseyin Cahit, Sait Halim ve Abbas Halim Paşalar yanında Kastamonu'nun dağlar arasında kaybolmuş küçük bir köyünden, şimdi ismini

bulamadığım bir er. Çanakkale’de esir düşmüş, Malta’ya getirmişler, paşaların, beylerin hizmetine vermişler. Babam çok çay içiyor, fakat İngilizler adam başına günde üç veya dört şeker veriyorlar. Bu az şekerle idare etmek lazım. Bir gün bu er babama geldi. Elinde taşıdığı kâğıt içinde bir kilodan fazla şekeri babamın önüne koydu:

–Bey, bunu senin için topladım. Ben çayı pek sevmem. Sen seviyorsun. Amma şekerin yetmiyor. Al bunları!

Babam şaşıyor, utanıyor, ere birkaç para vermek istiyor. Aldığı cevap şu:

–Kader seni de beni de düşmana esir yaptı. Sen çok çay içiyorsun. Ben o kadar sevmiyorum. Şekeri parayla mı satacağım sana? Allah’ın gücüne gider bu!

Kara Kemal ve Kastamonulu köylü. Bu asil birleşmenin karşısında Hüseyin Cahit ve Mısırlı Paşalar.

Babamın Malta hatıralarında Süleyman Nazif ruh tezatlarının bir heykeli gibi durur. Bu, vücudu, başı, sesi Mikelanj’a model olmaya değer adamın bütün özelliği tezatlarındaydı. Akıldan çok hislerinin etkisi altında, biraz da akrabası Gökalp’i çekemediği için Türkçülükten ve bu tezin öncülerinden uzaklaşarak ümmetçi olmuş, kudretli kalemi ve konuşmasıyla İttihatçıların fikir kaleleri karşısında pervasızca kılıç sallamıştı. Babamla sevişmezdi. 1. Dünya Savaşı içinde oldukça ağır tartışmaları vardı. Mütarekede, hapis-te bulunan babamın aleyhinde yazan Celal Nuri’nin karşısına onun, hem de şiddetle çıktığını görenler şaşırdılar. Bu, Süleyman Nazif için bir başlangıçtı. Fuzuli’nin Acem veya Kürt olduğunu iddia eden Rıza Tevfik’in, edebiyat tarihimizde unutulmaz güzellikte ve Türk milliyetçiliğini göklere çıkaran konferanslarla perişan etmiş, daha çok bu sebeple de Malta’ya sürülmüştü. İttihatçılar ve Türkçüler onu, hiç değilse bu yoldan aralarında görerek sevinmişlerdi. Fakat günün birinde Ali Kemal’in çıkardığı *Peyamu Sabah* gazetesinde Süleyman Nazif’in, bütün memleketin nefret ettiği bu adama yazdığı bir mektubu yayımlandı. Nazif, Ali Kemal’e “Kardeşim” diye hitap ediyor, onun haklı çıktığını, kendisinin aldandığını yana yakıla anlatıyordu.

Polveriste kışlası esirlerinin tepkisi büyük oldu. Nazif’le konuşma-ma kararını verdiler. Herkes sanıyordu ki bu kararın onun için yaratacağı

yalnızlığa dayanamayarak arkadaşlarından af dileyecek. Beyhude yere günler, haftalar, aylarca beklediler. Süleyman Nazif kışlanın koridorlarında, salonlarında, sakalının tek tüyü titremeden, gözlerinin ışıklarında en ufak bir pişmanlık hüznü belirmeden, adımlarının sertliği hiç azalmadan bir başına dolaştı durdu. Sonunda boykotu yapanlar dayanamadılar, o yazının derin bir yeis anının eseri olabileceğini, hepsinin ruhundaki sağlamlığı, vatan hasretini, ümitleri erişilmez bir ahenk ve his demeti halinde toplanmış “daüssıla”yı da yine Malta’da yarattığını düşünerek yanına yaklaştılar. Büyük kalplerin tezatları da büyük oluyor işte.

Nazif gibi tek başına dolaşan biri daha vardı orada; fakat bu bir Türk değildi. Güney Afrika savaşı sırasında İngilizlere esir düşmüş, renkli çiçekler işlenmiş örtülere sarılı bir kabile şefi. O tarihten beri Malta’daydı, unutulmuştu, arayıp soranı yoktu.

Bir gün Akdeniz İngiliz filosu başkumandanı, devrin tanınmış askerlerinden Amiral Drobek’in kışlayı ziyaret edeceğini haber verdiler. Adama karşı alınması gereken tutum üzerinde anlaşılamadılar. Bir kısmı, “Odalarımızdan çıkmayalım!” dedi. Bir kısmı da kışla idaresinin isteğine uyarak sıraya dizilmeyi kabul etti. Aynı odada yatan babam, Enver Paşa’nın babası Hacı Ahmet Paşa, ismini unuttuğum biri daha odalarında kaldılar. Babam yazı yazmaya, Ahmet Paşa Kuran okumaya, ötekisi de namaz kılmaya başladılar. Biraz sonra kapı açılarak içeriye amiral, yanında kışla ve kendi subayları içeri girdiler. Odadakiler tutumlarını bozmadılar. Amiral babamın yanına gelerek, “Ben majeste İngiliz kralı ve Hindistan imparatorunun Akdeniz filosu kumandanıyım. Ziyaretinize geldim. Neden ayağa kalkmadınız?” diye sordu. Babam başını kaldırarak cevap verdi:

–Ben yalnız, majeste Osmanlı sultanını ve halifeyi tanıyorum. Siz benim için vatanımı haksız yere işgal eden, beni yurdumdan, ailemden zorla kopararak buraya tıkmış zalim bir idarenin temsilcisisiniz, o kadar!

Amiral, Hacı Ahmet Paşa’nın önüne gitti:

–Siz neden kalkmadınız?

Ahmet Paşa sükûnetle gülümsedi:

–Namaz kılıyordum, Allah’ın huzurundaydım. Değil siz, peygamberim gelse ayağa kalkmazdım.

Drobek aynı soruyu üçüncüye de sordu:

–Ya siz?

–Ben de Kuran okuyordum. Allah kelamı kul kelamı için kesilemez.

Drobek’in yüzündeki gösterişli hiddet silinmişti. Oturdu, üçüyle de uzun uzun konuştu. Ayrılırken hükümetine durumu anlatarak bir an önce kurtulmalarına çalışacağını söyledi. Tabii bu sözde kaldı, ama gururlu İngiliz amirali de dersini almıştı.

Babamın Malta hatıralarında Rauf Orbay’ın yüzü büyük saygı ve sevgiyle çiziliyor. Vakur tutumuyla herkesin kalbini kazandığını yazıyor. Ankara’yı, elindeki İngilizler karşılığında, yalnız milli mücadeleye yarayacak askerlerin değil, hatta Mustafa Kemal’in hiç sevmedikleri de içinde bütün esirlerin bırakılması fikrine kandıran biraz da Rauf Bey’dir.

Malta hatıralarında babamın üzerinde yine önemle durduğu bir isim de Ali İhsan Paşa’dır (Sabis). 1. Dünya Savaşı’nın bu çok tanınmış askeri Malta’da Anadolu mücadelesinin askeri planlarını adeta yapıyor. Duvarlara çizdiği haritalarda düşman kuvvetlerinin hangi noktalardan yürüyeceklerini, karşı hücumların yine hangi noktalardan yapılabileceğini anlatıyor. Ali İhsan Paşa Malta’dan kurtulduktan sonra Anadolu’ya geçerek Birinci Ordu kumandanlığına getirildiği zaman, hazırladığı Büyük Taarruzda uygulanmış ana planı da bu suretle Malta’da düşünmüştür denilebilir.

Babamın Malta’da hoşlanmadığı insanlardan biri Ali Çetinkaya’dır. Sertliğinden şikâyetçi. Lakabı olan “kel”i İngilizler “gül”e çevirmişler, “Gül Ali Bey” diyorlarmış.

Malta hatıralarında üzerinde durduğu kimseler arasında Medine muhafızı Fahri Paşa da vardı. Ona karşı derin, hayranlıkla karışık bir dostluk duyuyor babam. Gösterişsiz vakarı, ağırbaşlılığı, fikirlerinin sağlamlığı babamı çekiyor. Birçok sayfada ismine rastlıyoruz.

Kaderin cilvesi! Fahri Paşa’nın oğulları Orhan ve Selim Türkkan Paşalar 27 Mayıs ihtilalcileri arasında. Fahri Paşa’nın babamın kalemiyle anlatılan asilliği oğullarına geçmiş. İhtilal sabahı hayatta olduğumu Süreyya’ya ilk haber veren onlar.

Babamın Malta hatıralarında Gökalp üzerindeki görüşleri göze çarpıyor. Ziya Bey gerçek bir Şaklı mürşit olduğunu o esaret yıllarında belli

ediyor. Etrafında halka olup toplanıyorlar. O, zaman zaman cezbe halinde konuşuyor, konuşuyor. Fikirler insicamlarını kaybediyorlar; tezatlar içinde hükümler veriyor, bazen bir sözü ötekini tutmuyor. Fakat kendini dinletiyor, yürekler daha rahat, gelecekte daha ümitli olarak dağılıyorlar. Babam, Garptan yarım yamalak bir Fransızcayla alınmış birkaç fikrin, Şarklı bir zekâ ve ruhun elinde böylesine tesirli hale gelmesine hayret ediyor. Gökalp'in kişiyi topluluk içinde eriten görüşlerine kızıyor, "Hem hürriyet uğrunda ihtilal yapmış, hükümdarı tahtından indirerek Meşrutiyet idaresi getirmiş insanlardan olacaksın, hem de 'Fert yok, cemiyet var. Hak yok, vazife var!' diyeceksin. Olmaz böyle şey!" diye yazıyor. Ama Malta esirlerini manen ayakta tutan kuvvetlerden birinin de Ziya Bey olduğunu kabul ediyor.

Evet, Gökalp'le babam Batılılaşma ve milliyetçilik dışında hiçbir görüşlerinde anlaşamadılar. Fakat her zaman yakın, çok yakın dost oldular. Bunun da asıl sebebi Ziya Bey'in kafalardan çok ruhlara seslenmesini bilen Şarklı bir şeyh, bir mürşit olmasıydı.

Malta hatıralarını bırakarak yine kendi çocukluğuma dönüyorum.

Hacı Akif Paşa konağının hafızamda kuvvetle yer etmiş manzaraları arasında o güne kadar görmediğim bazı akrabaların Kafkasya'dan gelişleri de var. En çok, babamın küçük kardeşi Hüseyin amcamın geldiği gecenin izi canlı.

Annem ve Humay halamdan başka içimizde bu amcaı tanıyan yok sayılabilirdi. Belki, Kafkasya'da bulunduğumuz o ufak yaşlarımızda –tabii Gültekin dışında– hepimizi kucağına almış, yüzümüzü okşamış, sevmişti. Ama bunu bizim hatırlamamız mümkün değildi.

Amcam geleceğini önceden haber vermişti, fakat tarihi belli değildi. Bir gece yarısına doğru evin önünde bir araba durdu. Zil uzun uzun, acele acele çalındı. Açılan dış kapıdan, sokak elektriklerinin soluk aydınlığı arasında babamın girdiğini gördük. "Babam geldi, babam geldi!" diye bağırarak merdivenlere koştuk. Fakat gelenle karşılaşınca babam olmadığını anladık, bu amcamdı. Babamdan daha zayıf ve sakallıydı. Karanlıkta sakalını görmemiştik. Babama çok benzeyen başının biçimine ve yürüyüşüne aldanmıştık.

Hüseyin amca eve canlılık, neşe, biraz para, biraz eğlence getirmişti. Konuşmasını annemden başka hepimiz yadırgıyorduk. Onlar Azeri şivesiyle birbirleriyle dertleşirken işittiğim kelimelerin kalın ahengini zevkle dinliyordum. Daha önce de babamın amca oğulları ve hanımlarından, eve gelip giden bazı Azeri dostlardan aynı lehçeyi duymuştum. Fakat İstanbul Türkçesinin bütün Türk lehçelerini hızla değiştiren kudreti onların dilini de kısa zamanda yarı Azeri hale getirmişti. Halbuki amcam tam Karabağlı olarak konuşuyor, bu da benim için yeni bir ses oluyordu.

Amcam İstanbul'da az kaldı. Birkaç ay sonra döndü. Bir daha görmedik onu. Ruslar Azerbaycan'ı bu sefer komünist ordularıyla, biraz içten, Azeri komünistlerden aldıkları cesaretle, biraz da Ankara'nın, gerekirse Rus ordularını yardıma çağırabilmek için yaptığı teşvikle yeniden ele geçirdiler.

Ferruh dayım. Annemin amcasının oğlu. Ne kadar sevimli, zarif adamdı. Şişmanca, orta boylu, beyaz yüzlü, gür sakalı ve bıyığı, iri kestane gözleriyle şık ihtiyar. Şair Mehmet Emin Bey'e benziyordu. Daha sonraki yıllarda Fransız Cumhurbaşkanı Puankare'nin resmini gördüğüm zaman yine bu dayımı hatırlamıştım. Her birimize birer altın saat getirmişti. O da az kaldı yanımızda. Bir daha yüzünü görmedik.

Bir başka dayı daha. Yakup dayı. Galiba annemin yeğenlerindendi. Günün birinde Kafkasya'dan çıkageldi ve bir süre bizde kaldı. Orta boylu, geniş omuzluydu. Kısa, kalın boynu, küçük gözleri, sivri çenesi, elmacık kemikleri çıkık beyaz yüzü bana, bizi sevdiği hakkında tam güven vermedi. Ben de onu sevmiyordum. Gururu, kendini beğenmiş hali hoşuna gitmiyor, gözlerini yumarak bakışlarından sinirleniyordum. Neşeli ve zeki idi, tatlı konuşuyordu. İstanbul'un o zamanki sosyetesine hemen girebilmiş, hatta aşk maceralarıyla dile gelmişti. O da Kafkasya'ya döndü. Yıllar sonra bir gün kendini öldürdüğünü haber aldı.

Bir de Yusuf Vezirof! Annemin biraz uzak akrabalarından. Bizi görmeye değil, yeni kurulmuş özgür Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sefiri olarak İstanbul'a gelmişti. Bütün Veziroğulları ailesi gibi o da esprili, hoşsohbet, tatlı bir insandı. Üstelik, orta boyu, kalın kara kaşları, kara gözleri, esmer, çizgileri kuvvetli yüzüyle güzel sayılabilirdi.

Düşman çizmeleri altında İstanbul yeni Türk devletinin bu sefirini heyecanla bağrına bastı. Azerbaycan özgürlüğü Türklük dünyasının karanlıkları içinde parlamıştı. İstanbul'un aydın Türkleri matemlerinin bir tesellisini de yeni devletin bayrağında ve onu İstanbul'da temsil eden adamda bulmuşlardı. Nişantaşı'ndan Osmanbey'e giden Rumeli Caddesi'nin sağında, küçük bir bahçe içindeki iki katlı köşk yazarlar, şairler, kumandanlar, romancılarla dolup taşıyordu. Biz de sık sık gidiyorduk. Annem amcaoğlunun yanında biraz dinleniyor, Karabağ'ın orada kalmış akrabalarının hasretini biraz gideriyordu.

Yusuf Bey iyi salon adamı, acemi, beceriksiz politikacıydı. Anadolu'da başlamış milli mücadeleye karşı soğuk davranıyor, hatta onu küçümseyen sözleri gazetelere geçiyordu. Annemin birkaç defa yaptığı uyarılara aldırmaz etmedi. Fakat dostları da yavaş yavaş azaldı sonunda, Azerbaycan'a komünist idare gelince işsiz, ancak sığınmış adam olarak İstanbul'da kaldığı zaman sefaretin salonları çoktan boşalmıştı. Sefarette oturan, heyecanlı, el kol hareketleri bol bir başkâtle genç güzel karısından başka kimseyle görüşmüyordu. Zaferden sonra Ankara'nın İstanbul'dan uzaklaşması için ilk işaret verdiği adamlardan biri de Yusuf Bey oldu. Bir daha ne yüzünü gördüm, ne ismini işittim.

Kafkasya'dan bizi görmek için İstanbul'a gelen akrabalarından birinden, Şehzadebaşı hatıralarına başlarken ev sahibi Derviş Bey'in kızı Perihan'ın âşık olduğunu yazdığım amca oğlu Bahış'tan bahsetmiştim. Biraz yukarıda anlattığım amcam Hüseyin Bey'in büyük oğlu. Çirkin, fakat sevimli; hırçın, ama tatlı bir insandı. Sözde bizi görmeye gelmişti. Gerçekte ise İstanbul'da kaldığı aylar içinde ancak geceleri eve uğradı diyebilirim. Elindeki parayı Beyoğlu'nda yiyip bitiriyordu. Bu sırada babam da Malta'dan döndü ve yeğenini avarelikten kurtarmak için Kafkasya'ya geri gönderdi. Bahış'a da böylece yazık oldu. Rusların Azerbaycan'ı tekrar almasından kısa bir süre sonra o alt üst oluş fırtınaları içinde kaybolup gitti.

Bütün bu akrabalar Hacı Akif Paşa konağına da Kafkasya'nın havasını taşıyorlardı. O yıllarda İstanbul'a bir de Azeri tiyatro grubu gelmişti. Değişik sahnelerde oyunlar veriyor, Kafkas dansları, İstanbul'un gördüğü ilk Türk operetleri sayılabilecek "Arşın Mal Alan", "Meşhedi İbat", "Leyla

ve Mecnun” gibi eserler müziği kadar göz alıcı kadın-erkek kıyafetleriyle de halkın ilgisini çekiyordu. Bu ilgiyi artıran başka bir sebep daha vardı. Perde aralarında koro veya solist olarak, Enver ve Nuri Paşalarla Türk ordusu üzerine Kafkasya’dan yazılmış şarkılar okunuyor, bu da kendini İngilizlerin esiri sayan halkın ezik ruhunu canlandırıyor, hıncahınç dolu tiyatrolar milli gösteri yerleri oluyorlardı.

Hacı Akif Paşa konağı hatıralarımın arasında beliren yüzlerden biri de mütareke yıllarının meşhur Kapiten [Yüzbaşı] Benet’idir. O karanlık devrin unutulmaz ismi! Bu zayıf, uzun, öne eğilerek yürürken kamburu varmış gibi sırtı kabaran, Mısır mumyalarını hatırlatan sarı yüzlü adamı şöyle tanıdım: Süreyya ve Tezer, Bezmi Âlem Kız Sultanisi’nin son sınıfında öğrenciydiler. Bir gün, şimdi İstanbul Lisesi olan Türbe’deki büyük binasını, İngiliz kuvvetlerine verilmek maksadıyla görüp işgal etmek için Yüzbaşı Benet, sonradan Türkiye hakkında kitaplar yazan Armstrong, daha birkaç subay, yanlarında tercüman olarak Prens Sabahattin’in kızı Fethiye olduğu halde okula geldiler. Sınıfları gezerken Süreyya yerinden kalkarak “Kahrolsun İngilizler!” diye bağırdı. Gelenler içinde Miss Bavman isminde bir İngiliz kadın da vardı. Kadın ablama sordu:

–Neden böyle diyorsunuz?

Süreyya titreyerek cevap verdi:

–Çünkü İngilizlerden nefret ediyorum!

Misis Bavman yine sordu:

–Neden bizden nefret ediyorsunuz?

Süreyya ağlayacak haldeydi:

–Çünkü siz vatanımızı aldınız. Çünkü siz babamı bizlerden zorla ayırarak Malta’ya götürdünüz.

Miss Bavman sustu. İngilizler okulu almaktan vazgeçme kararıyla gittiler. Ertesi günü akşamüstü evimizin önünde bir İngiliz resmi arabası durdu. İçinden Miss Bavman, elinde koca bir demet çiçekle inerek içeri girdi. Annemle, bizlerle ayrı ayrı konuştu. Orta boylu, balık etinde, yuvarlak beyaz yüzü, kabarık saçlı sevimli bir kadındı. Her halinde kendi hükümetinin haksız-

lıklarından özür dileyen bir mana vardı. O günden sonra ablalarıma, Miss Kerri isminde bir İngiliz kadından öğrendikleri İngilizcelerini ilerletmek için haftada bir iki ders vermeye başladı. İşte Benet'i bu kadının evinde tanıdım.

Entelijans servisin yetiştirdiği en dikkate değer insanlardan biriydi bu Yüzbaşı Benet! İstanbul'un aydın çevresine girebilmiş, zamanın genç ve her biri ileride politika sahnesinin yıldızları olacak gazeteciler, tanınmış şairler, romancılarla ahabalık kurmuştu. Türk dostlarına Fuzuli'yi, Araplara Emrülkaysi'yi, Acemlere Firdevsi'yi ezberden okuyordu. Bütün bunların yanında İngiliz hükümetine, Yakınoğu memleketlerinde izlenmesi gerekli politikanın işaretlerini veriyordu. Böylece uzun yıllar, İngiliz İmparatorluğu'nun dayandığı temellerden hile, fesat, casusluk, dedikodu, entrika şebekesinin Yakınoğu'da ve en çok Türkler arasında kudretli temsilcilerinden olan bu adam, hayat macerasının dönemeçlerinden birinde, beki de yüz göz olduğu Doğu'nun mistiğiyle başı dönmek suretiyle her çeşit fenalıkların, iyiliklerin, mutlulukların, felaketlerin aynı ilahi iradenin türlü görünüşlerinden başka bir şey olmadıklarına inanan bir mezhebin yolunu bularak en büyük rahibi oldu. Bilmiyorum hâlâ yaşıyor mu?

Bezmi Âlem Kız Sultanişi'ndeki hadise o günlerin gazetelerinde çeşitli şekillerde anlatıldı. Sırf, politika ve fikir hayatımızı hâlâ zehirlemekte olan bir illete işaret için yazıyorum. Babamla hiçbir zaman sevişmemiş, anlaşamamış Velit Ebbuzziya'nın gazetesi *Tasviri Efşkâr*, bu haberi, eski çekişmelerin etkisiyle "Ağayef'in kızı hadise çıkardı" şeklinde vermekten kendini alamamıştı. Halbuki sadece Süreyya'nın gösterdiği tepki yüzünden okulu almaktan vazgeçmişlerdi. Ablamın sözleri İstanbul halkının kalbine tercüman olmuştu. Siyasi görüş ayrılığını, fikirlerde uyuşmazlığı milli menfaatlerin üstüne çıkaran hisler, vatanseverliğinden şüphe edilemez insanları bile zaman zaman pençesine alıyor işte.

İngilizlerden nefret etmek! Türk milleti yüzyıllar boyu Ruslardan, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra da İngilizlerden nefret etti. İkincilere karşı duyulan bu his belki çok sürmedi, fakat şiddeti korkunçtu. Bunu kendi kalbimden biliyorum. İstanbul'u, memleketin bazı yerlerini yalnız İngilizler almamışlardı. Fakat ne benim, ne başkalarının kalbinde bu millete karşı duyulmuş nefret Fransızlara, İtalyanlara karşı hissedilmedi. İngilizler haksız-

lığın, insan haysiyet ve şerefiyle oynamanın sembolü olmuşlardı bizim için. Bunun kusuru da kendilerinde. Çünkü onlar, İngilizler dışında herke- se, her millete, yaptıkları baskı üzerine görecekları tepkiye göre değer veri- yorlardı. Baskıya boyun eğen insanlar da, milletler de onların gözünde ya- rı hayvandılar. Bir insanı, bir milleti boyun eğmiş gösteren sebepleri araş- tırmıyorlar, mesela uzun yıllar sürmüş bir savaşın yorgunluklarını, yine yüzyıllar sürmüş bir istibdat yönetiminin yarattığı çekingenlikleri, manevi bozuklukları düşünmüyorlardı. İngiliz işgal kuvvetleri polis şefi bir gün anneme, “Niye şikâyet ediyorsunuz?” demişti! “Ele aldığımız hiçbir yerde sizde olduğu kadar çok jurnal gönderilmedi bize!”

Fakat, insan haysiyet ve şerefi, baskıya tepki gösterebilir göstermesin, saygı görmeli. İngilizlerin anlamak istemedikleri de bu idi o yıllarda. Bunu anlama yoluna gitmedikleri için de her yerde büyük acılara sebep oldular, büyük nefretle karşılaştılar.

Ölüm korkusu, ezilmiş olma vehmi!

Beni bugüne kadar her çağımda, biri kendi kendimle, ötekisi hem kendimle, hem başkalarıyla durmadan kavgaya sürüklemiş bu iki duygu- nun tohumları ruh ve kafama Hacı Akif Paşa konağında atıldı. Önce şu- uraltında rüyalarla, güzellikler, çirkinlikler karşısında bütün benliğimi far- kına varmadan saran hüznlerle, elemelerle geliştiler, hayat macerasının her köşe başında, bazen cesaretimi artırarak, bazen kırarak, bir yandan gü- nün birinde yok olup gideceğimi, bir yandan daha güzelin, daha kuvvetli- nin, daha akıllının beni bu tatlardan yoksun bırakabileceğini hatırlattılar. Ölüm korkusunun çağırdığı hayallerden kurtulmak için kalabalıklara sı- gındım. Ezilmiş olma vehmini ancak yalnız kalarak uzaklaştırabileceğimi sandım. Böylece birinden ötekine atıldım, durdum.³

İşte bu iki duyguyla ilk karşılaşmanın hikâyeleri.

Feyziye Mektebi....

3 Hikâyelerimin hemen hepsinde izleri bulunan bu duyguları “Ahmet Sai’nin Korkusu” isminde büyük bir romanın konusu yapmak istemiştim. Olmadı. Yerine aynı isimde bir hikâye yazdım. Ahmet Sai, hayalimin yarattığı adam, bu iki duygu arasında çırpınan benim!

Matematik öğretmenimiz Abdi Bey genç, uzun boylu, esmerce, büyük kara gözlü, tatlı bir adamdı. Öğrencileri bir yandan sinirliliği ve şiddetiyle ürkütürken, bir yandan da onlarla oyunlar oynayarak, yardımlarına koşarak gönüllerini almayı biliyordu. Kızdığı zaman da döver, fena döverdi.

Bir gün, niçin, pek hatırlamıyorum şimdi, galiba bir sorusuna, “Bu nasıl laf?” der gibi baktığıma kızarak omuzlarımdan tuttu ve enseme kuvvetli bir tokat attı. Başım yere eğik iki adım itildim. Dönüp yüzüne baktığımı görünce üstüme yürüdü, her yanıma tekme ve yumrukla vurmaya başladı. Kız ve erkek arkadaşlarım çevremizde halka olmuş bakıyorlar, bazılarının yüzleri acıyarak asılırken, bazıları da sırtıyorlardı. Yerden elbiselerim toz içinde kalkarak bahçeye çıktım. Ağlamıyordum. Hatta ağrı da duymuyordum. Yalnız, durmadan ensemden belime doğru bir elin kaydığını, yine yukarı çıkarak tekrar aynı harekete geçtiğini sanıyor, kendimi hep arkamdan itilerek başımı yere eğilirken görüyor, garip bir şekilde, “Babam yanımda bulunsaydı beni vuran eli tutar çevirirdi” diye düşünüyordum. Bana öyle geliyordu ki okulun en zavallı çocuğu bendim.

Bu hislerle eve geldim. Yüzüm çok bozuktu herhalde, annem ne olduğunu sordu. Önce söylemek istemedim. Biraz sıkıştırdınca birden hıçkırarak hıçkırarak kucığına atıldım. Gece sık sık elimle ensemi tutarak, “Baba, baba” diye sayıklamışım. Annem ertesi günü okula göndermedi. Kendisi yalnız Nakiye Hanım’a gitti. Aslında iyi bir adam olan Abdi Bey annemden af dilemiş. Beni gördüğü zaman da sarılarak yüzümden öptü.

Genç yaşta ölen bu adama karşı yüreğimde hiçbir dargınlık yok şimdi. Yalnız, hatırladıkça elinin ensemden dolaştığını duyarım.

Abdi Bey’in bu tokadından sonra enseme bir daha vurduramamaya dikkat ettim. Arkadaş, öğretmen, kardeş, kim olursa olsun, elinin oraya doğru kalktığını görür görmez kolunu şiddetle tuttum. Feyziye’yi bitirdikten sonra birkaç ay İstanbul Lisesi’nde yatılı oldum. Merhum Hıfzı Tevfik edebiyat öğretmenimizdi. Açık mavi, iri gözlerinin içi neşe, alay ve küçültme arzusunun ışığıyla pırlıl pırlıl, kiminin diline, bazısının boyuna, uzun yüzüne, berikinin duruşuna takılır, hem kendisi güler, hem de sınıfı güldürürdü. Bunu hiçbir fena niyet beslemeden yapardı. Bir gün bana biraz ta-

kıldıktan sonra elini enseme dokundurmak için kaldırdığını birden fark ettim. İçim hiddetle dolarak bileğinden yakaladım. Yüksek sesle bağırdım:

–Beni buraya ayaklarınızın altına alın, bir şey demem. Ama enseme, şaka bile olsa, tokat atarsanız boğazınıza atlarım!

Hıfzı Tefvîk hiçbir şey söylemeden, yüzüme, gözlerinde alaylı bakışlar sönmüş, yerine, “Acaba deli mi?” diye soran ışıklar yanmış olarak bakıyordu.

Üç çocuğum var. Hepsini az çok ben de dövdüm, sebepli, sebepsiz. Ama elim enselerine hiçbir gün yaklaşmadı. Hâlâ bu yaşlarda bile kendimi aciz, ezilmiş, haksızlıklara, fenalıklara karşılık veremez halde gördüğüm, bulduğum, sandığım zamanlar başımın arkasında, boynumun biraz yukarısından aşağıya doğru, Abdi Bey’in o tokadını hatırlatan ağrılar duyuyorum.

Söylemiştim, bu çocukluk hatırlarını tarih sırasına koymak güç, hatta imkânsız. Hafızamda yer tutmuş şu veya bu günün önemi, rastladığı yıl veya ayda değil, onu dolduran olayların kafa ve ruhumda bıraktığı izlerde. Yazarken düşünüp bulmaya çalıştığım da bu izler oluyor. Bazısı hemen üste çıkıyor, bir kısmı daha sonra beliriyor. Halbuki tarih bakımından önde gelmekte. İşte babamın Malta’da bulunduğu yılların birinde yaşadığım bir günün etkisi bütün hayatım boyunca türlü şekillerde sürdü, hâlâ da sürüyor. Ölüm korkusuyla ilk defa karşı karşıya kaldığım gündür bu.

Molla Gürani bölümünde yazmıştım, kardeşim Beşir sadece bir inancımı yıkmış, ölümün evimizin duvarlarından aşabileceğini göstermişti. Fakat korkusunu duymamıştım.

“Ulum-ı tabiiyye” (tabiat bilgisi) öğretmeni kimdi, hatırlamıyorum şimdi, bir bahar günü sınıfı o zaman Haydarpaşa’da bulunan Tıp Fakültesi’ne götürdü. Gök bulutsuz, güneş ılıktı. Vapurda şarkılar söyledik, birbirini kovalayan martıları seyrettik, Boğaz’dan gelip geçen büyük gemilere baktık. Biz ve her yan hayat doluydu.

Tıp Fakültesi’ni bir iki kere, Beşir’i doktora göstermek için annem veya babamla geldiğim zaman görmüştüm. Bunun dışında, Büyükkada’ya, Kadıköy’e geçtiğimiz günler uzaktan kulelerine, bir türlü okunamayan saatlerine merakla bakardım. İçi nasıldır biliyordum.

O gün fakültenin her tarafını gezdirdiler. Geniş merdivenler, büyük, aydınlık salonlar, yuvarlak, amfiteatro şeklinde dersaneler hoşumuza gitti. Bunların birinde, ortada boşluğa konulmuş mermer masa üstünde yatan, derileri, etleri parşömenleşmiş cesede bir eşyaya bakar gibi ilgi ve hayretle, fakat başka hiçbir his duymadan baktım.

Öğle üzeri yaklaştı. Karnım acıkmış, bir an önce bir şeyler yemek istiyordum. Bu sırada bizi denize bakan geniş bir salona soktular. Duvar diplerine uzun, dar masalar dizilmişti. Her birinin üstünde yan yana tabaklar vardı. “Burada yemek yenecek herhalde” diye düşünerek masalardan birine yaklaştım. Tabak sandıklarım, şeffaf kapaklı çukur kâselerdi. İçlerinde bazısı süt beyaz, bir kısmı açık yeşil, açık sarı insan beyinleri. Kapaklar üstüne yapıştırılmış kâğıtlarda bunların kimlere ait oldukları yazılıydı. Midemin bulandığını hissettim. Başımı kaldırdım. Duvarda asılı raflarda su veya başka bir sıvı dolu büyük kavanozlar gördüm. Bunların da içinde göbekleri sarkmış, beyazlaşmış derileri buruşuk, kurbağa başlı, patlak gözlü, ağızları sıkı sıkıya kapalı, elleri, ayakları kıvrık küçücük çocuklar vardı. Aralarında, daha büyük bir kavanozun içinde de kumral, bol saçlı, sakalları yeni taranmış gibi düzgün, gözleri yarı açık bir baş. On beş gün önce Üsküdar’da boynundan kesilerek öldürülen ihtiyar şekercinin, gazetelerde resmini gördüğüm başı. Birden çevremde her şeyin dönmeye başladığını sandım, düşmek üzereyken kollarımdan tuttular. Çabuk geldim kendime. Bu küçük baygınlık öğretmenimize yemeği hatırlattı. Başımın dönmesini açlığa bağlamışlar.

Yemekten sonra fakültenin son bölümüne, en alt kattaki morga indik.

Yalnız elektrikle aydınlatılan salonlarda uzun taş masalar üstüne çıplak ölüler yatırılmıştı. Çocuklar, erkekler, kadınlar. Ağır bir koku her yana sinmişti. Ölü kokusu değil. İlaçlardan geliyor. Fakat bu ekşi koku, bana nerede duyarsam duyayım, ölümü ve ölüleri hatırlattı o günden sonra.

Morgdaki bu ölülere de dikkatle, fakat bu sefer başım dönmeden, midem bulanmadan, düşünerek baktım. Kendimi, babamı, annemi, kardeşlerimi onların yerine koydum. Varlıklarının farkına varmadan, kımıldamadan, ürkmeyen yatan bu insanların ayakları göğsüme çarptı. Yalnız onlarda titremeler vardı sanki.

Gece anneme bütün bunları anlattım. Yüzünden sıkıldığı anlaşılıyordu. Birkaç gün sonra, kâh sık sık, kâh aralıklı olarak, uzun yıllar tekrarlanacak şu rüyayı gördüm: Yüksek, mermerden bir taraçadan başlayan yine mermer merdivenlerden iniyorum. Aşağıda iç içe kapılar açılıyor. Her kapıdan geçerken ışıklar biraz daha kararıyor. Sağımda solumda uzanan koridorlarda, mermer masalar üstünde ölümler yatıyor. Kapılar, yanlarındaki koridorlar gittikçe daralıyor, masalar gittikçe sıkışıyor. Birden önümde boş bir masa belirdi. Onu aşamıyorum. Şaşkınlık, korku içinde öteye, beriyeye atılırken uyandım. Nefesim çıkmıyor, yalnız annemin boynuna sarılarak saklanmaya, çalışıyordum. Annem şaşırmıştı, yüzümü, enseme kolonyayla ovdu. Korkum geçtikten sonra rüyamı anlattım. Annem, “Bu yaşta çocuklar öyle yerlere götürülür mü?” diye birkaç sefer söylendi.

Ölüm korkusu bende böyle başladı. O günlerden sonra ölümlerden önce iğrendim, arkasından da korktum. Bunun ötesinde garip, ruhumu, dimağımı yoran, ezen, acılar, kederler içine atan bir vehim ve yarattığı hayallerden hâlâ kurtulamadım.

Bütün yakınlarımların ölüm anında yüzlerini gözlerimin önünde canlandırmak. Ölüm maskelerine ölmelerinden önce alışmak. Hayatlarının, gözlerinin ışıklarında, seslerinde, nefeslerinde nasıl yavaş yavaş söneceğini, eriyeceğini düşünmek.

Belki bunun için, annemin, babamın, Abdurrahman’ın arkasından en az gözyaşı ben döktüm. Onlar ölüm döşeklerinde çoktan aşına olduğum yüzlerle yatıyorlardı. Duyduğum elem ise sonsuzdu bu ölümler karşısında.

Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın “Deha”sında bir parça var:

Aşk içinde, hiçbir şey alıp götürmeden,
Sual etmeden, vedasız,
Acayip, güzel ve asude,
Vücudun tenasübüyle yalnız!

Şu dört mısranın daha birinci okuyuşumda üzerimde yaptığı esrarlı etkinin sebebini çocukluğumun bu hatırasına bağlamak mümkün. Birçoklarının mana veremedikleri bu şiirlerde, Haydarpaşa Tıp Fakültesi mor-

gunun mermer masalarında yatan o ölümler karşısında korkuya kapılmadan önce duyduğum şaşkınlığın resmini gördüm diyebilirim. Evet, bütün o insanlar asudeydiler, canlı olmanın, güzellikleri kadar çirkinlikleri de artıran hareketlerinden kurtulmuş, acayip bir duruşları vardı. Yarı aydınlıkta gözüken yalnız yüzlerinin, vücutlarının çizgileriydi.

Sokağı ve sokaktaki insanı da Hacı Akif Paşa konağında tanıdım. Birkaç saniye ancak sürmüş manzara, üç beş kelimeden ibaret bir sözde gizli koskoca bir heyecan dünyası. Gece ışıklarının gölgelerinde kabalıkları, çirkinlikleri silinmiş, hiçbirini tanımadan hepsini sevdiğim insanlardan kabalıklar içinde kaybolma tadı.

Günün kararmaya, çizgilerinin erimeye başladığı bir akşam vakti, çeşitli çağlarımda ve aşka ihtiyaç duyduğum saatlerde gözümün önünde belirir:

Sokağın başında duvara dayanmış düşünüyorum. Eve girmek istemiyor canım. Hemen hemen kimse yok sokakta. Birden acele ayak sesleri işitiyorum. On beş on altı yaşlarında iki erkek çocuk, aralarında yine o yaşta bir kız yaklaştılar, konuşarak önümden geçtiler. Kız, “Biriniz yirmi kuruş, biriniz de yirmi beş kuruş vereceksiniz. Ama işinizi çabuk tutun!” diyordu. Erkeklerden biri cevap verdi:

–Peki peki, fakat önce ben!

Kız güldü:

–Yapabilerseniz ikiniz birden!

Sokağın yanından küçük yangın yerine inen yola saptılar.

Şu dört beş saniyede, birkaç kelime, şu üç gölge haftalarca süren bir hayal âlemine attı beni. Pazarlık niçin, gidiş nereye sezmiştim. Bu sezişin heyecanını hâlâ duyuyorum.

Sokak arkadaşlarım vardı. Bunlar Molla Gürani’nin komşu çocuklarına benzemiyorlardı. Anneleri babalarıyla oturuyorlardı. Fakat hemen hepsi hayatlarını kendileri kazanıyorlardı. Demirci, arabacı, bakkal çırakları, bazıları gazeteci. Birbirleriyle küfürlerle konuşuyorlar, boğaz boğaza kavgâ ediyorlardı. Sokak sokak gruplar halinde toplanıyor, kendimize bay-

raklar, reisler seçiyor, uçurtma yarışları yapıyor, yine sokak sokak birbirimize hücum ediyorduk. Bu kavgalarda çekingen kalıyordum. Fakat çocuklardan da ayrılmıyordum. Hissediyordum ki cesaretleri biraz da, ekmekleri alın terleriyle kazanmalarından doğuyor. Bu hoşuma gidiyor, kendimi onların yanında daha hür, daha büyümüş sanıyordum.

Yazık ki bu arkadaşlarımla hepsini hayatın ileri yıllarında kaybettim. Hiçbirine rastlamak mümkün olmadı.

O yıllarda yaz aylarına düşen ramazan gecelerinin kalabalığı! Şehzadebaşı'nın adı otuz gece için "direklerarası" olup çıkardı. Bu gecelerin bende kalan hatıraları bir alışkanlık, sigara içme, bir aşk, kantocu Blans Hanım'a hayranlık ve bir piyesin, "Baykuş"un ruhumaverdiği melaldir. Bu hatıralar şimdi gözlerimin önünde minareler arasında gerilmiş mahyaların ışıklarından bir çerçeve içinde canlanıyor. Ramazan, bayram, kandil akşamlarının İstanbul'un karanlık göklerinde yaktığı bu titrek ışıklar başka dünyaların yollarını gösteriyorlardı sanki. Bazılarının yazıları ne güzeldi! Çizgi, harf, kelimelerden resimler.

Cadde iftardan biraz sonra Şehzadebaşı Camii'nin alt köşesinden Ferah Tiyatrosu'nun yukarısına kadar dolmaya başlıyor; kadın erkek, ihtiyar genç, kız oğlan birbirine karışıyor; bir çeşit karnaval alayı elektrik ışıkları altında, yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya saatlerce inip çıkıyordu. Herkesin yüzü birbirine aşına idi bu gezintilerde. Genç kızların yanında ihtiyar kadınlar bulunur, sarkıntılık etmeye, laf atmaya kalkışan erkeklerle kavgaya tutuşurlardı. Ama her şey şaka havası içinde geçer, şuhluk bu bir ayın gecelerinde en tabii süs olurdu. Kadınların çeşit çeşit çarşafı. Eteklikleri topuklarına kadar inik, yüzleri simsiyah peçeyle kapanmış olanların yanında kısa eteklikli, son moda yandan yırtmaçlı, dar çarşaf giyenler, ince tül den peçeler takmış olanlar vardı. Bazılarının yüzleri de açıktı. Meddahların açık saçık hikâyelerini dinleyen veya Karagöz seyredenlerle dolu kahvelerden yükselen kahkahalara dondurmacıların, kestanecilerin, leblebicilerin sesleri karışır, koca cadde uğultu içinde kalırdı.

Bazen sokak arkadaşlarımla, bazen Abdurrahman'la bu kalabalığa ben de karışıyordum. Arkadaşlarımla çıktığım akşamlar daha rahattım. Onların çoğu sigara içiyorlar, tanıdıkları büyüklere rastlayınca avuçlarının içinde saklıyorlardı. Bir oyundu bu. Neden ben de oynamayayım? Bir ramazan gecesi başladığım bu oyuna, evde tuvaletlerde, mahzenlerde, kimsenin bulunmadığı odalarda devam ettim. Annem yakaladı, daha sonraları babam da. Fakat ne öğüt, ne tokat kâr etti, tam kırk bir yıl oluyor, hâlâ aynı oyundayım.

Yeni kuşaklar bilmezler, o yılların iki tanınmış tuluatçısı vardı: Kel Hasan, komik Naşit. Bunlardan başka Meddah Abdi'yi hatırlıyorum. Bu tuluat tiyatrolarında *Leblebici Horhor*, *Turşucu*, *Bozacı*, *Zavallı Kız* gibi bazıları şarkılı oyunlar gördüm. Sigara dumanı, fındık fıstık, gazoz satıcılarının haykırışları arasında açılan perdenin ilk numaraları kantolar ve kantocu kızlardı. Çeşit çeşit, belki yüz yirmi kiloluk "sahneler kelebeği" diye anılan Piruz Hanım'dan, ince, zarif Blans'a kadar, şişman, zayıf, uzun, renk renk, gümüş, sırma işlemeli, yarı dekolte elbiseler içinde, mızıkanın temposuna uygun seyircileri yerlerinden hoplatan, kol, ayak, göğüs titremelerinden ibaret oyunlarını bitirir bitirmez, ağlayan, yalvaran, acındıran seslerle hazine şarkılar söylüyorlar, sonra yine birden hoplamaya, göbek atmaya geçiyorlardı. Bu neşeyle o elemli şarkılar arasındaki tezat bir türlü çözemediğim bir düğüm oluyordu kafamda.

Kantoculardan biri, uzun boylu, sarışın, mavi gözlü Blans sahneye çıktığı zaman kalbim atıyordu. Hareketleri ötekilerden çok daha sakın ve yumuşaktı. Kantoları şarkılarına uyuyordu. Belki de bunun için onu seviyordum. Fakat bu sevgiye karışan bazı duygular vardı. Blans Hanım sık sık rüyama giriyor, yüzünü yüzüme dayıyordu, nefesinin sıcaklığıyla titreyerek uyanıyordum. Daha sonralar genç adam yaşlarımda Beyoğlu'nun malum yerlerinde hep Blans'a benzeyen kadınlar aradım.

O zamanki ismiyle "Darülbedayi", Şehir Tiyatrosu da Şehzadebaşı'ndaydı ve bu tuluat kumpanyalarının yanında mabet gibiydi. Sigara içilmiyor, satıcılar yok, seyirciler temiz ve sessiz. Oraya gittiğim zamanlar kendimi büyümüş hissederdim. Raşit Rıza, Eliza Binemeciyan, kardeşi Onnik Binemeciyan, Kınar Hanım, Behzat, Ertuğrul Muhsin, Bedia Muvahhit, erişilmez büyüklükte insanlardı benim için.

Taş Parçası’ndan *Zor Nikâh*’a kadar birçok piyes gördüm. Bunlardan biri, Halit Fahri Ozansoy’un *Baykuş*’u, o yaşlarda bütün hislerimin, kederlerimin, hasretlerimin, başka sözler, örtüler, renkler, sesler altında sığınağı oldu adeta. Raşit Rıza’nın ihtiyar, feylesof, kimsesiz yolcusu çoğu zaman bendim. Bazen acısından çıldıran baba, bazen Muvahhid’in oynadığı veremli oğul. Raşit Rıza’nın kalın, ahenkli sesiyle birlikte dudaklarım titremeye başladı:

Gecenin bir kederli şairiyim,
Kara bahtıyla serseri biriyim.

Baykuşun boğuk haykırışı tüylerimi ürpertiyor, başı elleri arasında hıçkıran babaya ağlıyordum:

Yine baykuş sesi var.

Veremli oğul ölürken benden daha halsiz değildi.

Bu piyesle Hacı Akif Paşa konağı yıllarının dekoru bütünleniyor: Akşamın alacakaranlığında Hintlinin uzun gölgesi, Mazlum’un “Kahrolsun İttihatçılar!” diye haykıran yırtık ağzı, annemin şafak aydınlığında dua ederken fildişi renkli, solgun yüzü, piyesteki ihtiyar yolcunun arkasında bir ölü, çıldırmış bir baba, bahtsız bir genç kadın bırakarak ayrılırken bakışı yan yana sıralanıyor hafızamda.

I. Dünya Savaşından sonra Ermeni komitacılarının giriştikleri suikastlerden biri de mütareke yıllarında İstanbul’da yapıldı ve Azerbaycan’ın tanınmış adamlarından Behbut Han Civanşir, Torlakyan isminde genç bir fedai tarafından öldürüldü. Bu olay tarih bakımından babamın Malta’dan kurtularak Anadolu’ya geçmesinden sonraya rastlar. Fakat bu bölümü babamın eve dönüş gecesinin hatırasıyla bitirmek istemiyorum. Bunun için Torlakyan davasını daha öne alacağım.

Öldürülen Behbut Han annemin akrabalarındandı. Azerbaycan’da, kurucularından birinin de babam olduğu yeni Türk Cumhuriyeti’nin mil-

liyetçi hükümeti, Bolşeviklerin de yardımıyla devrilerek yerine yarı komünist Neriman Nerimanof hükümeti geçtiği zaman, inançları ayrı sosyalist Behbut Han galiba dış ticaret komiseri olmuş ve bu sıfatıyla Fransa'ya gitmek üzere Türkiye'ye gelmişti. Azerbaycan'da bir rejim değişikliği yapılmış olmasına rağmen özgürlüğüne henüz dokunulmamıştı. Fakat Behbut Han yakın olan bu günü hissetmişti. Paris'te kalarak geri dönmeyecekti. Bunun için de aslı Rus karısı ile iki erkek kardeşini de yanına almıştı.

Behbut Han Azeri Türkleriyle Kafkasya Ermenileri arasında Birinci Dünya Savaşından önce şiddetlenmiş kavgada rol oynamış, böylece Ermenilerin düşmanlığını kazanmış insanlardan biriydi. İstanbul'a geldikten sonra İngiliz polisi kendisine suikast yapılacağını haber aldı. Fakat şu veya bu sebeple onu doğrudan doğruya uyarma yerine, durum, galiba İngiliz polis şefi Rikitsin Het'in arzusuyla başka yollardan Han'a bildirildi. Annemin teklifi üzerine de birkaç gün gizlenmek için karısıyla bize geldi.

Behbut Han uzun boylu, beyaz yüzlü, kara kaşlı, iri kara gözlü güzel bir adamdı. Tatlı bir Azeri şivesiyle konuşuyor, hareketleri, sözleri, duruşu ile sıkmayan, sevimli bir misafir oluyordu. Ev yine Karabağ'ın havasıyla dolmuştu. Annem bu hava içinde daha az hasta, daha az yorgun gözüküyordu. Fakat bir yandan işleri, bir yandan evde kapanıp kalmanın sıkıntısı Behbut Han'ı dışarıya itiyor, genç karısı da Beyoğlu'nun kalabalığı içine karışmak, arkasından da bir an önce Paris'e kavuşmak istiyordu. Behbut Han bu baskılara dayanamadı, annemin bütün uyarmalarına rağmen bir gün, "Tehlike kalmadı" diyerek Pera Palas'a taşındılar. Heyhat, kırk sekiz saat geçmeden, bir gece yarısına doğru otel önünde patlayan iki el silah sesi, yere yıkılan bir gölge, kaçışan insanlar, bir kadının yürekler parçalayan feryatları, annemin seziş kudretini bir kere daha ispat ettiler. Torlakyan isminde genç bir Ermeni, Behbut Han Civanşir'i öldürmüştü. Hazin bir cenaze alayı, arkasından aylarca süren bir dava katilin suçlu olduğuna, fakat akıl hastalığı sebebiyle sorumsuzluğuna hükmeden bir karar.

Perde böylece gerisinde birkaç aktörden ve İngiliz adaletinden hatıralar bırakarak kapandı.

Yeşil gözlü, kumral saçlı, profilden Michelangelo'nun "Davut" heykeline, önden Bayron'a benzeyen güzel, çok güzel bir üstegmen. Babası

ölünce Lort Rikitsin olacak. Askeri mahkemenin savcısı. Hayvan sevgisini, tavukları ayaklarından tutarak başları aşağıya taşıdıkları için küçük hamal çocukları kırbaçlayacak kadar ileri götürmüş, İngiliz işgal kuvvetlerinin bu polis şefi, nasıl oldu da Torlakyan'ın avukatları tarafından ileri sürülen Türklerin Ermenileri vahşice öldürdükleri ithamını, "Fakat Ermeniler bunu hak etmişlerdi." diyerek karşıladı? Nasıl oldu da Behbut Han'ın karısı ve kardeşleri namına mahkemede bulunan avukat Haydar Rıfat'ın, Taşnakların Türkiye Ermenilerini kışkırtarak Anadolu'yu baştan başa yangın yeri haline getirmeye kalkıştıklarını anlatan cesur konuşmalarını sükûnetle dinledi ve dinletti? Bu genç adamın vicdanında, elinde kamçıyla İstanbul sokaklarına düştüğü günden bu yana yaptıklarıyla asla bağışlamayacak büyük değişikliğin sebebi neydi?

İnsan ruhunun bir türlü çözülememiş düğümlerinden biri, karar-mış sanılan vicdanların, bir bakış, bir gülümseme, bir damla gözyaşı karşısında birdenbire aydınlığa çıkması, günahlarla körlenmiş gözlerin açılması değil mi? Buna "nedamet" diyoruz. Dinler bir nedameti bin sevaba bedel tutuyorlar.

İngiliz polis şefi de günün birinde haksızlıktan feryat eden bir genç kızın sesiyle bu nedamete erişti belki. Behbut Han'ın öldürüleceğini gizlice haber vermesi de bu nedametın işareti sayılamaz mıydı?

Onu mahkemede görmüştüm. Adamın yüzü gözlerimin önünde. Hüzünlü, elemli bakışlar, ince, renksiz, çizgiden ibaret dudaklar. Ruhundaki pişmanlık kaynağının sırrı bu bakışlarda, bu gözlerde, bu dudaklardaydı.

Genç savcı teğmeni davanın bitmesine birkaç gün kala işinden alarak memleketine gönderdiler.

Torlakyan'ın avukatlarından Barsamyan İstanbul Üniversitesi'nin tanınmış hukuk profesörü, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde mebus, koyu İttihatçı, babamın ve birçoklarının dostu.

Bu Barsamyan mıydı Türklerin aleyhinde böylesine konuşan? Onu babamın yanında birçok defa görmüştüm. İnce, uzun boyu, koyu kumral saçları, zayıf, beyaz yüzü, derinden bakan gözleriyle sevimli, mahcup bir insandı. Bu yüz mahkemede nasıl sırtlanlaşmıştı Allah'ım! Boğuk sesinde kaplan kını seziyordu.

Fakat işte insan ruhunun garip bir tezağı. Barsamyan babam Malta'dan döndükten bir iki gün sonra bize geldi. Taşnak komitacılarının babamın peşinde olduğunu, dikkatli davranmasını söyleyerek bir daha gözükmemek üzere çekilip gitti.

Düşmanlık da, dostluk da aynı kalpte, aynı gizlilikte, yan yana yaşıyor demek.

Torlakyan davasından iki hatıram daha var.

Haydar Rifat avukatlığını parasız yaptı; fakat küçük kızını, Behbut Han'ın büyük kardeşı ile evlendirdi.

Süreyya nasıl, hukuk fakültesini bitiren ilk üç kadından biri ise, yine Türkiye'de ve bu dava ile, mahkemeye çıkan ilk avukat kâtibi kadın oldu. Onun "ilk olma" şansı devam edecek, sırasıyla ilk kadın avukat, milletlerarası kadın hukukçular teşkilatının ilk Türk kadın üyesi, bu kurulun ilk Türk kadın başkanı cüppelerini giyecektir.

Şimdi Şehzadebaşı yıllarının bir başka sahnesine gireceğim: Feyziye Mektebi hatıralarına.

Okul Beyazıt'ta eski Türk Ocağı'nın yanında, Hamit devri paşalarından birinin geniş iki bahçe içinde, büyük, çok büyük konağında idi. Yalnız ilk ve orta bölümleri vardı. Daha sonra bir de ticaret sınıfı kattılar. Bugün lise olarak Nişantaşı'nda. Beyazıt'taki bina yıkılarak yerine kocaman bir sinema yapıldı. Galiba onu da kaldıracaklar.

Müdürümüz Nakiye Hanım'dı. Ufak tefek, çirkin, miyop, parlak gözlü, konuşurken el kol hareketleri bol bir kadın. Halide Edip'in kanatları altında, zamanın aydın kadınları arasında ön plana çıkmış, İttihat ve Terakki'nin giriştiği milli eğitimi yenileştirme işinde vazifeler almış, yine aynı şekilde Hilaliahmer'de (Kızılay) çalışarak Batı Anadolu'da aydın kadınlar hareketinin önderlerinden olmuştu.

Nakiye Hanım'ı bu işlere iten sebeplerin başında çirkinliği rol oynar. Bundan doğmuş komplekslerin ruhuna çökmüş ağırlığını böylece hafifletmeye çalışıyor, tesellisini yüzü ile kaybettiklerini akıllı ve enerjisiyle bulmakta arıyordu.

Feyziye'yi Selanikli tüccarlar kurmuşlardı. Asıl hedefleri kendi çocuklarını yine kendi aralarında yetiştirmek. Fakat, bir yandan bunu yaparken, bir yandan da İttihat ve Terakki'nin başlarından Cavit gibi politikacıların, siyasi etki sahibi kibar Fazıl gibi işadamlarının teşvikiyle çağın ileri inançlarına uygun eğitim sistemi denemelerine girmişlerdi. Okul o zamanın deyimiyle "muhtelit", kız-erkek bir aradaydı.

İlk, orta, lise öğretiminde, dünyanın hemen her yerinde hâlâ tartışma konusu olan bu sistem iyi mi, fena mı bir fikrim yok. Yalnız Feyziye'de derslerin ruhlarımızda yarattığı sıkıntıyı kız arkadaşlarımızın gülüşleri, bakışları, cıvılları, tatlı sesleriyle gidermeye çalıştığımızı biliyorum. Fuzuli'nin *Leyla ve Mecnun*'unu yine ilk defa burada, edebiyat öğretmenlerimiz Süleyman Şevket, Akil Koyuncu, Âli Canip gibi tanınmış kimselerden okudum.

Mektepte olup ânınla hemdem,
Bir nice melek misal kız hem

diye başlayan parçada şu iki mısra var:

Leyli işi işve ü girişme
Mecnun gözü yaşı çeşme çeşme.

Bizim de Feyziye'deki halimiz işte bu tablo idi. Erkek öğrencilerin çoğu cinsel hisleri bütün çıplaklığıyla duyuyor, yaşıyorlardı. Akil Koyuncu, matematik öğretmeni Abdi Bey, gözlerini kızlardan birine dikerek kendinden geçmiş oğlanları bazen sınıftan çıkararak, bazen içerde dövüyorlardı. Ama bu dayak asla kâr etmiyor, okulun her günü kıskançlık kavgalarından aşk dedikodularına, sınıflarda garip, anormal hareketlere, tuvaletlerin duvarlarına yazılmış açık saçık kelimelerle yapılmış resimlere kadar hep bu konularla dolup taşıyordu.

Hayalperestliğin kafa ve ruh sağlığı bakımından en tehlikeli vadilerinde biri de cinsel alanda açılır. Hele cemiyette eve henüz hâkim inançlarla, uygulanan bu yeni sistemlerin dayandığı prensipler arasında büyük uçurumlar da bulunursa, bu tehlike büsbütün kuvvetlenir. Kadın bir yan-

dan çarşafı bürünmüş, evde bile, akrabalarla çok yakın dostların dışında erkeklerden kaçarken, bir yandan da kız-oğlan bir arada eğitim hislerinde sapmalar yapıyor, kızlarda da, erkeklerde de yaradılışın en güzel vergisini, hayal vadisinin beyhude, avare yollarında tüketip bitiriyor.

Feyziye’de de böyle oldu. Kız arkadaşlarımızın ellerinden tutmaya cesaret edemediğimiz halde onlarla hararetle, şehvetli aşk rüyaları ve hayalleri yaşadık.

Feyziye’de hafızamda silinmez izler bırakmış manzaralar var. Bütün bu manzaralar karın lapa lapa yağdığı sakın bir kış gününün penceresinden, dudaklarımda Cenab’ın meşhur şiirinden mısralarla arka arkaya diziliyorlar:

Bir beyaz lerze, bir dumanlı uçuş,
Eşini gaib eyleyen bir kuş gibi kar
Geçen eyyâm-ı nevbaharı arar...

Öğle yemeklerini evden getiremiyordum. Zengin tüccar çocuklarının renk renk, boy boy sefertaslarından ısıtıtarak yediklerinin yanında annemin bana hazırladıklarını ortaya çıkarmak gücüme gitti. Ya birçokları gibi eve gitmeliydim –fakat bunu yapamazdım, çünkü uzak düşüyordu– yahut da yemeğimi tek başıma bahçenin bir köşesinde yiyecektim. Bu da zor geldi bana. Annemden para alarak öğle üzerleri eve gidiyormuş gibi okuldan çıkıp iki simitle karnımı doyurmaya başladım. Böylece her gün bir saat okulun yakınlarında yarısı yangın yeri sokaklarda simitlerimi kemirerek yalnız başıma dolaşıyor, kendi kendime hayallere, düşüncelere dalıyor, yine kendi kendime konuşuyor, kederleniyor, neşeleniyordum. Bu öğle vakitleri içime çekilme saatleri oldular. Gezindiğim yangın yerlerinde benim gibi çocuklar vardı. Çıplak, kirli, zayıf, fakat gamsızdılar. Onların da ellerinde sadece birer dilim ekmek. Soruyordum içimden, bu çocuklar hatta benden daha yoksul, ama gülüyorlar, oynuyorlar. Ben neden onlar gibi değilim?

Aklıma babam geliyordu. O esir olduğu için. Babam döndükten sonra nasıl kuvvetli, cesur, atak olacağımı hayal ediyordum. Gelmeli, bir an önce gelmeliydi. O zaman kimse bana yukarıdan bakamayacak, kimse enseme vuramayacak, ağır söz söylemeyecekti.

Milli mücadelenin çetin günleriydi. Anadolu'dan gelen iyi veya fena haberlerin etkisi bizim üstümüzde biraz değişik oluyordu. Biliyorduk ki bu haberlerle babamın kurtuluşu yakından ilgili. Her fena ihtimal bu kurtuluş ümidini uzaklaştırırken, her iyi haber yaklaştıracak.

İşte bu günlerden birinde sınıfa yeni bir "malumat-ı vataniye" (yurt bilgisi) öğretmeni geldi. Çok genç, uzun boylu, çizgileri düzgün esmer yüzü, parlak, siyah, geriye taranmış bol saçlarıyla sevimli bir insan. Tatlı konuşuyor, dikkatimizi kendisine bağlıyordu. Birkaç cümle söyledikten sonra sözü Anadolu'ya, milli mücadeleye getirdi; heyecanla Türklüğün ölmediğini, Mustafa Kemal Paşa'nın düşmanları denize dökceğini, o günü sabırla beklememiz gerektiğini anlattı. Konuşmasının üstümdeki etkisi büyük oldu. Bana yalnız vatani değil, babamın da kurtulacağını, yine eve döneceğini müjdelemişti sanki.

Yeni öğretmen ancak üç dört ders geldikten sonra bir daha gözükmedi. Yıllar yıllar geçecek, onunla önce babamın dostu, arkasından politika arkadaşım, nihayet bana karşı çıkmış politika adamı olarak karşılaşacaktım. Bütün bu rastlayışların acı tatlı hikâyeleri var. Fakat şu kırk beş dakikalık ilk dersin bıraktığı izler, onun için beslediğim sevginin azalmasını önledi.

Hacı Akif Paşa konağının karanlık, matemli, kederli bir gününde ruhuma küçük de olsa ışık tutmuş bu adam, Limancı Hamdi Başar'dı.

Feyziye'yi 1925'te bitirdim. Bu tarih çocukluk ve ilk çağlarımın Keçiören koridoruna rastlar. O halde yine Feyziye'ye dönmek için bu okula ait hatıralarımı şimdi yazıp bitirmek istiyorum. Çok değil zaten. Hafızamda yer etmiş bir iki olay, birkaç öğretmen, birkaç arkadaş.

Önce şunu söyleyeyim, sanat heyecanını, edebiyat kültürünün temel bilgilerini Feyziye Mektebi'ne, mizaçları, karakterleri, çalışma biçimle-

ri birbirinden yüzde yüz ayrı üç insana borçluyum: Akil Koyuncu, Ali Canip, Kemal Bey'lere. Bunların yanında hep hasta görünüşlü, zayıf sarı yüzü, mahzun bakışlı gözleri, titrek sesiyle Süleyman Şevket beliriyor.

Akil Koyuncu, yalnız doğum yeri ve kabilesiyle değil, kırmızı saçları, kırmızı kaşları, çilli uzun, sarı yüzü, küçük gözleri, sivri çenesiyle de Selanikliydi. Galiba Cavit Bey, şöyle birkaç şiir yazmış, iyi Fransızca bilen, güzeli seçme hünerine sahip Akil Bey'i biraz da zorla edebiyatçı yapmıştı. Fakat Akil Bey, kabilenin başı sayılan nüfuzlu politikacının verdiği bu vazifeyi kendi eserlerinden çok öğrencileriyle yerine getirmiştir diyebilirim. Devrin bazı dergilerinde çıkmış orta halli bir iki şiiriyle derslerde ve sınıfta Racine'in *Iphigénie*'sinden başka kitabı var mı bilmem. Ama bize Serveti Fünun, Fecri Ati yazarlarını o tanıttı; hem de sadece ezberletmek yoluyla. Fikret'i, Cenab Şehabettin'i, Hamid'i, hatta Faik Ali'yi, Recaizade Ekrem'i baştanbaşa ezberlemiştik. Sınıfa çoğu zaman terlikle gelir, kürsüde tercümesi veya başka yazılarıyla uğraşırken bizleri birer birer kaldırır, ezberlettiği parçaları söyletirdi. Bir kulağı dinliyor, bir gözü çocuklara bakıyor, okuma kusurlarını da, yaramazlıkları da hemen görüyor, derecesine göre azarlamaktan tokada kadar cezalandırmakta gecikmiyordu. Şimdi Yapı Kredi Bankası müdürlerinden İsmail Recep, bir gün Fikret'in "Hemşerim İçin" isimli şiirini söylerken,

Lakin bugün hep onlara ait yığın yığın
Endişeler, kederler, eziyetler, işgeller

mısralarından sonra sesinin ahengini bozmadan devam etti:

Makaralar, çoraplar, lastikler, firketeler!

Kahkahalarımızı patlatmaya vakit kalamadan Akil Bey'in, başını önündeki *Iphigénie*'den kaldırarak kürsüden fırlamasıyla İsmail'in yüzüne "Seni gidi işportacı kerata!" diye tokadı yapıştırması bir olmuştu.

Hayatta bir iki defa karşılaştım Akil Bey'le. Kızını hem öğrencisi, hem akrabası, benim de sınıf arkadaşım, son yirmi yılın tanınmış politika-

cı işadamlarından, şimdi İzmir Belediye Başkanı Osman Kibar'a vermişti. Son karşılaşmamız Osman'ın evinde oldu. İhtiyarlamış, çökmüştü. Bilmem hâlâ yaşıyor mu?

Kısa, tıknaz, yuvarlak, beyaz yüzlü, geniş çeneli, tatlı sözlü Ali Canip kendini hemen sevdirmişti bize. Bütün hece şairlerini, Yusuf Ziya'dan Faruk Nafiz'e kadar ezberletiyordu. Selanik'te *Genç Kalemler* dergisinin çıktığını, hece uğrunda yapılan kavgaları anlatırken, edebiyat tarihimizin bu dönüm noktasında yaptığı çalışmaları gizlemeye çabalar, isminin geçmesini adeta istemezdi. Bu konuda bir çocuk kadar utangaçtı. Fakat içimizden biri, onun bir şiirini bularak "Bu kimin efendim?" diye sorduğu zaman da gözleri sevinçle parlar, "Nereden çıkardınız bunu canım! İşte ben yazmıştım," der, kendisinden böylece bizim zorumuzla bahsederdi. Hemen bütün edebiyat kitaplarında bulunan "Ey Şark, doyamadın mı hâlâ uykuya?" isimli şiirini, sesimi mümkün olduğu kadar ahenkleştirerek okurken dalgın dalgın dinler, içini çekerti. Nedendi bu dalgınlık, bu iç çekme? İyi şiir yazamadığını biliyordu. Hecede ses bulmanın güçlüğü güzel yazma emelinin karşısına dikilmişti. Aruza dönmeyi gururuna yediremiyor, ama bize de Halit Fahri'nin "Aruza Veda" şiirini ezberleterek sık sık tekrarlatıyordu.

Ali Canip'le hayatta birkaç defa karşılaştım. En son 1950'de Bursa'dan Demokrat Parti mebusu olarak girdiği Büyük Millet Meclisi'nde. 1954'te yine öğretmenliğe döndü. Bir daha görmedim. Acaba hayatta mı şimdi?

Kemal Bey. İkinci adını hatırlayamıyorum bir türlü. Çirkin, kara, zayıf, buruşuk yüzlü, iri siyah gözlü, saçları karmakarışık, üstü başı toz içinde bir adamdı. Sonra, kederli değil, kederin kendisiydi sanki. Bize yalnız ölümü anlatan, ölüm üzerine yazılmış şiirleri, hikâyeleri, eserleri okutuyor, divan edebiyatından Recaizade Ekrem'e kadar ölüme ağlayan parçalar ezberletiyor, birçoklarını okurken de ağlıyordu. Ara sıra karısından şikâyet ederdi, kadının kedi merakından. "Çocuklar," diye başlardı, "akşamları eve gitmek istemiyorum. Kapıyı açınca beni renk renk, boy boy, ses ses, belki yirmi kedi karşılıyor. Üstüme sıçrayıp duruyorlar. İşin fenası, bir yandan onlara kızarken, bir yandan da seviyorum!"

Bir gün karısı öldü Kemal Bey'in. Birkaç hafta okula gelmedi. Felaketinden sonra sınıfa ilk girdiği gün hayret ve hüznün içinde kaldım. Kılık

kıyafeti daha da perişandı. Sakalı uzamış, elleri titiyor, konuşamıyordu. Yalnız, “Gitmeseydi de yüz kedi olsaydı evde!” diyerek ağlıyordu.

Hayatta Kemal Bey’e hiç rastlamadım.

Matematik ve geometri öğretmeni Hamparsum. Feyziye’nin benim için unutulmaz yüzlerinden biri. Saçsız başı, süt beyaz rengi, eğri, iri burunu, yuvarlak, biraz yukarıya kıvrık çenesiyle şivesinin belli belirsiz bozukluğu dışında, yüzde yüz Türkleşmiş sevimli bir Ermeniydi bu adam. Gösterişli bir esmer güzeli olan karısı arada sırada okula geliyordu. Hamparsum onun yanında mahçup bir gururla duruyor, karısının göz alıcı güzelliğini bizimle beraber o da seyrediyordu.

Bir sabah okul bir haberle heyecanlandı: Kadın başka birine kaçmıştı. Hamparsum galiba yalnız bir gün derslere girmede. Bu kısa sürede de ruh ve dimağını hiç değilse görünüşte sükûnete kavuşturmasını bildi. Duruşunda sadece, “Böyle olmamalıydı. Ama ne yapalım.” diyen, kadere, biraz da kadının bu oyununu beklilyormuş sanısını veren bir boyun eğme hali vardı.

Hamparsum’u Feyziye’den sonra bir iki defa gördüm. Hep okuldaydı. Önünden geçen kuşaklara aynı dersleri vere vere ihtiyarlıyordu.

Matmazel Sotiri’yi hatırlamamak mümkün mü? Fransızca öğretmeni. Koyu kumral saçları, yeşil veya mavi, iri gözleri, neşeli bakışları, çiçek bozuğu olmasına rağmen sevimliliğinden hiç kaybetmemiş beyaz yüzü erkek öğrencileri hayallere daldırıyordu, hem de biraz şehvetle. O da bunun farkındaydı. Gözleri yüzünde, kendinden geçmiş genç oğlanları hemen görüyor, hafif kızarıyor, dudaklarında gülümseme, kaçamak bakışlar yolluyordu. Benim de rüyama ne kadar sık girerdi bu Matmazel Sotiri. Hem de kimden sonra? Şehzadebaşı’nın meşhur kantocusu Blanş Hanım’dan.

“Ulum-ı diniye” (din bilgisi) öğretmeni Şirvanlı Salih Efendi! Yan şair, yarı feylesof, tarihçi, edebiyatçı, ileri fikirli bir sarıklı. Derslerinin büyük kısmını şiirler okuyarak, hikâyeler anlatarak doldurur, zayıf solgun yüzü, mahzun bakışlı iri, kestane gözleri, ahenkli, titrek sesiyle kendini sevdirmesini bildiği kadar otorite de sağlardı. Bana bir yandan Kafkasyalı olduğu için, bir yandan babamın esirliğini düşünerek güler yüz gösterir, okşar, gönlümü hoş tutardı. Bir aralık hastalanması Feyziye hatıralarıma gülünç bir sahne kattı.

Salih Efendi'nin yerine uzunca boylu, kırmızı yanaklı, kara kaşlı, siyah gözlü Abdurrahman Efendi geçici olarak getirilmişti. İlk dersinden itibaren de üzerimdeki etkisi fena ve soğuk oldu. Kız öğrencilerin yüzlerine bakmıyor, kalın sesiyle azarlar gibi konuşuyor, arada birde hepimizi kâfirlikle suçlandıran imalar yapıyordu.

Abdurrahman Efendi bir gün beni derse kaldırarak, önce ismimi sordu. Söyledim:

–Samet, efendim.

Yüzü kızarak bağırды:

–Ne? Ne?

Sesim kısılmıştı. Yavaşça kekeledim:

–Samet.

Birbiri arkasından iki şiddetli şamarın ateşiyle yanaklarım yandı. Şaşkın şaşkın adamın yüzüne baktım. Karşımda hiddetten gözleri fırlamış tir tir titreyen acayip bir insan vardı. Birden arkasını dönerek koşarcasına sınıftan çıktı. Hepimiz birbirimize, Abdurrahman Efendi'nin deli olup olmadığını sorduk. Biraz sonra içeriye Nakiye Hanım girdi:

–Çocuklar, efendiye ne yaptınız? Çok kızmış, çok üzölmüş!

Kalktım:

–İsmimi sordu, Samet deyince sinirlenerek tokatladı.

Nakiye Hanım güldü:

–A oğlum, senin ismin Abdussamet. Yani Allah'ın kulu demek. Sadece Samet, Allah manasına gelir. Anlaşıyor, öğretmeniniz buna kızmış. Bir daha herhangi bir sarıklıya ismini tam söyle!

Halbuki ben bütün hayatımı “Samet” diye yaşadım. Bu isimle memur, subay, mebus, bakan oldum. Yine bu isimle ölünceye kadar hapis mahkûmu! Hayatımda Abdurrahman Efendi'den başka hiç kimse bana “Hayır, sen Samet değil, Abdussamet'sin” demedi bir daha. Ama kim bilir, Abdurrahman Efendi'nin hiddeti ve tokatları bana ilahi bir işaretti belki. Şayet “Abdussamet” olarak yaşasaydım hayatımın şu fırtınaları beki de başımda patlamazdı!

İsmim yüzünden işittiğim bir azar daha var öğrencilik yıllarımda. Onu da anlatıvereyim.

Feyziye'yi bitirdikten sonra kısa bir süre İstanbul Lisesi'ne gitmiş, ileride yazacağım sebeplerle, kalamayarak Ankara Lisesi'ne geçmiştim. Farsça öğretmenimiz, Abdussamet Efendi isminde ufak tefek, zayıf, kara kuru, sesi ince, şivesi bozuk, gülünç bir adamdı. İlk derste yeni bir yüz olarak beni görünce adım sordu. Bu sefer galiba eski macerayı hatırlayarak "Abdussamet" dedim. Adamcağız bir iki adım geri çekilerek avazı çıktığı kadar haykırdı:

–Sen benimle alay mı edersin?

Kekeledim:

–Hayır efendim, ismimi söyledim.

Tiz, kulakları yırtan sesini biraz daha yükseltti:

–Sen küstah bir insansın! Sen benimle alay edersen!

Benim şaşkınlığım, arkadaşların kahkahaları arasında hiddetle sınıftan çıktı. Doğru öğretmenler odasına gitmiş, orada, yeni gelen bir öğrencinin kendisiyle alay etmesinden şikâyet etmiş. Ablam Tezer lisede mantık öğretmeni idi. "Benim kardeşim o. Adı gerçekten Abdussamet'tir" diyerek yatıştırmış onu.

Yine Feyziye'ye döneyim.

Evet, daha birçok öğretmen: Neşeli, kocaman burnuna, küçük gözlerine, sarışın yüzüne en gülünç hikâyeleri ciddiliğini bozmadan anlatan, bir böceğin, bir çiçeğin tarifinden kahkahalar fıskırtan tabiat bilgisi öğretmeni Gani Bey; başına bir kavuk, sırtına sırmalı bir kaftan geçirirseniz Kanuni'nin damadı Makbul İbrahim Paşa'ya hemen benzeyecek, uzun boylu, güzel, beyaz yüzlü, vakur tarih öğretmeni Muhsin Bey; hep hasta gibi duran, zayıf, uzun, açık mavi gözlü, beyaz yüzlü coğrafyacı Sadi Bey; fizik öğretmeni, hiç sevmediğim, yılışık, geniş, sarı yüzlü, çiğ kumral Refik Bey... Bütün bunlar çocukluk hatıralarımın bahçelerine dağılmış, serpilmiş insanlar, onları düşündüğüm her zaman, hafızamda saklandıkları köşelerden başlarını kaldırarak "Buradayım!" diye sesleniyorlar.

Ya arkadaşlarım! Onların bir kısmıyla hayat boyu karşılaşp durdum. Bazısı öldü, bir kısmını hiç görmedim bir daha!

1. Dünya Savaşı'nın tanınmış sigara kâğıdı ve tütün tüccarları, Selniklilerin şivesiyle "Kibar Sarım ve Onların" çocukları, kızlı erkekli amca

oğulları! Kibar Sarım'ın oğulları, Ali ve Osman, kızkardeşleri, Feyziye'ye çift atlı, şık, güzel faytonlarla gelip giderlerdi. Ailenin bu kolu hep böyle yaşamının çarelerini aradılar. Arkadaşım Osman birbiri arkasına birkaç defa milyonerlikten beş parasızlığa, iflasa inip çıktı. Sonunda İstanbul'da Kervansaray'ın patronu olarak öldü. Ailenin öteki kolu, Muhsin Kibar'ın oğulları Osman, Ali, kız kardeşleri, sınıf arkadaşım Berin aynı sermayenin ortağı oldukları halde tramvaydan başkasına binmiyorlardı. Osman yine Feyziye'deki haliyle atak, patavatsız, konuşurken tükürüklerini saçarak, saçlarının sarılığı, yüzünün kalın çizgileri, burnunun iriliği sayesinde yaşlanıp yaşlanmadığı asla belli olmadan, iş adamlığı ile politikayı beraber yürütüyor. İzmir'in tanınmış fabrikatörlerinden. Demokrat Parti'yi bu şehirde kuranlardandı. İhtilalden sonra da Adalet Partisi'nin başlarından oldu. Şimdi de İzmir belediye başkanı!

Yazmaktan alamıyorum kendimi. İnce profili, solgun yüzüyle Berin hayalimin Beatrislerinden biriydi Feyziye'de! Acaba bunun farkına varmış mıydı?

İsmail Zühtü. On iki yaşındayken boyu bir seksendi. Akil Koyuncu onu ancak sıçrayarak tokatlıyabiliyordu. Neden o kadar genç yaşta öldü?

İsmail Hikmet, neşeli, küçük gözleri pırıl pırıl, haham çömezlerine benzeyen İsmail Hikmet! Okuldan çıkar çıkmaz işportasını boynuna takar, Mahmutpaşa'da bir aşağı, bir yukarı dolaşarak ailenin ekmek parasına yardımcı olurdu. Böyle çalışarak Feyziye'yi, arkasından yüksek ticareti bitirdi. Bilmiyorum, öldü mü, kaldı mı?

Suha Şamlı. İnce, ufak tefek, kendi halinde, beyaz yüzlü, büyük gözlü, bütün yaramazlığı ufakık sebeplerle kahkahalar atmaktan ibaret arkadaşım! Hayatta onunla sık sık karşılaştım. Bunlardan birinden kalan hatıramı söyleyeyim:

Küçük Sanat Meseleleri isimli ilk eserimi basan üniversite kütüphanesi sahibi rahmetli Cemal Hakkı Selek kitap piyasaya verildikten birkaç gün sonra bana, bir adamın gelerek yüz elli tane birden aldığını haber verdi. Nasıl adam olduğunu sordum. Tarif ettiği Suha Şamlı'ydı. Mahmutpaşa'daki mağazasına gittim. İnkâr etti. Aradan bir kaç ay geçtikten sonra mağazanın üstündeki yazıhanede oturduğumuz bir gün bir köşede gözüme

ilişen gazeteyi alırken altından benim kitaplar çıkıverdi. Bu sefer, inkâr edemedi tabii. Fakat başka bir şey yaptı, kitapları bana hediye etti!

Bir Ali Murat vardı. İri yarı, büyük başlı, büyük burunlu, elleri ayakları kocaman!

Bir Şefik vardı. Durup dururken ölmüştü. Kimse de bilmedi dünyayı neden vaktinden önce bırakıp gittiğini!

Haldun ve Huldi Sarhan. Seriya vekili (din işleri bakanı) Mustafa Feyzi Efendi'nin oğulları. İki kardeş aynı biçim ve renkte elbise giyer, aynı biçim yaka ve kravat takarlardı. Oyunlara karışmazlar, ders aralarında kapının yanında duvara dayanarak, hatta kımıldamadan, heykeller gibi dururlardı. Neden kendilerinin o kadar beğenmiş gözükiyorlardı? Halbuki aslında belki de öyle değillerdi. Yine en çok benimle konuşurlardı diyebilirim. Haldun'la, okul dışında aynı gözlere hayran da olmuştuk. Bu macerada o daha şanslıydı. Haldun sonra Akil Muhtar'ın, çok küçükken evlerine gittiğimiz zaman gururuna sinirlendiğim kıızıyla evlendi. Bu iki kardeşle hayatta çok karşılaştım. En yüksek derecelere kadar okudular. Ama hiç kendilerini gösteremediler. Huldi bir Amerikalıyla evlendi. Haldun geçen yıl öldü. Kardeşi bir bankada küçük bir memurmuş!

Uzun, zayıf, ufak yüzlü Sitare'yi Feyziye'den sonra birkaç defa gördüm. Her seferinde biraz daha ihtiyarlamıştı.

Jülide ihtiyarlamamaya çalıştı. Fakat sınıfta hemen bütün erkek çocukların kalbini tutuşturmuş gözleri, ihtirash sesi dışında, o da zamanın kolları arasında buruşup kuruma yoluna girdi.

Bizden yüksek sınıflarda bir Rikkat vardı. O yılların tanınmış İtalyan kadın artisti Pinamanikelli'ye benziyordu.

Okulun dillere destan aşk hikâyelerinden birini güzel gözlü, Apollon başlı Nahit Hamarat'la, tatlı, şuh, balık etinde, yuvarlak beyaz yüzlü, Fariha yarattılar. Yıllar sonra biri ticaret âleminin, öteki Ankara'da yüksek sosyetenin tanınmış isimleri oldular. Fariha'nın şimdi ölmüş kocası memurluk hatıralarımın buruk bir noktası.

Feyyaz, teknik üniversitede öğrencisinin öldürdüğü profesör! İçimizdeki belki en ciddi, en akıllı, en zeki o idi. Öğretmenler el üstünde tutuyorlardı.

Beyazıt'taki Feyziye'nin hatıraları yıkılmış paşa konağıyla beraber şimdi yalnız hafızalarda. Ara sıra rüyalarım giriyorlar. Oradan hayatta kalmış arkadaşlarıma, öğretmenlerime şimdiden sonra şayet rastlarsam yine rüya görmüş gibi olacağım. O kadar eskiye gittiler. O yıllardan elimde kalan sadece bir karneden ibaret bugün. Zaman zaman çıkarıp üstünde yazılanları okuyorum:

İsim: Abdussamet

Numarası: 360

Sınıfı: Sekiz

Derecesi: Orta

Netice: Terfi etmiştir.

Feyziye Mektebi'nin 360 numaralı sekizinci sınıf öğrencisi Abdussamet Efendi, şimdi bu satırları yazarken, Kayseri Bölge Cezaevi'nin 45 numaralı müebbet hapis hükümlüsü Samet Ağaoğlu'dur!

Anadolu'dan gelen her zafer ve kazanılmış savaş haberinin yarattığı ümidi, arkasından hemen çıkarılan fena bir söylenti alıp götürüyor, babamın dönmesi gecikiyor, gecikiyordu. Götürüldüğü iki yılı aşmış, sıkıntılarımız çoğalmış, annemin hastalıkları artmış, bir kısım dostlar da şu ve bu suretle uzaklaşıp gitmişlerdi.

İşte ruhlarımızın en çok karardığı bu sıralarda kulaktan kulağa bir söz yayıldı:

Ankara hükümeti, Erzurum'da, başlarında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Gürzo'nun yeğeni bulunan yüz elli İngiliz subay ve erini yakalamış, bunların memleketlerine gönderilmesi karşılığında Malta'daki esirlerin bir kısmını istiyor. İsimleri verilenler de Rauf Bey, Ali İhsan, Yakup Şevki Paşalar gibi Mustafa Kemal'in arkadaşlarıyla ordunun ihtiyacı olan kumandanlar! Ya ötekiler, ya siviller, ya babam ne olacak?

Yine bu sıralarda babamdan aldığımız mektuplarda önce kapalı, sonra daha açık olarak bazı arkadaşlarımızın hareket hazırlıklarına geçtikleri yazılıyordu.

Birkaç ay sonra Ankara'nın yalnız askeri değil, bütün esirleri istediği haberi geldi. Birkaç hafta içinde de aralarında Rauf Bey de bulunan kuman-

danlardan bir grupla İngiliz subaylarının bir kısmı bırakıldılar. Bu, ümidimizi bir yandan artırırken, öte yandan kırıyordu. Demek ki Anadolu Malta sürgünlerinin ancak bazılarıyla ilgileniyor, kalanları kaderlerine teslim ediyordu.

Bu haftalarda babamdan aldığımız mektuplar birbirini yalanlayan sözlerle dolu. Birinde, “Ankara hepimizi kurtarıyor. İngilizler bizlere de hazırlıklı olmamızı söylediler” diye yazarken, arkasından gelen de, “Eyvah, bu ümitler boşa çıkıyor galiba!” diye feryat ediyordu.

Bir süre de böyle geçti. Bir gün bir telgraf: “Geliyorum!” Gün belli değil; ama telgraf çektiğine göre en çok bir hafta, on gün, bilemedin, on beş gün. Bayram, düğün her sevinci bir araya toplayarak beklemeye başladı. On beş, yirmi, otuz gün geçti, yok! Sonra bir mektup yine. Acı, hazin, bizi kırmamaya çalışan cümleler: Son dakikada gelen bir emirle yolculuk geciktirilmiş. Fakat çok sürmeyecek, merak etmeyelim.

Bu mektup üzerine kaç hafta bekledik, hatırlayamıyorum, bir gece yarısına doğru bahçe kapısının önünde bir araba durdu, kapı çalındı, Tatar Hasan’ın bağırmasını işittik:

–Bey geldi, bey geldi!

Koştuk. Bu sefer aldanmamıştık. Babam açtığı kollarıyla hangimizi saracağını bilmeden merdivenleri çıkıyordu.

Gelen evin erkeği, babamız, en kudretli ses, en gösterişli baş. Birmizi bırakıp birimizi kucaklıyordu. Kucağına aldığı Gültekin, bu hiç görmediği yüze hayretle bakıyor, yadırgayarak kendisini annemin kollarına atıyordu.

Ah anneciğim, nasıl mesuttu o gece. Yarı aydınlık salonda bizi babamla kucak kucağa seyrediyor, hasta, zayıf yüzü, ince, renksiz dudakları, yorgun bakışlarıyla, sanki “İşte çocukların! Onları sana, eksikliğini duyurmamak için çırpındığım yıllardan sonra sağ salım, büyümüş, teslim ediyorum” diyordu.

Babama bakıyordum. Yüzü aynı. Çizgileri biraz derinleşmiş sadece. Yine o, kalın, ahenkli ses. Yine o korku ve hayranlığı bir arada tattıran baş. Fakat gözlerinin biri niye öyle donuk, dik bakıyor? Birden aklıma geliyor. Babamdan Malta’da kalan, yalnız Polveriste kışlasının soğuk oda ve koridorlarındaki gölgesi değil, bir gözünün ışığı da.

Cebindeki son parayla bize, İtalya'dan elbiseler, ayakkabılar almış. Hemen o gece çıkardı. Allah'ım, bu pantolonlar, bu ceketler, bu entariler, neden böylesine uzun, bol, geniş? Ayakkabılar ayaklarımızdan fırlıyor.

Gülüyoruz. Babam, "Ne yapayım," diyor, "sizi bunları giyebilecek kadar büyüdünüz sanmıştım!"

Ayrılığımız iki yıldan biraz fazla; fakat, bu zamana sıkışmış hasretlerin derinliği onda bu sanıyı yaratmıştı.

Babam bir iki gün sonra Ankara'da Hamdullah Suphi Bey'e telgraf çekerek Anadolu'ya geçmek istediğini bildirdi. Gelen cevap: "Bekliyoruz" ve yol parası! On-on beş gün geçmeden yine bizi, fakat bu sefer aydınlık günlerin eşliğinde yalnız bıraktı. Birkaç ay sonra onu görmek için annemle Samsun'a gittik. Bu benim ilk deniz yolculuğum. Malta'dan Anadolu'ya geçmiş olan Tevfik Hadi Bey Samsun polis müdürlüğüne getirilmişti. Onlarda bir hafta kaldıktan sonra, babam Ankara'ya, biz İstanbul'a döndük. Birkaç ay daha geçti. Hacı Akif Paşa konağını bırakarak Şehzadebaşı karakolunun arkasında bir eve taşındık, oradan da Ankara'ya. Milli ordu Sakarya zaferini kazanmış, büyük savaşa hazırlanıyordu. Babam Büyük Millet Meclisi hükümetinin matbuat ve istihbarat umum müdürü idi.

Hacı Akif Paşa konağı, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir köşesiydi. Buradan, Sakarya'da, İnönü'de, Eskişehir'de, Bursa'da, Maraş'ta, Adana'da şehit düşenlerin dökülen kanlarıyla temelini attıkları yeni devletin süssüz, gösterişsiz bir köşesine, Keçiören'e; büyük görünüşü ihtişamlı, parlak, rahat, zengin bir hayatın zevklerine yuva olmuş, geniş, gölgeli bahçeler içinde, aydınlık salonları, odaları kıymetli eşyalarla dolu bir konaktan, kırmızı kerpiç tuğladan yapılmış, pencerelerinde cam yerine yalnız tahta kapaklar, büyümemiş ağaçlar, yerlere yatmış cılız üzüm kütükleriyle ancak yeşillenebilen bir bağ ortasında, çıplak tepelere bakan küçük bir eve geçecektik. Bıraktığımız konak, riyanın, ikiyüzlülüğün, kıskançlık, batıl inanışlar, aşağılık duygularının yarattığı, küf ve eskilik kokan bir havayla sarılmıştı. Orada bir ayağını Batı'ya uzatmış, ötekini Doğu'dan çekemeyen bir ruhun acıları, kıvranımları, ezilişleri, tezatları hâkimdi. Fakat, gideceğimiz küçük, sade bağ evini serinleten, yağmur, saman, tezek kokulu rüzgâr, bizi başka bir dünyaya, mazlum, masum hasretler dünyasına sokacaktı. Ora-

da en göze çarpan kusurun, geriliğin, kabalığın üstünde, mazlum insanın masum gururu yükseliyor, Doğulu zihniyeti Batılı görünüşe bağlayan, yarısı caketatay* yarısı entariden yapılmış İstanbullini** Devriş Bey'in yerini, içeride zulme, istibdada, hakarete, dışarıda evini yıkmaya kalkışmış düşmana karşı dikilen ayağı çizmeli, başı kalpaklı, gözüpek insan alıyordu.

Ankara'ya büyük taarruzdan önceki yaz başında gittik. Ben altıncı sınıfı bitirmiştim. Yaşım on iki. Süreyya üniversitede, Tezer liseyi bitirmek üzere. Abdurrahman Galatasaray'ın sekizinde. Böylece çocukluğun o ilk yılları Molla Gürani ve Hacı Akif Paşa konağında geçmiş, Ankara'nın çorak toprağına hemen hemen gençliğin eşiğinde ayak basmıştım. Bu eşikte üçüncü koridorun kapısı açılıyor! O güne kadar gördüklerimden, işittiklerimden bambaşka dekorların, kokusu, rengi yüzde yüz değişik bir havanın, çok farklı seslerin içine giriyordum. Coğrafya kitaplarında resimlerine baktığım köyler, köylüler burada! İsimlerini tarihlerde okuduğum savaş yerleri burada! Soygunlarını, yol kesmelerini korka korka dinlediğim eşkıyalar burada! Fakat bunların hiçbirisi bana öğretilenlere uymuyor!

Sonra, o kısa, yassı, uzun, sivri, açık pembeden koyu vişne kırmızısına kadar çeşit çeşit fesler yok. İşte, aradan kırk iki yıl geçti, şimdi anlıyorum: Mustafa Kemal'in yaptığı inkılap, fesi atarak kalpağı getirmiş olması. Fes Osmanlı, kalpak Türk! Fes İstanbul'da, artık isimden ibaret Osmanlı İmparatorluğu'nun başına kaldı. Yeni Türk devleti kalpaklı doğuyor!

Gözüme başka şeyler çarpıyor: Dağların, toprakların rengi. Çıplak tepeler, açık sarıdan, koyu kırmızıya kadar renk renk. Güneş doğarken, batarken pırıl pırıl yanyıyorlar.

Burada hava birden kararıyor, birden açılıyor. Rüzgâr yok, rüzgârlar var. Toprağı yerden havaya yuvarlak kümelerle kaldıran, eteklikler gibi açılıp kapanarak yan yana ilerleyen rüzgârlar.

Nihayet, büyük kısmı yepyeni insanlar. İstanbul'dan tanıdığım yüzler az. Bu yeni insanlarla önce babamın yanında, sonra tek başıma, kâh dost, kâh kavgalı yıllar boyunca iç içe olacağım.

* Jaketatay: Resmi ziyaret ve davetlerde erkeklerin giydikleri, arkası yırtmaçlı, etekleri uzun ve ön köşeleri yuvarlak kesilmiş ceket –ed.n.

** İstanbullin: Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar kullanılan, yakası kapalı bir tür redingot –ed.n.

ANKARA-KEÇİÖREN

Kısa bir deniz yolculuğu, İnebolu, Kastamonu, Çankırı, Ravlı Köyü. İşte, babam bizi bekliyor. Başında bol tüylü, koyu renk kalpak, yüzü biraz yanık, bakışları neşeli, adımları sert. Göze hemen çarpan bir değişiklik var duruşunda. Molla Gürani'deki, Hacı Akif Paşa konağındaki adam değil; daha heybetli. Boyu uzamış adeta. Sesi daha kalın ve ahenkli geliyor kulağıma.

İnebolu'dan Ankara'ya o zaman hükümet başkanı Rauf Bey'e götürülen otomobille geldik. Bir gece ormanlar arasında, Ecevit'te odalarının duvarları bizden önce gelip geçmiş yolcuların zafer ve ümit dileğiyle dolu yazılarla süslenmiş tam bir handa misafirlik. Vücudumuzda canlı hatıralarla ayrıldık oradan. Kaşınmalarımız babamı güldürüyor. Küçük, dar bir su kıyısından gidiyoruz: Çubuk Deresi. Babam elini uzatarak, "İşte Ankara!" diyor. Çatal iki tepe görüyorum. Birinin çevresi duvarlarla sarılı; üstünde geniş, kocaman bir bayrak dalgalanıyor. Evler gözüküyor. Yalnız birkaç ince, uzun minare. Otomobil tahta bir köprüden dönüyor. Şehir arkamızda kaldı. İğde ağaçları arasında uzanan bir yola giriyoruz. İğde kokusu ciğerlerime doluyor. Babam sağ yanda büyük bahçe içinde iki katlı bir ev gösteriyor: Ankara Ziraat Okulu. Mustafa Kemal Paşa birçok günler burada çalışıyor. Solda tepe üstünde üç katlı, uzun, bana İstanbul'da Harbiye Nezareti'ni hatırlatan bir yere daha işaret ediyor: Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisliği (Genelkurmay Başkanlığı). Sonra yine Çubuk suyu sağımızda, solumuzda duvarlaşan kayalıklar. Bir yokuşa tırmanırken babam, suyun kıvrıldığı tarafta ağaçlar içinde kırmızı boyalı bir ev daha gösteriyor: Halide Edip Adıvar Hanım orada oturuyor. Yokuşun ortasında, sağda, küçük bir çoban çeşmesi. Birden bir düzlüğe çıktık: Tepebaşı. İki yanımızda bağlar ve hep aynı biçimde, kırmızı kerpiç tuğladan evleri geçerek başka bir yokuşa asıldık. Yine düzlük ve geniş bir meydan. Birbirinden çok aralıklı bağlar ve evler. Babam "Keçiören burası!" diyor. Meydanı geçerek dar bir yoldan biraz daha yükseliyoruz. Küçük bir düzlüğe geldik. Sağ yanımızda

kapısı açık evlerden birinin önünde otomobil durdu. Bir asker koşarak bizi karşıladı. Babam arabadan inerken, “Burası da Kızlar Pınarı!” dedi. Karşıda, çok uzakta bir sıra mor renkli dağlar. Sordum: Elmadağ! Yine çok uzakta çatal tepeler: Hüseyin Gazi. Yanında yolda gördüğümüz bayraklı kale, ince, uzun minareler. Demek bütün Ankara gözümüzün önünde. Hepsi de bundan ibaret.

Annem, “Ahmet,” dedi, “Karabağ’a benziyor.”

Babam cevap verdi:

–Evet, Sitare, tıpkı.

Abdurrahman’a döndü:

–Gel, sana bir hediyem var!

Askere seslendi:

–Atı getir.

Evin kapısından ceylan gibi bir at çıktı. Siyaha yakın, doru. Alnında beyaz çizgi. İri gözleri pırıl pırıl. Hayvan şahlanıyor. Babam “Tarsus, Tarsus” diyerek yelelerini okşuyor. Ağabeyim heyecandan sapsarı. Yüreğim burgulandı yine. At onunsa beni bindirmez. Kıskançlıktan ölüyorum.

Çocukluk ve gençlik hatıralarımın üçüncü koridoruna böyle girdim. Fakat hemen söyleyeyim, taa Ankara Hukuk Fakültesi’ni bitirerek Strazburg’a hareket ettiğim güne kadar uzayan bu koridorda dolaşmak kolay olmayacak. Evin içinde ve dışında olup bitenlerin ötesinde kendi hislerimin, düşüncelerimin de tarihi asıl buradan başlıyor. Molla Gürani ve Hacı Akif Paşa konağında dimağ ve ruhuma atılmış tohumların filizleri bu koridorda büyüyerek gelişti. Kişiliğimin yumuşak hamuru sertleşerek artık bir daha değişmeyecek maddi, manevi kalıbına dökülmeye burada başlayacak. Yalnız çevremdeki insanlara değil, kendime de durmadan bakmaya burada alışacağım. Aynadaki çocuk hep karşıma dikilecek, onunla cemiyet arasındaki bağlar bu yıllarda düğümlenecek. Annemi Hacı Akif Paşa konağında tanımıştım. Babamı da asıl Keçiören’de bulacağım. Sanat, politika, aksiyon adamı olmak ihtirasıyla da yine bu bağlarda kucaklaşacağım. Sonra, bu yıllarda eski bir cemiyeti gençleştirmek, yenileştirmek yolunda girilmiş inkılapların sarsıntıları, sancıları, fırtınalarıyla evin dışı kadar içi de dolup taşacak, bunlar da ruhumu ve kafamı yeni

baskılarla yeni karşı koyma kavgalarının sahnesi yapacaktı. İşte üçüncü koridorda dolaşmayı güçleştiren sebepler.

Ankara'da oturduğumuz bu ilk bağ evi sürülmüş veya kaçmış bir Ermeninindi. Zaten Ankara bağlarının çoğunun sahipleri Ermeniydi. Türkler şehrin hemen yanında ve düz yolla gidilen İncesu ve Cebeci bağlarından daha öteye geçmemişlerdi. Bunun asıl sebebi nedir bilmem, ama insanın aklına tembellikten korkaklığa kadar çeşitli ihtimaller geliyor.

Ermenilerden, sahipleri gitmiş bağları Milli Emlak İdaresi kir alıyor veya satıyordu.

Bu evler hep birbirine benziyordu. İki katlı, altta bir oda ve ahır, üstte bir sofaya açılan iki, üç, en çok dört oda. Evler kırmızı kerpiç tuğladan yapılmıştı. Pencerelerinde cam yerine yine kırmızı boyalı tahta kapaklar vardı. Bazen parlak, bazen silik, fakat görünüşü tatlı bu kırmızı boyayı Hüseyin Gazi tepesinin topraklarından çıkarıyorlardı.

Ankara'nın bütün bağları gibi Keçiören ve ilk yaz oturduğumuz Kızlar Pınarı da armut, kayısı, zerdali, vişne, üveyiz, ara sıra ceviz ağaçları ile süslüydü. Ağaçlar ve üzüm kütükleri toprak kirizme yapılarak dikilmişti. Kirizme, toprağı bir, iki metre, hatta daha derin kazarak altını üstüne getirme, bir çeşit eleme usulüydü. Çorak, kuru toprak böylece yumuşuyor, ağaç ve kütüğün kök salması kolaylaşıyordu. Kirizme, yıllık belleme, otlardan ayıklama işini yakın köylerin erkek ve kadınları yaparlardı. Ermenilerden aldıkları gündelik çoğu zaman bir somun ekmekten ibaretmiş.

Ağaçların boyları kısa, dalları yaygındı. Az süren bir ilkbaharın üç beş günü içinde çiçeklerini, yapraklarını açarlar, sağanaklar halinde gelip geçen kırkikindilerden sonra yağmursuz yaz aylarından başlayarak çeşitli boy ve renkte meyvelerini sonbaharın son günlerine kadar verirlerdi.

İlkbaharın ilk müjdecileri toprakta, karlardan başlarını kaldıran beyaz, sarı, bazen mor çiğdemlerdi. Arkasından karların erimesiyle beraber açık parlak maviden, koyu parlak kırmızıya kadar değişen renklerde küçük mineler, laleler, gelincikler, papatyalar fışkırırdı. Toprağın göz kamaştırıcı uyanışıydı bu. Uyanıyor, renkler, ışıklar içinde dansa başlıyordu adeta. Küçük, çok küçük kelebekler çiçekten çiçeğe yine bir valsın nağmeleri gibi uçuşuyorlardı. Kısa ömürlüydü bu renk ve ışık derneği. Yaz bütün ağırlı-

ğıyla basacak, yapraklar dışında her şey birkaç günün arasında, eylülde yeni bir renk âlemine girmek için solacaktı. Sonbahar tablosunun sanatkârı ağustosun güneşiydi. Meyve ağaçlarının ve üzümlerin yaprakları yavaş yavaş, damla damla, açık yeşilden koyu kadife kırmızısına kadar renklere boyanıyor, bağlar böylece sürekli gurup ışığına dalıyordu.

Bu kırmızı kerpiç tuğladan evler, bu ilkbahar, sonbahar renkleri, bu çiçekler, bu yapraklar, dallardan birer güneş gibi sarkan kayısılar, zerdaliler, bu şeffaf kabuklarının altında çekirdekleri ince belli, küçücük kızları düşündüren üzümler, hepsi hepsi benim için o güne kadar görmediğim bir âlemin köşe başlarıydı. İnsan ve tabiatın saflıklarını bozmadan el ele vererek meydana getirdikleri bir medeniyet.

Bu hayal dünyanın son demine yetişmiştim ancak. I. Dünya Savaşı'nda, milli mücadele yıllarında kimsenin aklına Ankara'nın başkent olabileceği gelmemişti. Sert kışların yakacağını üç günlük yoldan, Kızılcahamam'dan eşek sırtında getirilecek odunlarla karşılamak gerekiyordu. Bu zorluğu biraz yenmek için yazı bağlarda geçirenler, şehre göç ederken o canım ağaçları, kütükleri, kesip araba araba taşıyorlardı. Bu masum vahşete katılmayan hemen kimse yoktu. Zafer kazanılarak Ankara başkent ilan edildiği gün, eski bağlardan, ötesinde berisinde tek tük ağacın mezar taşları gibi dikildiği bir harabe kalmıştı sadece.

Hatıralarıma başlamadan önce, yeni dünyanın esrarlı bir köşesini daha açıklayayım: Kızlar Pınarı'nın sırt verdiği tepenin güneye doğru kısmıyla Keçiören arasında çıplak, kuru, ağaçsız, hatta otsuz bir toprak parçası uzanıyordu. Bağları ortadan kaldırırsanız bu manzara taa Ankara'ya, Çankaya, Dikmen'e kadar aynıydı. Fakat Kızlar Pınarı'yla arkasındaki tepenin ortasına düşen bir yoldan iki kilometre kadar yürüdükten sonra önümüze çıkan dik yokuştan aşağıya iner inmez kendinizi cehennemden cennete çıkmış sayabilirdiniz. Her çeşit ağaçlardan bir orman, yemyeşil çayır- lar, kayalardan atlayan serin bir dere, yine iki katlı, kırmızı tuğladan evler, serin hava, sürekli kuş cıvıltısı. Buraya Hacı Kadın Deresi diyorlardı. Keçiören yıllarının tatlı hatıralarla dolu piknik yeri. Şimdi bu satırları yazarken

gözlerimin önüne geliyor: Babam, Gökalp, Topçu İhsan, Akçura, İstanbul mebusu Ali Rıza, daha birçokları, hanımları, çocukları, belki bütün Keçiören kafieler halinde bu dereye geldik. Şarkılar söylenir, şiirler okunur, şakalar yapılır, akşamın geç vakitlerinde evlere dönülürdü. Dik yokuşu inmek kolay, çıkmak zordu. Yaşlılar eşeklere binerlerdi. Ziya Bey'i, babamı, Akçura'yı yürümemekte inat eden eşeklerin üstünde görmek kahkahalarla güldürürdü bizi. Evet evet, geçmiş zaman olur, hayali cihan değer.

Ankara hatıralarıma insanlardan ve onların hafızamda bıraktıklarından önce bir hayvana karşı duyduğum sevgiyi anlatarak gireceğim. Bir hayvan, bir at. O beni seviyordu, ben onu. Şu satırları Kayseri Cezaevi'nde yazdığım günlerde ondan ayrıldığım kırk üç yıl oluyor hemen hemen. Fakat bu uzun süre içinde tanıdığım insanlardan, hafızamın perdeleri arasından bana onun kadar tatlı gülümseyeni ne kadar az.

Tarsus halis safkan Araptı. İnce, uzun bacakları, yay gibi gergin karnı, neşeli bakışlarla dolu iri gözleriyle, o yıl belki beş yaşında yaramaz bir attı. En çabuk Abdurrahman'a uydu. Süreyya'yı sırtından attı, gemlere hâkim olamayan Tezer bir ağaca çarpmak üzereyken dalları yakalayarak üzengileri bırakmak akıllılığını gösterdi, sonunda Tarsus babam, ağabeyim ve benim aramda kaldı. Sonbaharda Abdurrahman okula, İstanbul'a gidince bütün bir kış, arkasından gelen iki yılın büyük bir kısmında da sadece benim oldu. Sonunda sırtında açılan yaraya bakamadık. Babam Azerbaycan Sefiri İbrahim Abiloğlu'nun başkâtibine sattı. Tarsus da kendisinden küçük bir tayla, hatıralar tepesinde ince, zarif bir gölge, şakırdayan bir kişneme bırakarak uzaklaşıp gitti.

Şakacıydı. Çubuk Çayı'nın köprüsü selden yıkıldığı zaman suyu geçerken birden oturur, üzengileri ayağımdan çıkarır çıkarmaz altımdan fırlar, kıyıda zıplaya zıplaya koşar, sonra kişneyerek beni beklerdi.

Tütüne alıştırmıştım onu. Ahıra elimde sigara girdiğimi görünce başını uzatır, geniş nefeslerle dumanı çeker, aksırır, ayaklarını yere vurarak başını sallar, yine sigaraya uzanırdı.

Zaferden birkaç ay sonra yerlerin donduğu bir kış günü Tarsus'a binerek istasyona gitmişim. Haftada iki defa kalkan, hınca hınç dolu treni seyretmekten hoşlanıyor, İstanbul hasretini yolculuk hayalleriyle giderme-

ye çalışıyordum. Dalgın bir anımda yanımdan beyaz bir at koşarak geçti. Tarsus kanının gururuyla önce şaha kalktı, arkasından, o zamanlar sol yanı bataklık, sağında şimdi Devlet Demir Yolları'na ait büyük bina ile Demir Spor Kulübü'nün bulunduğu şoseden Numune Hastanesi'ne doğru dört-nala koşmaya başladı. Beyaz atı birkaç saniyede geride bırakmış, fakat hızını alamamıştı. Zayıf İngiliz gemlerini kopacak kadar çekmeme rağmen fayda etmiyordu. Kalpağımı başımdan uçtu. Kendimi çaresiz Tarsus'un heyecanına teslim ederek boyuna uzandım. Kalabalık yolda insanlar, durumumdaki tehlikeyi görerek haykırıyorlardı. Numune Hastanesi'nin önündeki yokuş Tarsus'un hızını biraz azaltınca kendimi toplayarak yere atladım. Hisli hayvan beni sırtından inmiş görünce hemen geri dönerek yanımda durdu.

Tarsus'u baharda çayıra çıkarıyorduk. Bir gün içinde zayıflıyor, tüyleri değişiyor, ateş parçası halinde sinirli bir hayvan oluyordu. Bu zamanlarda eyer ve gem vurulmazdı ona. Çayırdaki kazığa bağlı ipin ucunu ağzına geçirir, çıplak sırtına atlar, Keçiören Meydanı'nda ağaç altına halı sererek çay içen kadınların, kızların önünden dört nala geçerdim. Kendimi bir vahşi sanırdım o anlarda. Kızlar nasıl hayranlıkla bakıyorlar bana diye düşünürdüm. Heyecandan ve atın rüzgârından zaten daralmış nefesim bu sevinçle daha da sıkışır, boğulacak gibi olurdu.

Kış geceleri sıcak ahırda burnunu kepek-arpa karışığı samana daldırarak yiyişinin çıkardığı biteviye sese kendimi kaptırır, saatlerce hayal kurardım. Keçiören'in ilk yıllarında en yakın arkadaşımды bu at. Satmaması için nasıl yalvarmıştım babama. Arkasından da günlerce gizli gizli ağladım.

Tarsus, Tarsus! Hayatta insanların pek azı bana senin kadar yakın, senin kadar samimi oldular.

Ankara'da ilk tanıdığım yüzler Kızlar Pınarı komşuları oldular, birincisi de Hüseyin Rauf Bey (Orbay). Şimdi verem hastanesi olan, o zamanlar zengin bir Ermeninin büyük bağ evinde hemşiresiyle oturuyordu. Bir öğleüstü eve gelerek kapıdan, "Ahmet Bey, Ahmet Bey!" diye bağırırken gördüm. Çizgileri kalın esmer yüzü, büyük gözleri, yuvarlak çenesi, uzun boyu, dimdik duruşuyla ne güzel adamdı.

Babam ağabeyimi ve beni tanıştırdı:

–Oğullarım, Rauf Bey.

Abdurrahman'ı okşadı:

–Kayıkta, “Yaşasın İttihatçılar!” diye bağırان buydu değil mi?

Ağabeyim başını gururla kaldırıyordu.

Yakın tarihimizin bu dikkate değer adamı hakkında şahsi hatıram hemen hemen bundan ibaret. Aradan çok yıllar geçtikten sonra, galiba 1949'da, Ankara'da otobüste yanıma oturdu. Beni tanımadı tabii. İçimi konuşmak için yenemediğim bir arzu doldurdu. Yavaşça, “Beyefendi,” dedim, “ben Ağaoğlu Ahmet Bey'in oğluyum.” Yüzüme bakan gözlerinin ışıkları soğuktu.

–Öyle mi?

Başını çevirdi. Konuşmak istememişti. Anladım ki babama duyduğum dargınlık kalbinde silinmemişti. Bu sezışimde aldanmamış olduğumu, geçen yıl *Tarihi Vesikalar* isimli dergide çıkan hatıraları gösterdi. Hatıralarının başvekilliğe ait kısmında Birici Büyük Millet Meclisi'nde babamı nasıl heyecanla savunduğunu yazıyor, Atatürk ve İnönü'yle aralarının açıldığını sırada Halk Partisi grubunda geçen tartışmaları anlatırken de babamın kendisine yaptığı tarizlerden şikâyet ediyor.

Rauf Bey babama dargınlık duymakta belki de haklıdır, ama ben de önce babama ait şu gerçekleri açıklamak isterim:

Rauf Bey uzun süre memleket dışında kaldıktan sonra döndüğü zaman babam ölmüştü. Şayet görüşmeleri nasip olsaydı babamın ona karşı beslediği sevgiyi hiç eksiltmemiş olduğunu görecekti.

Bu böyle olmakla beraber babamın da kalbinde Rauf Bey'e karşı kırıklık vardı. Evet, babamı Birinci Büyük Millet Meclisi'nde savunmuştu, fakat bir yandan da Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nden istifasını alarak ikinci grubu okşamaya da çalışmıştı. Mustafa Kemal Paşa Ankara'da değildi o günlerde. Babam “Gazi gelmeden çekilmem” demiş, Rauf Bey'in hiç beklemediği bu hareketinden şiddetle üzülenek istifasını doğrudan doğruya Atatürk'e götürmüş, fakat Atatürk kabul etmemiş, babamı haklı bulmuştu.

Sonra Atatürk'le Rauf Bey arasındaki anlaşmazlıkta babam samimi olarak Atatürk'ün fikrini tutuyordu. Rauf Bey Birinci Meclis'in uyguladığı

“Büyük Millet Meclisi Hükümeti” sistemini milli hâkimiyet prensibinin en ileri şekli diye benimsiyor, babam, bu çeşit bir kuvvetler birliğinin görünüşte meclis, gerçekte ise onun namına bir kişinin diktatörlüğü olacağı düşüncesini ileri sürüyordu. Hatta cumhuriyet şeklinin ve siyasi sorumluluk prensibinin bile yeterli olmadığını, anayasaya açık şekilde kuvvetler dengesi esasının konulmasını savunuyor, Rauf Bey’in yanından ayrılmayan, iltifatlarıyla gururlu gazetecilerin dilinde “şakşakçıbaşı, fırıldakçıbaşı” diye hakarete uğramasını Rauf Bey sükûnetle karşılıyordu.

Rauf Bey içli, hisli bir adamdı. Fakat devlet hayatında da, özel hayatında da içlilik, hissilik sınırları aşarsa zararlı olurlar, kinciliğe, düşmanlığa doğru kayarlar, en az vefasızlık şeklinde belirirler. Devlette uzun yıllar sorumluluk yüklenmiş bir insan olarak Rauf Bey üzerinde bu bakımlardan biraz daha durmak istiyorum.

Rauf Bey Atatürk’ün İsmet Paşa’yı kendisine tercih etmesini hiçbir zaman affetmedi. Bunun içindir ki belki de suikastten haberi olduğu halde sustu ve memleket dışına çıktı. Yine bunun içindir ki Atatürk’le aralarının açılmasına İnönü’nün sebep olduğunu bildiği halde Atatürk öldükten sonra İsmet Paşa’nın yanına gelmekten kendisini alıkoyamadı. Abdülmecit’i tekrar halife ilan etmek için onun ismi etrafında ortaya atılan iddialara *Babamın Arkadaşları* isimli kitabımda işaret etmiştim. Bana bu bilgiyi veren, Rauf Bey’in yakınlarından merhum Haluk Şehsuvaroğlu’dur.

Rahmetli Kâzım Karabekir’in bana anlattığı şu olay, Rauf Bey’in hissiliğinin zaman zaman nasıl sınır aştığının bir başka hikâyesi:

1943 veya 1944’te Nihal Atsız’ın Rauf Bey aleyhinde açtığı gerçekten yakışsız, haksız, ayıp, Türkçülük fikir ve hislerine de o derecelerde aykırı yayınlar karşısında çok üzülen Rauf Bey, Karabekir’e geliyor, “Kâzım,” diyor, “bu adamlar bana da Türk olmadığımı söylüyorlar. Her hakarete dayanırım, buna asla. Madem ki böyle görüyorlar, senden, en yakın arkadaşlarımdan rica diyorum, senden önce ölürsem cesedimi Türkiye’nin kara sınırları dışında denize at!”

Karabekir bunu bana anlattıktan sonra gözlerini gözlerime dikerek, donuk yuvarlak yüzünde tek çizgi oynamadan, “Atsız’ın yaptığı kepezelik. Rauf’unki de fazla hissilik” dedi.

İki çizgi daha:

Milli mücadelenin, daha elli yaşına bile erişmeden devlet hizmetinden uzaklaştırılmış bu kahramanı, Atatürk'ten sonra onun çapında adamlara çok ihtiyaç duyulduğu sıralarda köşesinde oturup kaldı. Enerjisi mi eksikti veya tükenmişti? Korktu mu? Hayır, geçmişi bu ihtimalleri yalanlar. O halde tek sebep, hissiliği ve beslediği dargınlığın ölçü dışında olmasıydı. Dargınlığı kişileri aşmış, devlete kadar yayılmıştı.

Bir başka delil de şu: 1950'den önceki İstanbul ara seçimlerinde Ahmet Emin'in teşviikiyle bağımsız adaydı. Alabildiği oy onun şan, şeref, şöhretiyle bağdaşmayacak kadar az oldu. Bu, Rauf Bey'in ruhunda millete karşı da bir dargınlık duygusu doğurdu mu, bilmem, fakat Demokrat iktidarın kendisine uzattığı maddi manevi dost eli, 27 Mayıs'tan sonra bir gün bile hatırlamak istemedi sanıyorum. Hürriyet Partisi kurucularının yaptıkları liderlik teklifini kabul etmeyişi, ileri sürdüğü "İsmet Paşa ile aynı arenada bulunulamaz!" düşüncesinden daha çok, İstanbul ara seçimleri sonucuyla ilgilidir belki de.

Rauf Bey'e ait, kendi siyasi kaderimle ilgili bir hatıram daha:

1951 ara seçimlerine hazırlanıyorduk. Genel idare kurulu ve Adnan Bey, Rauf Bey'den İstanbul müstakil aday olmasını ricaya karar verdi. Parti kendisini desteklemek suretiyle seçimi kazanacaktı. Adnan Bey, Rauf Bey'le bu konuda görüşmeye doktor Mükerrerem Sarol'u memur etti.

Bu görüşme hakkında doktorun Toptaşı Cezaevi'nde 1964 yılı Haziran'ında bana anlattıkları aynen şu:

1951 ara seçimlerinde bağımsız mebus olması için Rauf Orbay'la Bebek'teki evinde görüştüm. Cumhuriyet'in büyük emek ve fedakârlıklarını belirterek çokpartili bir siyasi hayata girdiğimiz şu sırada parlamentonun kendisinin tarihi şahsiyetine büyük ihtiyacı bulunduğunu, bu hizmeti Meclis'ten esirgememesini, bu seferki seçimlerin 1949 ara seçimlerine benzemediğini, ezici bir çoğunlukla seçilmesinin muhakkak olduğunu, bu teklifi Demokrat Parti'nin İstanbul teşkilatı ve parti genel başkanı adına yaptığımı söyledim.

Rauf Bey çok mütehasşıs oldu. Bana hemen hemen aynen şu cevabı verdi:

“Rüyalarım hakikat oldu. Yaşlandım artık, ihtiyaçladım. Demokrat Parti hareketine katılamadım. Mücadelenizde akıtılmış bir damla terim yok. Beni diri diri Meclise gömmeye kalkışmayın! Türkiye’nin iktidarınızla kısa zamanda içte ve dışta büyük itibar kazanacağına inanıyorum. Bırakın ben köşemde muvaffakiyetinize dua ederek hatıralarımla baş başa kalayım. Yalnız size bir tavsiyem var. Bu memleketin başına ne gelmiş ise fitnenin kökü dışarıda olmuştur. [Kanunî] Süleyman [Şehzade] Mustafa’yı bu yüzden öldürmüştü. Zekâsına, dehasına inanan, bağlanan ben, Atatürk’ü öldürmek isteyenlerle İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilerek mahkûm edildim. Ne demek istediğimi anlıyorsunuz. Bir avuç insansınız. Birbirinize kızmayın. Yamyamlar gibi sizi yemek isteyenlere fırsat vermeyin. Aksi takdirde hem kendinize, hem memlekete yazık etmiş olursunuz.”

Rauf Bey o zaman mebusluğu kabul etseydi acaba Demokrat Parti’ye, bu öğütlerinden çok hizmet etmiş olur muydu?

Toptaşı Cezaevi’nde şu satırları yazdığım günlerin birinde Rauf Bey öldü. Basın ve hükümet Refet Paşa’ya nispetle daha cömert davrandılar ona karşı. Gazetelerde birçok yazı çıktı, cenazesi askeri merasimle kaldırıldı. Fakat buna ait resimlerde halktan tek adam bile gözükmüyordu. Demek ki hafızalarda çoktan beri yok olmuştı. Zaten milli mücadeleden sadece iki isim kalacak galiba.

Kızlar Pınarı’nda tanıdığım ikinci yeni yüz Topçu İhsan*. Cebelibereket mebusu; o tarihlerde Adana ilinin ismi budur. “Ben her şeyi bilirim” diye haykıran haliyle üstümdeki etkisi soğuk oldu. Bu kumral, kırışık yüz-

* İhsan Eryavuz (1977-1947) Harbiye Mektebi’ni bitirdi ve topçu binbaşılığından emekli oldu. 1920-31 arasında Cebelibereket (Osmaniye) milletvekilliği yaptı. 1924’te yeni kurulan Bahriye Vekilliğine getirildi. Yavuz Zırhlısı’nın onarımı sırasında görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle 1927’de 2 yıl hapse mahkûm edildi.

l , kestane gözlü, sesi kısık adam yalnız babamın değil, bütün ailenin hayatında nasıl yer alabildi? Bunu bazen yaklaştıran, bazen uzaklaştırıcı çeşitli olaylarla beraber karısı Nuriye Hanım'a bağlamak gerekiyor biraz da.  nce, uzun boyu, doğuştan kır saçları, çizgileri düzgün beyaz yüzü, iri gözleri, kalınca dudaklarını süsleyen gülümseme, göğsünün derinlerinden gelen sesi, melalle, evet, melalle karışık neşeli havasıyla Nuriye Hanım bir tablo kadar güzeldi. O yıl kaç yaşındaydı bilmiyorum, ancak yeni anne olmuştu. Ne saklayayım, ilk ge liğimin saf, karşılık beklemeyen,  mit etmeyen derin aşkını ona karşı duydum. Yıllar sonra, ölümünden birkaç gün önce hasta yatağında elini öptüğüm zaman, solgun dudaklarında o, beni hayran bırakmış gülümsemenin sadece titrek gölgesi kalmıştı. Kalbimin sırrını sezdiği günlerin bakışları yine g zlerindeydi.

Bu hatıraların değişik dönemeçlerinde  hsan Bey ve hanımı karşımıza çıkacak.

Afgan Sefiri Sultan Ahmet Han. Ankara'da o aylarda tek  slam devleti temsilcisi. Besili iki atın çektiği şık faytonuna en azından bir kabile başkanı edasıyla kurulurdu. Esmer, yuvarlakça, kırmızı yanaklı yüzü, iri siyah gözleri, kalın kaşlılarıyla sevimli bir insandı. Babamla dostlukları yerindeydi. Bizim arabamız yoktu. Babam şehre ya atla, ya komşuların arabalarıyla gidiyordu. Bu arada Ahmet Han'a da arkadaşlık ederdi. Fakat araları o yaz birdenbire açıldı. Babam *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde yayımlanan bir başyazısında Türkiye'den başka bütün Müslüman milletlerin esir olduğunu yazmış, bu da Afgan sefirinin gücüne gitmişti. Ahmet Han, Afganistan'ın özgürlüğünü kabul etmeyen bu makaleye öylesine kızmıştı ki, babamı resmen şikâyet etti. Bir süre g r şmediler, sonra yine barıştılar.

Sultan Ahmet Han milli mücadele tarihimizde birkaç sayfalık yer alacak her halde. Liderlerle yakın dostluk kurmuştu. Büyük Millet Meclisi toplantı salonunda mebuslarla oturmasına göz yumuluyor, zaferleri tebrik etmek için zaman zaman da kürsüye  kılıyordu. Afgan sefiri yalnız devletin değil, Afganlıların  ngilizlere karşı besledikleri düşmanlık ve nefretin de temsilcisiydi Ankara'da. Bu da onun hoşa giden bir yanı olmuştu.

Afyonkarahisar mebusu şükrü Bey, Ziya Gökalp'i hatırlatıyordu bana. Yüzü daha beyazdı, boyu da daha uzun; fakat duruşu, şişmanlığı tıpkı

Ziya Bey. Şükrü Bey İkinci Grup'tandı. Cesurdu. Bir aralık Komünist Partisi'ne de girdi galiba.

Yozgat veya Kırşehir mebusu Sırrı Bey! Kızlar Pınarı'nın Balum Köyü yolu üzerindeki tepesine dayanmış son evde oturuyordu. Kara kuru, zayıf, ufak bir adamdı. Gece gündüz içiyordu. İçki yasağı da vardı o yıl; fakat bütün komşularda, bizim evde, Ankara'nın her yerinde her akşam içiliyordu. Kızlar Pınarı'nın büyük içki deposu Sırrı Bey'in eviydi. Oradan getirdiğim rakı dolu damacanayı kırıdığım günü hatırlıyorum. Nasıl korkmuştum. Ama babam yüreğim titreyerek beklediğim fırtınayı koparmadı.

Refet Paşa. Milli mücadelenin yedi başından biri. Rauf Bey o yaz içinde şehre, istasyonda bir yere taşındı, yerine Refet Paşa geldi. Çizmelelerinin parlaklığı, ince yüzü, sivri çenesi, gözlerinden taşan yarı alaylı ışıklar boyunu uzatıyorlardı adeta. Ankara'nın İstanbul'da temsilcisi olmak üzere hareket ettiği sabahı hatırlıyorum şimdi. Topçu İhsan'ın evinin yanındaki yolda rastladık. Babamla İhsan Bey'i görünce otomobilini durdurarak indi. Duruşu her zamankinden çok daha gururlu, el uzatışı, başını arkaya doğru iterek bakışı her günküden çok daha nazlıydı. İstanbul'a ikinci Fatih olarak girmeye hazırlandığını anlamak güç değildi. Açık arabasına sıçrarak bindi. Tekerleklerin kaldırdığı tozları ellerini sallayarak uzaklaştırmaya çalışan İhsan Bey babama sordu:

–Ne dersin bu gidişe, hayırlı mı?

Kısık sesinde kıskançlıkla endişe birbirine karışmıştı. Babam cevap vermedi.

Refet Paşa'yı Kızlar Pınarı'ndan sonra 1950'ye kadar görmedim. Aradan yirmi yedi, yirmi sekiz yıl geçti. Filistin'de Birleşmiş Milletler Komisyonu'na Türk delegesi seçildiği zaman başbakan yardımcısıydım. Ziyaretime geldi, Keçiören'den, babamdan, Atatürk'ten, milli mücadeleden uzun uzun konuştu. Hafızası, zekâsı, esprisi, sağlığı yerindeydi. İsmet Paşa'yı çekiştirdi, Bayar'ı övdü. Ayrılırken bende bıraktığı duygular vardı: Hayalimin Refet Paşa'sı bu değildi. Tatlı sözlü, zarif, şakacı bir salon adamı İstanbul'u yeniden fethetmeye gidenin yerini almıştı.

Refet Paşa'yı 1960 Mayıs'ına kadar çeşitli sebeplerle birçok defa gördüm. Aramızda, yaş farkına rağmen, gittikçe samimileşen yarı resmi bir dost-

luk kuruldu. Onunla her görüşmemiz ilk gençlik çağının kahraman Refet Paşa'sını biraz daha eritti. Canlı hafızasını yavaş yavaş kaybediyor, hayatı şakadan ibaret görmeye hevesli bir hal alıyor, genç bir kadınla evlenerek yetmişinde baba olmasıyla yine kendisi alay ediyor, fakat bir noktayı unutmuyordu:

Bir zamanlar o bu memleketin karanlık gecesinin yedi yıldızından biriydi. Her şeye omuz silkebilir, baş çevirebilirdi. Ama bu yanının tanınmamasına dayanamaz, tanımamak isteyenlere, kim olurlarsa olsunlar, karışı durmakta çekinmesi yoktur.

Refet Paşa askerdi, kavgı adamı değıl. Savaş meydanlarının ötesinde, politikada veya başka alanda kendisine yüksekten bakanlara, millî mücadelenin Refet Paşa'sı olduğunu hatırlayamayanlara, hatırlamadıklarını sandıklarına sadece arkasını dönerek uzaklaşıyordu.

Önemi başkaları için az, bu bakımdan siyasî hatıralarımda yer alamayacak bir hikâyeyi Refet Paşa'nın bu tarafına örnek olarak yazayım.

1959'da başbakanı görmek istedi. Cevap gecikti. Ankara Palas'ta bana rastladığı bir gün, bundan şikâyet etti. Başbakanın işlerinin o sıralarda çokluğunu, hatta sıkışıklığını biliyordum. Bir gün daha beklemesini rica ederek başbakanlık özel kalemine not yazdırdım. Bir saat sonra, ertesi gün beklendiğini, saatinin sabah bildirileceğini söylediler, paşaya haber verdim. O akşam beraber birkaç saat oturduk. Yine neşeli, espriliydi; fakat hafızasında atlamalar, boşluklar çoğalmıştı. İki gün sonra Ankara Palas'ın holünde rastladım. Yanında bavulları duruyordu. Beni görünce yanıma geldi, yüzü asık, kaşları çatıktı. Elimi tutarak yavaş yavaş şunları söyledi:

—Çağırılmadım. Şimdi İstanbul'a gidiyorum. Sizinki benim Refet Paşa olduğumu unuttu galiba!

Ne diyebilirdim. Başbakanlıktan ertesi sabah aramışlar. Paşa o saatte Haydarpaşa'da trenden iniyordu halbuki.

Refet Paşa, bu satırları yazdığım günden iki ay önce öldü. Gazeteler, hem de İstanbul gazeteleri beşinci, altıncı dereceden bir haber olarak yazdılar bunu. Sönük, silik bir cenaze merasimi, iki üç yüz insan ya bulundu, ya bulunmadı. Millî mücadelenin yedi parlak yıldızından biri, ismi bir aralık İstanbul halkının dilinde efsaneleşmiş insan, böyle kimse farkına bile varmadan unutulmanın karanlıklarına karışıp gitti.

Şimdi iyi hatırlıyorum, galiba. Sultan Ahmet Han'ın oturduğu evin hemen yanındaki yere Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa taşındı. Daha sonra Burhan Toprak'la evlenecek küçük kızı Muazzez göğsünden hastaydı. Keçiören havası bu hastalık için iyi sayılıyordu.

O yılların Fevzi Paşa'sını, yanık, yuvarlakça, biraz asık yüzü, kalın kaşları, pos bıyıkları, uzun, dizlerinden aşağıya inmiş, yakası hep kapalı peleriniyle Gök Bayrak'ın komandolarına, mesela Kurt Cebe'ye benzetirdim. Kendi kendime sorardım, neden bir eli her zaman ceketinin tam ortasından altına sokulmuş duruyor? Bastonundan çok gözüme çarpan buydu. Napolyon, Napolyon, Bonnapart! İşte 150 yıldan beri Batı'da, Doğu'da her asker sana benzemeye özenir. Fevzi Paşa, yüzü, bıyıkları, kaşlarıyla Kurt Cebe, ceketinin düğüm yerine sokulmuş eliyle Napolyon oluyordu. Doğu'nun mistiğinden manevi yakasını kurtaramayan, Batı'nın sadece görünüşünü kavramış Osmanlı tipinin asker heykeline en güzel, manalı, uygun model Fevzi Paşa olabilirdi.

Küçük kızı Muazzez'in hırçınlığı kadar sevimli, tatlı yüzünün yanında ablası daha solgun duruyordu.

Birinci Büyük Millet Meclisi ordularının Gazi Mustafa Kemal'den sonra başkumandan Fevzi Paşa'ydı. Fevzi Paşa'nın evinde başkumandan ise, heyecanlı, acele konuşması, beyaz, durgun, güzel yüzüne, ufak tefekliğini oldukça giderebilen başının dik duruşuna pek uygun hanımıydı. Hatıralarımın siyasi bölümünde ikisi üzerinde de yine duracağım.

Kızlar Pınarı'ndaki eve yakın bu komşuların ötesinde, biraz aşağıda asıl Keçiören'de şimdi ilk veya orta okul olan binada Kâzım Özalp oturuyordu. O da Ankara'da ilk tanıdığım yüzlerden biri. İnce, uzun boyu, zayıf, esmer yüzü, sakın duruşuyla daha çok bir muamele memuru hali vardı üstünde. O yaz henüz bekârdı. Yanında akrabasından dul bir hanımla iki çocuğu bulunuyordu. Şimdi büyükelçi Enver'le, daha sonra rahmetli Reşat Şemsettin Siren'le evlenecek Neriman. İkisi de Keçiören'de ilk arkadaşlarım oldular. Paşanın dul akrabası Müveddet Hanım, orta boylu, hafif şişmanca, yuvarlak kırmızı yanaklı, kara kaşlı, siyah gözlü, kısık sesinde bile tat olan neşeli bir tazeydi. Kâzım Paşa'yla Müveddet Hanım'ın nikâhları o kış şehirde bizim evde kıyıldı. Babam hanımın vekiliydi. Kâzım Özalp de siyasi hatıralarımın bir köşesinde yer aldı.

Muş Mebusu İlyas Sami Bey, İttihat ve Terakki devrinin açık fikirli sarıkkıllarından. Birinci Büyük Millet Meclisi'ne şık ve zarif ikinci hanımı ile evlendikten sonra ve sarığını çıkararak katılırken acaba Mustafa Kemal'in birkaç yıl sonra Aydın Mebusu Esat Hoca'ya yapacağını sezmiş miydi? Çopur, esmer, uzun yüzü, kalın, kaba sesi, getirli ayakkabıları, kruvaze yelegeyle bir aşiret mirasyedisine benziyordu.

Pek az insanın manevi sonu İlyas Sami Bey'in ki kadar hazindir. Zaffer sonrasının büyük baş dönmesine kendisini en önce kaptıranlardan biri oldu. Başının dönmesi arttıkça değerlerini birer birer elinden kaçırdı. Onlara değil, görünüşün saygısına yine kavuşabilmek için, Florya'da Atatürk'ün gözleri önünde giriştiği yalandan intihar komedyasından sırsıklam çıkarak bir daha ismi işitilmemek üzere evinin yolunu tuttu.

Komünist Azerbaycan'ın, Cebeci'de oturan sefiri İbrahim Abilof'u da Kızlar Pınarı'nda tanıdım. Sık sık gelip giderdi. Bizim de hoşumuza gidiyordu bu ziyaretler. Doğduğumuz toprakların yaklaştırdığı gönüller.

İbrahim Bey uzun boylu, zayıf, çökük yanaklı, sevimli bir insandı. Bol tüylü geniş kalpağı, çoğu zaman çizmeli ayakları, babacan tavırlarıyla yabancılık damgasını silip atmıştı üstünden. Kısa, yuvarlak, şişman bir Rus olan hanımı iyi bakılmış bir beslemeye benzerdi.

İbrahim Bey yabancılar arasında Mustafa Kemal'in sofraya havasına hemen uymuştu. Bu havanın bağırsak düğümlenmesinden ölen ilk adamı odur.

Rus Sefiri Aralof! Sefaret Cebeci'deydi; fakat o yaz, Ankara yerlilerinden Gedikoğullarının Keçiören'deki evlerinde oturuyorlardı. Aralof uzun boylu, zayıf, açık kumral saçlı, beyaz yüzlü, mavi gözlü su katılmamış Slav tipinde, nazik, terbiyeli bir adamdı. Eski, asil bir ailenin kızı olan karısı çirkin, fakat uzun boyu, ağır, vakur duruşu, tatlı sesiyle sevimli bir kadındı. Uzunca, yaygın yüzü, dalgın bakışlı iri siyah gözleri bana ineğimizi hatırlatıyordu. Annemle babamın Rusça bilmeleri ailece dostluk kurulmasına yardım etti. Ben de babalarının burnundan düşmüş iki oğluyla –birinin ismi galiba Serj'di– hemen arkadaş oldum. Türkçeyi kısa zamanda öğrenmişlerdi. Rusya'ya dönerlerken bu Serj bisikletini bana hediye etti.

Bütün bu sefirler, sefaretlerdeki memurlar o yıllarda mebuslar, bakanlar, kumandanlar, Ankara'nın ileri gelenleriyle hemen hemen merasimsiz ah-

baplık ediyorlar, millet meclisine istedikleri gibi girip çıkıyorlar, şehrin çeşitli dedikodularına karışıyorlardı; hatta dedikodu kaynaklarından biri de onlardı. Hele Rus sefaretî. Başkâtiplerin, kâtiplerin hanımları, genç kadın memurlar bazen dillere destan oluyorlar, haklarında şiirler, şarkılar çıkarılıyordu. Biraz çöpür, biraz Tatar benzeyen, fakat gözleri, yüzünün çizgileri güzel, şuh bir Rus kadının çeşitli macerası Ankara'yı hayli sarsmış, Millet Meclisi'nin gizli bir oturumunda Mustafa Kemal'den izahat istenmesine kadar gidilmiş. Bilmem bugün kaç kişi hatırlar, bu kadın için yazılan, bestelenen şiiri:

Moskova'dan çıkınca
Ankara düştü sevince
Haraşosun, haraşo*
Aman Bolşevik kızı!

Yavaş yavaş baş gösteren ikinci grubun elindeki bahanelerden biri de sefaletlerle şu yüz göz olma haliydi.

Adnan Adıvar'ı da o yazdan hatırlıyorum ancak. Hafızamda Molla Gürani'deki evden ona ait iz yok.

Adnan Bey Kalaba köyünün karşısında, derenin öte kıyısında bol ağaçlar arasında kırmızı bir evde oturuyordu. Babam bir gün beni de götürdü. Babam gibi Halide Hanım'ın yüzü de bana değişmiş geldi. Biraz sert, biraz yanık bir yüz. Hareketleri daha canlı, daha gösterişli. O gün Yusuf Akçura da oradaydı. Onda da bir başkalık görüyordum. Sakalı bana titremiyor gibi gelmişti. Büyükçe bir salonda oturduk. Adnan Bey'e merakla bakıyordum. İnce, uzun boyu, sessiz duruşu, yana eğik başı, sivri evin efendisinden çok kâhyasına benziyordu. Yalnız gözleri vehimli ışıklarla parlıyor, konuşulanlara inanmadığı sanını veren belli belirsiz bir gülümseme dudaklarından eksilmiyordu.

Çocukluğumdan bu yana Halide Hanım'ı nasıl hayranlık, ilgi, yakınlık duyarak sevdiysem, Adnan Bey'i de hiçbir zaman sevmedim, benim

* Rusça'da güzel –ed.n.

için dikkate değer olmaktan uzak kaldı hep. Halide Hanım matematikçi, yarı deli, çok zeki ilk kocasından sonra Hilali Ahmer'in (Kızılay'ın) hisleri yumuşatarak kolaylaştıran havası içinde kendisine eş seçmeseydi memleketin politika ve bilgi alanlarında Adnan Adıvar ismi acaba duyulacak mıydı? Şüpheliyim.

Bu zat üzerinde birkaç hatıramı yazayım:

Adnan Bey, Celalettin Arif Bey'den sonra Birinci Büyük Millet Meclisi'nin ikinci başkanı oldu. Bu, Anadolu ihtilal hükümetinin protokolde ikinci adamı demektir. Fakat o koltukta hangi fikrin, hangi eğilimin peşindeydi, hiçbir gün belli değil. Mustafa Kemal'e karşı olan ikinci grubu okşuyor, Mustafa Kemal'in arkadaşları olan birinci gruptan ayağını çekmiyordu. Milli mücadelenin sadece dışa karşı manasını benimsemiş, onda Osmanlı devletinin, saray, padişah ve halifenin kurtarılmasından daha ileri bir renk görmek istememişti.

Babamla ayaküstü bir tartışmasını hatırlıyorum şimdi. Büyük taarruzdan kısa bir zaman önceydi. Bir akşamüstü bağlara dönmek için Meclis kapısında onun arabasına binmiştik. Babamın *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde çıkan, galiba "Nereye Gidiyoruz?" başlıklı yazısına iliştiriyor, bu yazıda "Zafer yaklaşıyor. Devletin şeklini düşünmek sırası geldi. Bu büyük mücadeleye eskiye dönmekle mi bitecek?" şeklinde ileri sürdüğü fikri yeriordu. Babam bu makaleyi, Meclis'ten, Şeriye (din işleri) Bakanlığının hükümete tutulacak yolların yönünü gösterme yetkisine sahip olmasını sağlamak için açılmış tartışma üzerine kaleme almıştı.

Adnan Bey babama, "Ahmet, Ahmet," dedi, "düşman daha burunumuzun dibinde. Sen nelerden bahsediyorsun? Neden Meclisi karıştırıyorsun?"

Babam, cevap verdi:

–Adnan, düşman iki. Biri dışta, onu yeneceğiz. Ötekisi içte. Gerici-lik, taassup, irtica. Bütün felaketlerimizin sebepleri bunlar. Eğer ikinci düşmanın üstüne hücum etmeyeceksek birincisiyle de uğraşmayalım. İkinci düşmanı da ele alacaksak tedbirlerimizi şimdiden düşünelim.

Adnan Bey başını sallıyordu:

–Düşman yalnız dışarıda. Ötekisi falan yok.

Adnan Bey iyi biliyordu ki *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi Mustafa Kemal'in direktifleriyle yayınlar yapıyor, orada çıkmış her yazı Mustafa Kemal'in görüşlerini aksettiriyordu.

Son halifenin hayranlarından biri de Adnan Bey'di. Bu his biraz Halide Hanım'da da vardı. Ama o samimi Türk milliyetçisi olarak, 1. Dünya Savaşı'nda Türk Ocaklarını azınlıkların ve ümmetçilerin hücumlarına karşı koruma kanatları altına almış insanları, bu arada Abdülmecit Efendi'yle Cemal Paşa'yı sırf bu sebeple seviyordu. Adnan Bey ise hiçbir zaman milliyetçi olmadı. Daha çok kozmopolit bir hümanizmanın peşindeydi. Bu tezde de Hilali Ahmer'in manevi kadrosu sınırını aşamıyordu.

Zaferden sonra Ankara'nın İstanbul'da sivil temsilcisi Adnan Bey'dir. Atatürk'ün bu iş için onu seçmesinin manası var. Büyük askerlerimiz içinde kafası ve ruhu en çok sivil olanlardan biri de Mustafa Kemal. Düşünüyordu ki bir yandan İstanbul geçliğinin heyecanla sevdiği Halide Hanım'ın kocası, bir yandan Büyük Millet Meclisi hükümetinin büyük baştan sonra en yüksek yerinde siyasi kişiliğini kazanmış adam geleceğin sivil idaresini Türkiye'nin maddi olduğu kadar manevi gerçek kalbi şehre müjdeleyebilir. Bu sebeplere belki ikinci grubu, yalpalayan hareketleriyle besleyen etkisi önemli bir kaynağı Ankara'dan uzaklaştırmak arzusu da katılmıştır.

Atatürk'ün İstanbul'a zaferden iki yıl sonra gidişinin nedenini ara-yanlara bir kapı açalım.

O zamanki sıfatıyla Gazi, zaferden sonra iki yıl ısrarlara rağmen İstanbul'a gelmedi. Fikret'in dediği gibi dıştan, uzaktan bakanlara baygın gözleriyle çok mutlu gözüken eski Bizans'ın kucağına, inkılapların temelini atmadan düşmenin tehlikesini biliyordu. Adnan Bey Atatürk'ün sezdiği tehlikenin ağına kolaylıkla düştü. Meltem ve dalgalarında imparatorluğun hatıralarını fısıldayan Boğaz, Marmara'nın şuh enginleri, her çeşit ihtirasın yoğurduğu hamurdan insanlar bu saf balığı hemen tuttular. Refet Paşa'nın dayanamadığına Adnan Bey elbet karşı koyamayacaktı.

Gazi Mustafa Kemal'e suikast işinde, rahmetli Karabekir ve Rauf Bey gibi Adnan Bey'in de önceden haberi bulunduğu biliniyor. Bu yolda yapılmış yayınların şimdiye kadar yayımlamadıkları, suikastten on gün evvel Avrupa'ya gittikleri düşünülürse bu ihtimal kuvvetlenir.

Adnan Bey babamı sevmeydi, çünkü kozmopolitti; İttihatçıları sevmeydi, çünkü Osmanlıydı; Atatürk'ü sevmeydi, çünkü inkılapları benimsememişti. Fakat onun sevmediklerini Halide Hanım seviyordu. Adnan Bey ise karısını yalnız sevmekle kalmıyor, biraz da manevi otoritesinin peşinden gidiyordu. Bunun içindir ki ne Karabekir olabildi, ne İsmet Paşa. Sadece, Halide Hanım'ın yanında ancak beliren bir gölge kaldı.

Adnan Bey'in siyasi hayatının son macerası Demokrat Parti'nin kuruluş sıralarına rastlar. Yeni partiyle Halk Partisi, daha doğrusu Bayar'la İnönü arasında köprü olmaya çalıştı. Her iki partinin destekledikleri müstakil adaylık, gururunu okşamıştı. Fakat ne zekâsı, ne Bayar ve İnönü'yle karşılıklı sempatileri bu güç işi becermeye yetiyordu. Bu son denemeden sonra politikadan çekilmeye bu sefer kesin şekilde karar vererek yerini bir devre için Halide Hanım'a bıraktı.

Adnan Bey ne yenmiş, ne yenilmiş bir politikacıdır, çünkü reybi (şüpheci) ruhu onu bir noktada asla tutmuyor, bu zaafını karşılayacak irade kuvvetinden yoksunluğu da çevresinde güvensizlik yaratıyordu. Adnan Bey'in siyasi kişiliğine kaçak bir politikacı rengini veren işte bu yaradılışıdır. Yazık ki yine bu yaradılış Halide Hanım'a da zararlar getirdi. Adnan Bey karısının yanında bir gölgeydi; fakat bütün nitelikleriyle daha çok eserler –hem uluslararası değerde eserler– verebilecek, Türk sosyal, sanat, fikir ve sanat hayatında çok daha ileri noktalara erişebilecek bir kabiliyeti köstekleyen gölge.

Adnan Bey üzerinde neden bu kadar durdum? Kendi kendime soruyorum bunu. Gözlerimin önünde Halide Hanım canlanıyor. Çocukluğumun Halide Hanım'ı, 1950-1954 arası meclis arkadaşım Halide Hanım, Adnan Bey'in karısı. Ben bu Halide Hanım'ı seviyorum. Siyasi hatıralarımda ona ait belki biraz şikâyetli sayfalar olacak. Ama benim için her zaman görmekten hoşlandığım aydınlık bir yüz, heyecanla öptüğüm mübarek eldi.

Bugün 1964 Ocak, Çarşamba. Bu satırları sabahın dördünde Kayseri Cezaevi revirinde yazıyorum. Halide Hanım dört gün önce öldü. Bu hafta Tezer gelmişti. O anlattı. Ölümüne birkaç gün kala Süreyya'yla Tezer'i çağırmış. Süreyya Avrupa'da. Tezer yalnız gitmiş. Ablamı görünce, "Gel," demiş, "artık geçiyorum!" Tezer ellerini öpmek istemiş. Karşı durmuş.

“Hayır hayır, ellerimi değil, saçlarımı öp. Ak saçlar öpülmeye değer!” Sonra bizlerden bahsetmiş. “Mahpuslara kitap gönder çok çok. Onları ancak kitap ayakta tutar!” Kendisine bakan kadına seslenmiş: “Söyle kütüphaneye, son kitabımdan (*Gençlik Hatıraları*) mahpuslara on tane göndersinler. Yahut Tezer, versinler sen al götür!” Bir aralık, “Daha bir ay yaşamak istiyorum,” demiş, “bir kitap yazmak için. ‘Azap Kapısı’ koyacağım ismini. Ürolojiye ait. Hastalığının acılarını anlatacağım.” Ayrılırken Tezer milletin kendisini sevdiğini söylemiş. Halide Hanım, dudaklarında hazin bir gülümseme, elini sallamış. “Bırak onu!” Arkasından “Yine gel yaşırsam,” demiş, “seni gördüğüm zaman rahatlıyorum!”

Molla Gürani’nin beyaz yüzlü Beatris’i böylece karanlıklara karıştı.

Ankara’yı görmek için can atıyordum. Nihayet babam bir sabah beni de yanına alarak şehre indirdi. Hayatımda o zamana kadar yalnız İstanbul’u, biraz da Samsun ve İnebolu’yu biliyorum. Samsun’da bir şehir hali vardı. İnebolu, evleri beyaz badanalı büyükçe bir köy gibi geldi bana. Kastamonu ve Çankırı’yı, kıyılarında kara evler sıralanmış dere kenarlarından geçerken ancak fark etmiştim. Bunlardan sonra Ankara’yı acaba nasıl bulacaktım?

Şehre Çankırı Kapısının eğri yokuşundan girdik. Bu yolun o yıllardaki manzarasını çizmek güç. Bir kısmı umumhaneler sokağından geçiyordu. Bahçe içinde kerpiç birer katlı evler; hatta birer odadan ibaret evler. Kapılar kapalı, pencerelerin kapakları yarı aralık. Sokak asker, sivil, genç, ihtiyar, düzgün giyinmiş veya yırtık pırtık elbiseli belki memur, belki köylü birçok insanla dolu. Mırıltıyı andıran bir uğultu her yanı sarmıştı. Bu uğultuya evlerdeki kadınların kısık sesle söyledikleri şarkılar karışıyordu. O gün hiçbir kadın yüzü görmedim. Onlarla birkaç ay sonra hâlâ hayret ettiğim garip bir şekilde karşılaştım. Bir perşembe öğleüstü Taşhan’ın önünde duruyordum. Birden Çankırı Kapı yönünden arka arkaya faytonlar belirdi. İçlerinde renkleri göz alıcı elbiseler giymiş, yüzleri boyalı, kaşları kalın rastuklu kadınlar yine kısık sesle şarkı okuyorlar, yolun iki yanına dizilmiş erkeklere el sallıyorlar, gülüyorlardı. Atların boyunlarına alacalı mendiller

sarılmıştı. Arabacılar kırbaçlarını hayvanların sırtlarında neşeyle şaklatıyorlardı. Molla Gürani'nin bayram günlerinden bir manzaraydı bu.

Çankırı Kapı umumhanelerinin kadınlarını ilk defa böyle gördüm. Her perşembe Numune Hastanesi'ne muayeneye tam bir bayram cümbüşüyle giderlerdi. Onlardan hafızamda zayıf boyalı yüzler, kısık sesleri ve bir şarkının iki mısraı kaldı:

Oğlan oğlan, ey güzel oğlan
Oğlan, kalk gel kolların
Boynuma dolan!

İşte Ankara'ya birinci girişim böyle bir sokaktan oldu. Yağmurlu günlerde dize kadar çamurlu, kuru havalarda tozlu dar şose, şimdi İş Bankası'nın bulunduğu noktada bir meydana açılıyordu. Sağda Büyük Millet Meclisi'nin toplandığı eski İttihat ve Terakki Kulübü'nün önünden istasyona inen daha geniş bir şose, solda şimdi Sümerbank Genel Müdürlüğü'nün bulunduğu yerde o devrin meşhur Taşhan'ı, Karaoğlan Caddesi, tam karşısında da Çankaya yolu. Bütün bu yollarda motorlu tek vasıta yok. Kağnılar, faytonlar, yük arabaları, yaylılar, atlar, eşekler. İnsanların çoğunun başında kalpak ve sarık. Ankara'nın o zamanki halini hafızamda kaldığına göre daha sonra anlatacağım. Burada şunu söyleyeyim, büyük kısmı kale içinde oturan nüfusu, ancak yirmi sekiz binden ibaretti: Bugünkü kalabalığın yirmide biri!

Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü (Basın ve Haberler Genel Müdürlüğü) Karaoğlan dörtyol ağzında, sağında Tahtakale çarşısı yolunun hemen başındaydı. Bu çarşı, su üstünde barakalardan yapılmış bir Çin şehrine benziyordu.

Genel müdürlüğün alt katında bir matbaa taslağı, kâğıt ve gazete ambarı, birkaç memurun odası vardı; üst katta yine memurların odalarıyla merdivenin karşısına rastlayan babamın odası.

Ben annemi nasıl Hacı Akif Paşa konağında tanıdıysam, babamı da asıl Ankara'da, bu evden başlayarak öğrenmeye başladım. O güne kadar şuurla bildiğim tarafları, cemiyet adamı, idealist insan yanı benim için belirecekti artık. İlk gözüme çarpan da şu oldu:

Babam evdeki otoritesini, tezatlarından da kuvvet alarak, umum müdürlüğünde de kolaylıkla yürütüyordu. Odası, o bildiğimiz temiz eşyalar, koyu renk perdeler, halılar, seccadelerle örtülü masaları, kanepeleri, koltukları olan, memurların önlerini ilikleyerek sessiz sedasız girip çıktıkları, ziyaretçilerin küçük bir odada sıra bekledikleri klasik umum müdür makamlarından değildi. Büyük, sade, üstü kitaplar, gazeteler, kâğıtlarla dolu bir masa, birçok iskemle, iki koltuk, muşamba perdelerden ibaretti eşyası. Yanında hemen her zaman birçok mebus, kumandan, Ankara'nın tanınmış siyasetçileri vardı. Bir yandan bu kalabalıkla konuşur, çeşitli konular üzerinde tartışmalar yaparken, bir yandan memurlar gelip giderler, kâğıt imzalatırlar, işler hakkında bilgi verirlerdi. Onlardan bir kısmını azarlıyor, bir kısmını hatta kovuyor, bazısını okşuyor, bazısından fikirler alıyor, sesi kâh hiddetli yükseliyor, kâh yumuşuyor, bu arada da durmadan sigara, kahve, çay içiyordu.

Babamın bu umum müdürlükteki iş arkadaşları vazifelerini cephe-deki asker heyecanıyla gören hemen hepsi genç insanlardı. Yine hepsi babamı seviyorlar, kızmalarına alınmıyorlar, bir dediğini iki etmemeye çalışıyorlardı. Büyük kısmı öldü bu insanların. Birkaçı babamdan önce, kalanları daha sonra. Hüzünle hatırlıyorum şimdi. İşte, yakışıklı, beyaz yüzlü, tatlı sesli, büyük gözlü Ethem Hidayet! İşte, onun tam aksi tipte, kısa, zayıf, esmer, yüzü gözlükleriyle geniş çenesi arasında kaybolmuş Ahmet Hidayet; öksürmeleri konuşmasına, konuşması öksürmelerine meydan bırakmayan, yuvarlak yüzü hep tıraşsız, hırçın, fakat akıllı, basiretli Abdi Tefvik; umum müdürlüğün memurları kadar Ankara'ya hâkim kudretleri de idare için yalnız babamın kulağına fısıldayacaklarını iyi seçen kırmızı yanaklı, yuvarlak, beyaz yüzlü, kumral saçlı, ileride Galatasaray Lisesi müdürü olacak Behçet Bey! İşte, parlak kestane gözlü, sesi kalın, ahenkli, ufak tefek görünüşünün zarifliğiyle şiirlerinin inceliği kadar aşklarının, sevdiği genç kızın Keçiören'deki evi etrafında sırım altında yirmi derece soğukta sabahlatan derinliğiyle de dillere destan Kemalettin Kami; ince, ufak, zeki, çalışkan, becerikli, yıllar sonra bir deri kanserinin yavaş yavaş kemirip bitirdiği Kerami; kısa, şişman, akıllı, hisli, İstanbul'un ilk basın müdürü olarak kendisini çok sevdirmiş Abdulmuttalip Bey... Bütün bu insanları o zaman ba-

bamın odasında tanıdım. Hiçbiri yaşamıyor artık. Aralarında hayatta kalan galiba sadece Cevdet Dölge. O yıllarda da bugünkü gibiydi. Ne sevimliliği, ne şişmanlığı, ne yuvarlak tombul, renkli yüzü... yaşından başka hiçbir şeyi ihtiyarlamadı.

Babamın bu genç arkadaşlarından ihtiyarlamayan biri daha var: Süreyya Kalabay. Kader onu da aynı işin başında benimle yan yana getirdi yıllar sonra. Başbakan yardımcısı olarak Matbuat Umum Müdürlüğü ve Anadolu Ajansı üzerinde çalışırken babamın ufak tefek, ince, terbiyeli genç arkadaşı bana en yakın yardımcılarından biri oldu, ne davranışında, ne samimiliğinde en ufak bir fark göstermeden.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde istihbarat müdürlükleri vardı. Bunlardan Tahir Karaoğuz'u Ankara'ya gelirken İnebolu'da görmüştüm. Bir gece evinde kaldık. Hayatımda birkaç defa, sanayi bakanlığım sırasında da Zonguldak'ta karşılaştım. Ölesiye bağlı olduğu gazeteciliğe, heves ve hayallerinden zerre kaybetmeden devam edip duruyor, artık bembeyaz saçlı kocaman kafasını sallaya sallaya, aynı acele konuşmayla projelerini anlatıyor, anlatıyordu.

Zonguldak'ın yakışıklı, neşeli, terbiyeli istihbarat müdürü Ragıp Bey! Güzel yüzünde papatya gibi açılmış çiban izi Diyarbakırlı olduğunu hatırlatıyordu. Ankara'ya bizden bir gün sonra gelirken yolda eşkıyalara soyulmuş, bizim korktuğumuz tehlikeli kayaya o çarpmıştı. Don gömlekle doğruca Kızlar Pınarı'na, evimize geldi. Birkaç gün babamın elbiselerini giydi. Bu soyulmayla ismi birden tanındı. Eşkıyalar Üçüncü Büyük Millet Meclisi'nin köşesini kolaylıkla dönmesine yardım etmişlerdi. Genç yaşta ölünceye kadar terbiyeli, zarif, hayatı seven bir insan olarak yaşadı.

Kars İstihbarat Müdürü Vanlı Mecit. Bu, yüzü sert, konuşması sert, fakat ruhu ince, hisli, çocuk safiyeti adam, karakteriyle hayat denemelerini bir türlü bağdaştıramadı, yaşadığı devrin büyükleriyle yakınlık kurabileceği halde onlardan hiçbir şey istemeden kendi sade şartlarını yaşayarak öldü.

Vanlı Mecit babamdan bütün aileye, en çok da bana miras kalan bir dosttu. Babama bizim gibi bağlıydı. Hiddetlerine, şiddetlerine boyun eğdi, iyi ve fena günlerinde neşesine veya kederine katılmak için koşar gelirdi. Babamdan sonra ben de onu hep yanımda gördüm. Büyük yuvarlanışına

yetişemedi. Beni Süreyya'yla beraber ölüme karşı savunacak avukat olarak oğlu Gültekin Başak'ın babasının ruhundan teselli ve cesaret bulurum diye düşündüm. Babamın Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü arkadaşlarından biri de Nihat Reşat Belger'dir. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra Prens Sabahattin'in hayranı olarak Paris'e gitmiş, orada en ileri aydın insanlar ve politikacılarla dostluklar kurmuş bu uzun boylu, beyaz uzun yüzlü, yeşil gözlü adamı da o aylarda tanıdım. Babam Nihat Reşat Bey'e umum müdürlüğün Paris temsilciliğini rica ederek kabul ettirmişti. O sırada Ankara'ya gelmişti. Kader bu sevimli adamla beni çok yıllar sonra politika arenasında yan yana getirecek, acı tatlı hatıralarımız olacaktı.

Portrelerini kısaca çizdiğim bütün bu insanlar zor şartlar altında unutulmaz hizmetler gördüler. Ankara'nın sesini dış memleketlere eriştiriyorlar, dışarının görüşünü zamanında Ankara'ya ulaştırıyorlardı. Her gün yayımlanan *Matbuatı Ecnebiye Hülasaları* (Yabancı Basın Hülasaları) gibi çalışmaların yanında Anadolu'nun çeşitli siyasi konuları üzerinde vesikalara dayanan, *Pontus Meselesi* gibi büyük kitaplar çıkarıyorlar, Ankara'ya gelmiş yabancı gazetecilerin memleketlerine gönderdikleri yazıları, telgrafları kontrol ediyorlardı. Bunların ötesinde İstanbul'da gazetelerin milli mücadeleye yardımlarını sağlayan maddi kaynağı da bu umum müdürlük idare ediyordu. Daha sonraları kendilerini düşman işgali altında bir şehirde Anadolu'yu pervasızca savunmuş kahramanlar diye satan nice kalem sahibinin yazılarını Ankara'ya kaçsattıklarını ispat edecek vesikalar herhalde çoktur.

Burada babamın Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'ne getirilmesi hikâyesini kısaca anlatayım:

Ankara, İttihatçıları Malta'dan kurtarmakla beraber onları suyun başında bulundurmamak istemiyor, her birini çeşitli sebeplerle Anadolu'nun uzak yerlerinde tutuyor, böylece her şeyden önce milli mücadeleye bir İttihatçı hareketi diye bakılmasına meydan bırakmıyordu. Babam Ankara'ya geldiği zaman bu düşünceyle Kars'ta çıkartmaya karar verilmiş gazetenin başına gönderdiler. Oraya varıncaya kadar da o sırada halka milli mücadele hakkında telkinlerde bulunmak maksadıyla kurulmuş bir irşat (öğüt) kuruluna başkan yaptılar. Kâh kağı, kâh yaylıyla uzun bir yolculuktan sonra Kars'a gelen babam rahmetli Karabekir'le geçinemedi. Görünüşte basit,

gerçekteyse kökleri yüzyıllara inen, bütün sosyal bünyemizle ilgili bir zihniyet ve düşünüş ayrılığı.

Enver Paşa o haftalarda Kafkasya’da dolaşıyor, Anadolu’ya geçmek için fırsat arıyordu. Mustafa Kemal haklı olarak bunu istemiyor, Enver’in memlekete dönmesinin içeride birtakım ayrılıklara yol açmasından, milli mücadeleyi 1. Dünya Savaşı’nın sorumluları arasında sayılan İttihatçıların eseri göstererek zayıflatmasından korkuyordu. Karabekir eski İttihatçı babama Enver Paşa’nın aleyhinde bir makale yazdırmayı düşünüyor. Anlaşmazlık da bu yüzden çıkıyor. Hikâyeyi babam şöyle anlatıyor:

Karargâhı Sarkamış’ta bulunan paşanın kurmay başkanı eski dostum Seyfi Bey –daha sonraları jandarma umum kumandanı Seyfi Paşa– çok soğuk bir gece yarısı kaldığım yere gelerek, “Paşa seni istiyor, tren göndermiş. Hemen gideceğiz” dedi. Yola çıktık. Karabekir beni Ruslardan kalma karargâh binasının büyük salonunda kabul etti. İri vücuduna sıkı sıkıya yapışmış asker elbisesi içinde yuvarlak, kocaman başıyla saygı ve korkuyu aynı zamanda veren bir duruşu vardı. İltifat ederek çay ikram etti, arkasından da Enver’in aleyhinde bir yazı istedi. Kars’a döndüm. Paşanın tesirini üstümde hissediyordum. Mustafa Kemal’in ilk görüşmede insanı sarsan manevi otoritesi onda yoktu. Fakat Osmanlı İmparatorluğu’nun harabelerinde yeni bir devlet çıkarmaya karar vermiş yeni insanların kusursuz bir temsilcisiydi. İsteddiği yazıyı kaleme alarak “Ne Paşalar Hükümeti, Ne Ağalar Saltanatı” başlığıyla gazeteye verdim. Bu yazıda memleketin belki yüz yıldan beri çektiği felaketlerin temelinde “sen-ben” kavgası yattığını, her ağanın, her paşanın kendisini başkalarından üstün görerek dilediğini yapmaya kalkıştığını, devlet otoritesinin böylece sığırda indiğini, bu iç çekişmelerle milletin zayıflayarak birbiri arkasına girdiği savaşlardan yenilmiş çıktığını anlattıktan sonra, “Artık Türk milleti ne ağalar saltanatı, ne paşalar hükümeti istiyor. Hakka, hukuka dayanan muntazam bir devlet kurmak emelindedir. Bu arzusunu sen, ben kavgası uğruna harcamayacaktır” diye bitirdim.

İki gün geçmişti. Yine bir gece yarısı, yine dostum Seyfi telaşla geldi, “Aman Ahmet Bey, ne yaptın? Seni hemen götürceğim. Paşa hiddet içinde. Dikkat et, ne söylerse söylesin, cevap verme” diye rek beni Sarıkamış’a götürdü.

Büyük salona soktular. Karabekir masasının koltuğuna yaslanmış, çatık kaşlarla yüzüme bakıyor, iki yanında birkaç zabıt hazır ol vaziyetinde duruyordu. Bana “otur” işareti vermeden önündeki gazeteyi yüzüme fırlatarak, “Ben sizden bunu mu istemiştım!” diye bağırdı. “Siz Enver’in değil, toptan hepimizin aleyhinde yazmışsınız!”

Seyfi Bey biraz ötede, fakat sözleri kulağımdaydı. Sakin, yumuşak, saygılı bir dille Türk ordularının eski başkumandanının şahsına hücum etmeme kendilerinin de elbette razı olmayacaklarını, asıl maksadın onun hareketlerini tenkitten ibaret bulunduğunu, şahsi faziletlerini yakından tanıdığım Enver Paşa’nın aleyhinde bundan başka bir şey yazmayacağımı söyledim.

Karabekir Paşa, “Gidiniz, size ihtiyacım yok artık!” dedi, ben de salondan çıktım. Kars’a gelir gelmez hadiseyi Hamdullah Suphi’ye yazdım. Karabekir de Kars’tan alınmaklığını şifreyle istemiş. Bir hafta sonra Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü’ne tayinim emrini aldım.

Bu hikâyenin başka perdeleri var. Onları da anlatıvereyim.

Aradan yıllar geçti. Karabekir hatıralarını yayımlamaya başladı. Ancak hükümet, gördüğü mahzur üzerine yasak ettiği gibi müsveddeleri de almaya kalkıştı. Paşa tedbirli davranmış, hatıraların aslını kurtarmıştı. Bu vesileyle bir gün Atatürk babama bu Kars macerasını Karabekir’in aleyhinde bir nokta olarak yazmasını söylediği zaman babamın cevabı şu oldu:

–Düşmüş bir adam aleyhinde yazmam. Hele eski bir arkadaşınız için bunu siz de benden istemezsiniz paşam!

Atatürk diretmedi arzusunda.

Yine aradan yıllar geçti. Babamın ölümünden sonra rahmetli Vanlı Mecit beni Karabekir’e tanıştırdı. Birçok defa evine gidip geldim. Her seferinde de saatlerce yanında kaldım. O, üniforması içinde azametli adamın

basit, sade, gösterişsiz bir iç hayatı vardı. Bana Atatürk ve İnönü'yle geçimsizliklerinin sebeplerini kendine göre anlattı. İsmet Paşa'yı daha kusurlu buluyor, Atatürk'ün onun telkiniyle hareket ettiğini göstermeye çalışıyordu. Buna ait bazı örnekler verdi. Onları siyasi hatıralarımda İnönü'nün kişiliğini tahlil ederken ele alacağım.

Ben Demokrat Parti'ye girinceye kadar süren bu konuşmalarımızın birinde paşaya babamla olan hadisesini sordum. Dedikleri, babamın anlattıklarına aşağı yukarı uyuyordu. Sonunda, "Babanız o zaman beni yanlış anladı ve sırf bu yüzden sevmeyi. Fakat hatıralarımdan elimden alınması teşebbüsü üzerine Atatürk'ün teklifine verdiği cevabı öğrendiğim vakit ben de onun hakkında yanlış düşünmüş olduğumu gördüm. Teşekkürlerimi Mecit Bey'le göndermiştim. Bilmem söyledi mi?"

Gerçekten de Varlı Mecit Karabelir'in teşekkürünü babama getirmişti.

Babamı asıl Ankara'dan itibaren tanımaya başladığımı yazmıştım. Bu bakımdan kendi hatıralarımdan biraz uzaklaşmak zorunda kalıyorum. Babamın kişiliğim üzerinde etkisi şuurlu olarak bu tarihlerde beliyor. Tezatlarının, kuvvetlerinin, zaafalarının farkına varıyorum artık. Yavaş yavaş görüyorum, babam bir kavga adamıdır. Fikirleri, arzuları, hisleri için kavga eden adam. Onu bu kavgadan ancak yasaklar alıkoyabiliyor. O bu mizacıyla milli mücadelenin sonuna doğru "Şarklı veya Garplı olma davasının fikir alanında büyük kavgacılardan biri" diye gözüktü. *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde yıldız imzalı başyazıları yazarken iyi biliyordu ki, geniş bir düşmanlık âlemiyle çevrilecek. İki desteğe dayanıyordu: İnandığı fikirlere ve Mustafa Kemal'e. Yine iyi biliyordu ki gün gelebilir Mustafa Kemal de fikirlerine katılmadığını söyleyebilir. O zaman da kalemi elinden alınıncaya kadar, aklı "dur" dese bile mizacı, hissi, biraz da inadı onu dövüşe devama itecek.

Türkiye'nin Batı medeniyeti içinde bir ülke yerini alması davasında böylece ilk yılların aşağı yukarı resmi sözcülerinden biri, hatta bunların başı oldu. *Hâkimiyeti Milliye*'deki yazılarının çoğu bu konu üzerine. Hemen hepsi de Büyük Millet Meclisi'nde, karşı basında, ümmetçi ve Şarkçılar arasında dövüşmelere varan sinirlilikler yaratıyor. Gün gelecek, Tanzimat'tan bu yana Batılılaşma hareketinin en büyük uygulayıcısı Atatürk "Biz bize

benzeriz!” sloganıyla bu harekete başka bir yön verenleri şu veya bu düşünceyle tutar gözüktüğü zaman, babam sonsuz hayranlıkla bağlı bulunduğu bu adama karşı dikilmeye çalışacak. Ama böylece de en kudretli destekten yoksun artık. Kalemı kırılmış, kürsüsünden uzaklaştırılmıştır. Aralarına maskeli olarak karışmış habercilerin de sızdığı dostlar çevresinde konuşmaktan ibaret, yapabildiği. Ölüm babamı bu halinde kucakladı.

Burada Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun bir gün Büyükkada’da, Kulüp’te babama söylediklerini de yazacağım:

–Ahmet Bey, bu memlekette tek bir adam var. Sen de onunla döğüşmeye kalkışıyorsun!

Babamın nasıl bir kavga adamı olduğunu bu cümle anlatıyor, değil mi?

İşte ben babamın bu karakterini henüz fark etmeye başlıyordum. Onun bu mizacının ilk hedefi olan çevre elbette kendi ailesiydi. Ben de bu aile içinde dördüncü evlat!

Ankara Kızlar Pınarı aylarında tanıdığım insanlardan biri de Yunus Nadi Bey’dir. Üzerinde duracağım biraz.

Yunus Nadi Bey hem mebusu, hem de *Yeni Gün* gazetesinin sahip ve başyazarıydı. Matbaası şimdi Hacı Bayram karakolunun bulunduğu yerin arkasındaki sokaktaydı. Nadi Bey’i ilk defa orada tanıdım. Üst üste konuşmuş, yukarıdaki küçük, alttaki büyük iki balona benziyordu. Şişman yanakları her zaman kıpkırmızı, gür kaşları hep asıktı. Kuvvetli, kalın sesi, elindeki bastonuna, yuvarlandığı sanısını veren yürüyüşüne uyuyordu.

Yunus Nadi Bey de milli mücadelenin, Türk milletinin hayrını batılılaşmakta bulan, müspetine, menfisine etkisi büyük kalemlerinden biriydi. Şarklılıktan ayrılmak istemeyenler, ümmetçiler, Akif’in İstiklal Marşına bile girmiş medeniyeti tek dişli canavar sayanlar babama ve ona beraber hücum ederlerdi. Fakat babamla aralarında bir fark vardı ki, işaret etmekten kendimi alamıyorum. Yunus Nadi Bey fikirlerinden dönme manevrasını kolaylıkla yapıyor, bu suflesi sayesinde şu veya bu yandan gelebilecek çeşitli tehlikeleri önlüyordu.

Atatürk'ü ilk defa yine Kızlar Pınarı aylarında gördüm; ondan sonra da karşı karşıya konuşarak değişik yaşlarımda üç defa. Bütün hayatım süresince üzerimde bazen menfi, bazen müspet etkisini hissettiğim bu rastlayışları hikâye edeceğim. Çapının büyüklüğüne hayran olduğum kadar hayret ettiğim Atatürk'e ait tahlillerimi de siyasi hatıralarımın başında yazacağım.

Bir gün babamla Taşhan'ın önünden geçiyorduk. Karşıdan üç dört kişilik bir grubun geldiğini gördük. Dükkânların önünde oturanlar ayağa kalkıyorlar, onları selamlayarak, "Buyurun paşam, bir kahve içelim" diyorlardı. Yaklaştığımız zaman bunlardan biri, genç ve zarif bir adam babama elini uzattı, "Merhaba Ahmet Bey, –beni göstererek– bu çocuk oğlun mu?"

Babam bana döndü: "İşte Mustafa Kemal Paşa budur. Öp elini!" dedi.

Kalbimin şiddetle çarptığını hatırlıyorum. Akif Paşa konağının hayalimde her gün yeni bir şekil alan adamı karşımda duruyordu; fakat bu gerçek Mustafa Kemal o hayal insanlardan hiçbirine benzemiyor. Ben resimlerine rağmen iri yarı, kalın kaşları hep asık, bakaşısı sert, ceketinin düğmeleri boğazını sıkarcasına ilikli bir asker yaratmıştım kafamda. Oysaki işte önümde ince yüzü, gözleri yumuşak ışıklarla dolu, genç, tığ gibi, çevik bir insan var.

Benim bahtiyar günlerimden biri de böyle doldu. Akşama kadar Paşa'yı düşündüm. Yüzü gözümün önünden gitmiyor, çizgileri hafızama birer birer yerleşiyordu. Bu çizgilerin ahengini dudaklarının inceliği ve renksizliği bozuyordu galiba. Bu sezişimin doğruluğunu çok yıllar sonra bir gün Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Atatürk'ten konuşurken bana söylediği şu sözlerde buldum:

–Atatürk'ün zaten birer çizgiden ibaret dudakları kızdığı zaman büsbütün silinir ve kararır.

Ankara'ya yaz başlarında gelmiştik. Garp cephesinde durgunluk vardı. Şehirde daha çok iç politika dedikoduları konuşuluyor, birinci ve ikinci gruplar arası yine iç politika konuları üzerinde tartışmalar oluyordu. Bu arada Başkumandan Mustafa Kemal'in orduyu hareketsizliğe düşürdüğünden, askerinin taarruz kabiliyeti kalmadığından şikâyetler yapıyor, muhalefette ileri bir kısım mebuslar, "Zaten böyle olacağı belliydi!" yolunda

imalı, yıpratıcı, biraz da bozguncu fısıltılarla havayı karıştırıyorlardı.

Ağustosun sonuna doğru bir akşam Çankaya'dan babama, Keçiören'de, Topçu İhsan Bey'in evinde yemeğe Paşa'nın geleceğini, kendisinin de bulunmasını istediğini haber verdiler.

Babam eve gece yarısından sonra döndü. Sabah çok erken de şehre indi. Düşünceli ve dalgındı. Ziyafet gecesinin hikâyesini birkaç gün sonra öğrendik.

Taarruza karar verilmişti. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan sessiz sedasız ayrılma tedbirlerini alıyor; Topçu İhsan evinde akşam yemeği, Ankara'da olduğu sanısını verecek. Yine bir tedbir olarak bütün dünyaya kendisinin ertesi akşam kordiplomatîge ve mebuslara Çankaya'da büyük bir kabul resmi yapacağı ilan edilecek.

Bu yemek gecesinden kalan tarihi bir hatıra var.

Babam Topçu İhsan'a taarruzun kaç günde zafere ulaşabileceğini Paşa'dan sormasını rica ediyor. Mustafa Kemal Paşa, "On sekiz, yirmi gün hesap ediyorum" cevabını veriyor.

Gece yarısından sonra Atatürk doğru istasyona inerek oradan trenle cepheye hareket ediyor. Zaferden sonra Ankara'ya dönerken Polatlı'da kendisini karşılayanlar arsında İhsan Bey'i görünce, "Bak," diyor, "büyük hesaplarda küçük hatalar olabilir. Sana on sekiz günde demiştim. On beş günde bitirdik."

Taarruz haberi yayılır yayılmaz, Ankara'yı kaplayan endişeyle ümidin birbirine karışarak doğurduğu, kalın sis bulutları gibi korkunç sessizliği hatırlıyorum şimdi. Halk sokaklarda adeta ayak uçlarına basarak yürüyordu. Evlerde insanlar ağır hastaları varmış gibi, dalgın, düşünceli, hareketsizdiler. Büyük fırtınalardan önceki anların nefesleri tıkayan ağır durgunluğuna benziyordu bu hal.

Sessizlik iki gün sonra gece yarısı Ankara'dan Kızlar Pınarı'na ak-seden top tarrakeleriyle yırtıldı. Şehirden havayı fişekler yükseliyor, Kalede bayrak altında yakılmış büyük bir ateş doğmaya hazırlanan güneş ışıkları gibi parlıyordu.

Kanlı, çok kanlı muharebelerden sonra Afyonkarahisar'ın alındığı haberi gelmişti.

Hadiselerle dolu günler yıldırım hızıyla geçtiler. Ankara ilk haberlerle beraber bayram yerine dönmüştü. Sokaklar, meydanlar, evler çılgın sevinç içindeydiler. Şehirde birkaç yüz Katolik Ermeni vardı. Hükümet onlara karşı herhangi bir çıkış olmaması için tedbirler almıştı. Bu sayede zafer sarhoşluğu, en küçük can sıkıcı bir hal olmadan birkaç günde sona erdi. İzmir alınincaya kadar birbiri arkasına gelen haberler Ankara'nın normal havasına yeni bir şey katmadı. Geride kalmış o karanlık, bedbahtlıklar, elemeler, endişelerle dolu yılları bu şehir sanki yaşamamıştı.

Babam ablalarımı ve ağabeyimi okullar açıldığı zaman tekrar İstanbul'a göndermeye karar verdi. Abdurrahman yatılı olarak Galatasaray'da, Süreyya ve Tezer Hüseyinzade Ali Beylerle kalacaklardı.

Güzel bir sonbahar sabahı kardeşlerim evden istasyona indiler, bir hafta yarı tren, yarı otomobille, zor, tehlikeli bir yolculuktan sonra İstanbul'a varabildiler. Bu seyahat sırasında zaferden sonra Ankara'ya gelmiş meşhur Fransız kadın yazarı Madam Golis'le Eskişehir'de tanıştılar, yolculuğun İstanbul'a kadar kısmını da beraber yaptılar. Madam Golis'in *Ankara* isimli kitabında buna ait hatıraları yazılıdır.

Süreyya, Tezer ve Abdurrahman'ın İstanbul'a gitmeleriyle ev birdenbire boşalmış geldi bana. O güne kadar kardeşlerimden ayrılmamıştım. Neşeleri, hiddetleri, kavgaları, gürültüleriyle günlük hayatımın değişmeyen varlıklarıydılar. Onlara vücudumun parçaları gibi alışmıştım. Ayrıllıkları da benden kopmuş parçaların bıraktığı sızıları yarattı kalbimde. İyi hatırlıyorum, belki bir hafta, ilerlemiş sonbaharla yaprakları yavaş yavaş kızaran ağaçlar, üzüm kütükleri arasında, içim sonsuz hüznle dolu, bazen de ağlayarak onları düşündüm. Sonra, kış geçirmek için şehre taşınma telaşı, Tarsus'a yalnız başıma, kimse karışmadan bineceğim düşüncesi, okula gitmeme sevinciyle yine eski halimi aldım. Babam beni Ankara'da okula yazdırmadı. Evde, biraz kendisi, biraz tutacağı öğretmen eliyle yine Feyziye'ye hazırlamaya karar vermişti. Neden böyle düşündü, hâlâ bilmiyorum, ama kararı kesindi. Kış yaklaştı, şehirde Karaoğlan Caddesi'nin sağ yanındaki ilk sokakta üç katlı eve taşındık. Ev sahibimiz zengin bir Ankaralının dul

karısıydı. Biri kız, biri erkek birbirinden çirkin iki çocuğu arasında yaşayıp giden şişman, tatlı bir kadın. Annem kıza hemen “Kara Fatma” ismini tak-tı, ev de böylece hatıralarımda “Kara Fatmaların evi” diye yer aldı.

Burada hayat maceramın çeşitli dönemeçlerinde akıma takılan bir soruya işaret edeceğim.

O kış okula gitmedim. Tekrar Feyziye’ye başladığım zaman da be-ni imtihanla bir üst sınıfa almadılar, bir yıl kaybetmiş oldum. Böylece lise-yi, hukuku bir yıl geç bitirdim. Strazburg’a da yine bir yıl geç gittim. Şayet bu kaybım olmasaydı Fransa’daki okumamı tamamlayabilecek, memleke-te bir yıl önce dönerek bütün hizmet derecelerine hep bir yıl evvelden çıka-caktım. Memurlukta, politikada yakın arkadaşlarım başkaları olacaktı. Ha-yatım da başka renk alacaktı.

İşte babamın beni o kış okula göndermemesi, sonunda etkisi haya-tımın her perdesine yaygın bir kader cilvesi olmuyor mu?

Evin önü sokağa bakıyordu. En altta bir hizmetçi odası, bir ahır var-dı. Öteki katlar uzun, dar sofalara açılan karşılıklı iki odadan ibaretti. En üst katın arka pencereleri Etlik bağlarından Dikmen sırtlarına kadar geniş bir sahayı görüyordu. Ufku Ayaş tepeleriyle çevrilmişti. İstasyon, hemen arkasında “imalatı harbiye fabrikaları”, Büyük Millet Meclisi’yle istasyon arasındaki şoşe bu manzaranın en yakın parçalarıydı.

Günümün bir kısmı sokakta, bazen Tarsus’a binerek, bazen yaya, çoğu zaman yalnız, arada bir Kızlar Pınarı’ndan arkadaşım, Muş Mebusu İlyas Sami’nin küçük kayınbiraderi yarı aptal bir çocuk olan Cevdet’le ge-çiyordu. Ankara Sultanisi öğretmenlerinden Edip Bey isminde bir genç-ten de matematik dersleri almak için, haftada iki kere halkın dilinde “Taş Mektep” diye anılan liseye gidiyordum. Sabah ve akşamları büyük zev-kim, üst katın arka penceresinden o geniş manzarayı seyrede ede hayaller kurmaktı.

Şimdi gençlik parkı, hipodrom olan kısmı, üstünde yüzlerce akba-ba, çaylak, bazen de kartalların uçtuğu bir bataklıkta. Sabahları şehrin her mahallesinden kol kol gelen, aralarına at ve eşeklerin de karıştığı inek ve öküz sürüleri bu bataklığın sağ yanında, bugün Ankara-İstanbul asfaltı-nın geçtiği bölümde toplanarak birkaç çobanın peşi sıra bozkıra açılıyordu.

Akşamüstleri güneş batarken şehre dönen sürülerden her semtin hayvanları yine aynı noktada kendi kendilerine ayrılarak mahallelerine, oradan da sokaklarına giriyorlar, doğru evlerinin önlerine gelerek kapılar açıksa hemen içeri dalyorlar, kapalıysa durarak açılması için böğürüyorlardı. Hayvanların alışkanlıklarındaki düzene şaşıyordum. Mahallesini, sokağını, evini yanılan olmuyordu.

Sürülerin bu akşam dönüşlerinde derin hüznler duyduğum manzaralar vardı. Küçük buzağular evlerde kalıyordu. Akşam dönme saati yaklaştığı zaman gözlerini kapılara dikip bekliyorlardı. Anneleri mahalleye ve sokağa girer girmez karşılıklı böğürmeler havayı kaplıyor, kapılar biraz geç açılırsa yalvarma halini alıyordu. Sonra buluşma heyecanı. Anneler yavruların başını, sırtını, kuyruk altını yalamaya başlarken, yavrular da onların arka bacakları arasına sokularak ön ayakları diz üstü, arka ayakları iki yana gergin, başlarıyla dürtü dürtü memelerine yapışıyorlardı.

Sürülerin uzaktan gelişi tarih kitaplarında Hunların istilalarını gösteren resimleri hatırlatıyordu bana. Kuru havalarda hayvanların kaldırdığı toz bütün ufku kaplıyor, güneşin kızıl renkleri ve bu toz perdesi arasında hayvanlar olduklarından daha büyük, daha gösterişli görünüyorlardı.

Bu görünüşün unutulmaz muziplikleri de oldu zaman zaman.

Bir gün Etlik'ten inen sürülerin çıkardığı toz bulutlarını Ankara'yı basan eşkıya veya asilerin atlarından çıkıyor sanarak bir hayli telaşlanılmıştı.

Penceremin beni hayallere daldıran ikinci manzarası trenlerin gelip gidişiydi. Gelen trenlerin önce çok uzaklardan başlayan bazen kesik çığlıkları, bazen uzun, sürekli, ince sesler halinde düdükleri duyuluyordu. Biraz geçince, şimdi çimento fabrikasının bulunduğu kıvrımdan beyaz-siyah dumanlar beliriyor, aynı zamanda tekerleklerin kedi mırıltılarını hatırlatan gürültüsü işitiliyordu. Daha sonra da lokomotif simsiyah, nefes nefese tarih öncesi bir hayvan gibi, arkasından vagonlar çekerek meydana çıkıyordu. Açık ve soğuk kış günleri bu trenler yaklaştıkça Ankara ısıniyordu. İstasyon şosesi birdenbire arabalar, faytonlar, yaylılar, yayalarla doluyor, sevinçli, heyecanlı bir saat böylece hemen gelip geçiyordu.

Ankara'dan kalkan trenler de aynı şekilde gözden kayboluyorlardı, fakat kalbimde hasret, gurbet hisleri kabartarak. İstanbul'u, kardeşlerimi,

arkadaşlarımı düşünüyordum. Giden her tren beni onlardan her sefer yerinden ayırıyordu sanki.

Kendimi çok yalnız hissettiğim o kış, Ankara'da oyalandığım iki yer daha vardı. Göz doktoru Esat Paşa şimdi Genelkurmay Başkanlığı'nın bulunduğu yerde kaynatası Sadullah Paşa'ya ait küçük bir çiftlikte oturuyordu. Bazen annemle, bazen yalnız Tarsus'a binerek oraya giderdim. Oğlu Hasan henüz çok küçüktü. Kızı Tomris aşağı yukarı ben yaşıta. Çiftliğinin içinde ince bir dere akıyordu. Kıyısında söğüt ağaçları sıralıydı. Orada dolışmaktan hoşlanıyordum.

Şehirde, bent deresinde Ömer Naci'nin ailesi oturuyordu. Mustafa Kemal Paşa eski ve yakın arkadaşı Naci'nin hanımı ve çocuklarını Ankara'ya aldırış, oğlu Hikmet'i Hariciye Vekâleti'nde işe yerleştirmişti. Kızı Müzeyyen Ankara Darulmuallimatı'na yazılmıştı. Sık sık onlara gidiyordum. Evleri bana Molla Gürani'den bir parça gibi geliyordu.

Eski Ankara'dan manzaraları hafızamda kuvvetli yer etmiş köşeler var. Bunları şimdi hayalimde tablolar halinde seyrediyorum:

Tahtakale. Evimizin sağındaki dar sokağın hemen önünden başlayan büyük çarşı. Birbirine bitişik küçük, tahta barakalar. Aralarında tek tük büyükçe dükkânlar. Bana Çin'in resimlerde gördüğüm suüstü şehirlerini hatırlatıyordu. Dar, iç içe geçmiş, kâh tozlu, kâh çamurlu sokaklarda sabah-tan akşama her çeşit halk, aralarında çoğu başıboş eşek ve at kaynaşıp duruyordu. Bisikletimi onartmak için sık sık gittiğim Pehlivan ustayı görür gibiyim şimdi. İri yarı, siyaha yakın, neşeli bir adamdı, kavgacıydı da; fakat kuvvetinden kottukları için pek yavaşmazlardı. Dükkânında oturarak gelip geçenlere merakla bakardım. Bir şey gözüme çarpıyordu hep: Köylüler, kadınlı, erkekli düşünceli dururlardı. Yüzleri durgun, bakışları durgundu. Halbuki daha sonra aynı köyleri bağlarda çalışırken böyle düşkün bulmamıştım. Neden şehirde bu yüzü takınıyorlardı?

Sonra, üstleri başları ne kadar perişandı. Birçoğunun da ayakları çıplak.

Köylerinden getirdikleri tavuk, yağ, yoğurt, odun gibi malları şehrin kale bölümünde, at pazarında satarlardı. İhtiyaçları olan basma, çarık, bakır kap kaşık, tarak, ayna ve başka eşyayı da buradan alırlardı.

Bu büyük pazar yeri sürekli uğultuyla doluydu. Bu sese gramofonların bozuk plaklarından çıkan türküler, şarkılar karışırdı. Sokak ortasında berberler saç sakal keserler, gezici nalbantlar at nallarardı.

İki yıl sonra büyük bir yangın Ankara'nın bu meşhur Tahtakale'sini yerle bir etmiş, halk bunu çarşuyu ortadan istimsiz kaldırmak için bellediyenin yaptığı dedikodusuyla haftalarca çalkanmıştı.

Ankara'nın ikinci çarşısı kâh odun, kâh at pazarı diye anılan, şehrin en dik yerinde, çevresinde küçük, fakat Tahtakale'den daha sağlam yapıllı dükkânların, taştan bir iki hububat ambarıyla, Osmanlı Bankası'nın sıralandığı meydandı. Meydanın bir yanı kaleye dayanıyordu. Köylüler burada daha çok ürünlerini, at, eşek, inek ve öküzlerini satarlar, yine bu hayvanlardan alarak dönerlerdi.

Hatırladığım zaman beni biraz vicdan azabıyla karışık hislerle hâlâ güldürdüğü kadar düşündüren bir maceram geçti orada:

Babam Kızlar Pınarı'nda satın aldığı küçük, toplu, fakat solugan eşeğimizi satmak istedi. Soğuk bir sabah uşak Hasan'la beraber, hayvan yedeğimizde at pazarına çıktık. Bu alışverişlere çoğu zaman köylünün "cambaz" ismini taktığı adamlar aracılık ederlerdi. Bunlardan birini bulduk. Kendisi de kurnaz bir köylü olan Hasan, cambazın kulağına eşeğin illetini söyleyerek hakkından fazla para vaat etti. Adam hayvanı şöyle bir okşadıktan sonra benzer iki tahtayı kulağının dibinde birbirine çarptı. Eşek birden başını dikerek çevik adımlarla yürümeye başladı. Tam bu sırada orta yaşlı bir köylü cambaza yaklaşıp eşeğin satılık olup olmadığını sordu. Hasan'la ben bir köşeye çekilmiş bakıyorduk. Cambazın satılık olduğunu söylemesi üzerine köylü eşeğin sırtını, yelelerini, baldırlarını yokladıktan sonra yürüyüşünü de öğrenmek istedi. Cambaz elindeki tahtaları kulaklarında şaklatırken sırtına da kuvvetli bir tokat yerleştirdi hayvan tatlı, acele bir rahvanla yürümeye başladı. Cambaz kısa bir pazarlıkla eşeği satarak parasını bize verdi ve hemen gitmemizi de tembih etti. Biraz uzaklaşarak yine durduk. Ne kadar geçti bilmiyorum, bir de baktım, zavallı köylü hayvanı yularından çekerek dört nala dönüyor, "Bu eşek solugan, bu eşek solugan!" diye yüksek sesle söyleyerek cambazı arıyordu; fakat o çoktan uzaklaşmıştı. Ben de Hasan'a "Haydi kaçalım!" dedim, yokuştan aşağıya koşarak indik.

Ben şehirli, cambaz kasabalı, Hasan köylüydü; fakat bizim yanımda özenen köylü. Uzun yüzyıllar böyle olmamış mıydı? Şehirli ve kasabalı bu köylü arasındaki uçurum belki de hiçbir yerde rastlanmayacak kadar derindi. Köylüyü aldatmak şehirli ve kasabalı için ahlaksızlık sayılmıyordu. Köylü de şehirli ve kasabalıya hep kuşkuyla bakmış, onları kendinden saymamış, fırsat buldukça aldatmaktan çekinmemişti. Ama bu halin büyük kusurlusu şehirliydi, kasabalıydı. Kendisini Allah tarafından o köylüye efendi gönderilmiş sanan, bütün hareketlerini bu inanca göre yapan, kâh memur, kâh siyasetçi, kâh tüccar ve esnaf olarak durmadan başına musallat olmuş şehirli ve kasabalı.

O yıllarda Ankara'da yaşayan bir başka köylü daha vardı:

Bunlar Kızılcahamam'dan, Ayaş'tan, Güdül'den hatta daha uzaklardan zayıf eşeklerin sırtına on-on beşer parça odun yükleyerek Ankara'ya gelirler, en çok iki-iki buçuk liraya satarak, bu para ile ne alabilirlerse alıp dönerlerdi. "Odun alan, odun alan!" Ankara sokaklarının kış aylarında eksilmeyen feryadıydı. Buna başka bir ses de karışırdı: "Odun kıran, odun kıran!"

Ellerinde balta, kadın-erkek yine çoğu köylü evlerin önünde odun keserek hayatlarını kazanmaya çalışıyorlardı.

Aradan yıllar geçti. Ankara Hukuk Fakültesi'nde ekonomi profesörümüz Yusuf Kemal Tenkirşek bir gün köylünün yoksulluğunu anlatırken bu odun satıcılarını örnek olarak göstermişti:

-Üç günlük yoldan geliyor hayvanı ve kendisi. Dönüş de üç gün, etti altı. Eşegin yiyeceğiyle köylününki hemen hemen aynı mahiyette. O halde iki kişi altı günde 250 kuruş, günde kırk kuruş. Yarıyı hayvanın gıdası, kalıyor yirmi kuruş köylüye. Anlayın ne haldeyiz beyler, anlayın!

Tenkirşek, büyük artist Lonşane'ye benzeyen başını kürsüye dayamış, beyaz dişlerini gösteren acı bir gülümsemeyle bize bakıyordu.

Profesörün bu dersini babama söyledim. Serbest Fırka zamanıydı. Babam Yusuf Kemal Bey'e Meclis kürsüsünde bu misali anlatacağını, onu da şahit olarak göstereceğini söylüyor. Tenkirşek şiddetle karşı koyuyor, "Yalanlarım!" diye bağıyor.

İşte üç tablo arka arkaya, 1922'den 1931'e kadar. Atatürk 1922'de Türk köylüsünü memleketin asıl sahibi ilan etmiş, onun önünde utanarak

eğilmek gerektiğini haykırmıştı. Yusuf Kemal Bey milli mücadelenin mebus ve bakanıydı, babam da yüksek bir memuru. 1931’de Tenkirşek aynı köylünün sürüp giden sefaletini Mecliste açıklamaktan çekiniyordu. Halbuki milli mücadelenin iç hedefi, bu köylünün yüzyıllar boyunca çektiği iktisadi ve sosyal, maddi, manevi bütün acılarına son vermek değil miydi? Birinci Büyük Millet Meclisi kürsüsünde bu hedef için söylenmiş sözler, vaatler hafızalarda taptaze duruyorlardı. Yusuf Kemal de, babam da o yılların kendi çevrelerinde ve sıralarında sorumlularıydılar. Aradan geçen zaman ise ancak altı-yedi yıldan ibaret. Demek ki yalnız kılık kıyafette, evlerde, eşyalarda, yaşama biçimlerinde değil, ruh ve zihniyetlerde de büyük değişiklikler olmuştu, oluyordu. Görünüş gittikçe Batılaşıyor, düşünüşlerse hatta her gün biraz daha koyulaşan Şarklılık içine dalyordu.

Çocukluk ve gençlik hatıralarım bu ters değişmenin manzaralarını renkleri, sesleri, yüzleriyle belki tam olarak veremeyecek, fakat milli mücadelenin temelini yapan, ruh ve düşünce halkalarıyla birbirine geçmiş manevi bağların birer birer çözülerek Ankara’nın hodgâm bir bencillik ve fertçilik doğru nasıl itildiğini görmek mümkün olacak.

Milli mücadelede Türk milleti uzvi bir topluluktur. Zaferden sonra mihaniki bir bünye almaya yüz tuttu. Her biri ayrı ayrı büyük eserler olan inkılapların en önemli eksiği, değişmedeki tersliği önleme tedbirlerinin alınmamış olmasıdır. Bunun içindir ki cemiyet bir yandan yalnız yukarıdan aşağıya emirle hareket eden bir topluluk halini alırken, bir yandan da inkılaplar birer yamadan ibaret kalmak tehlikesiyle karşılaştılar, onların bünyeye girerek cemiyet dokusunu yenilemesi işi ağır, çok ağır gitti.

O günlerde Ankara halkının büyük çoğunluğu kale içinde oturuyordu. Bunun dışında Ulucanlar, Cebeci, Bent Deresi, Hacı Bektaş Camii çevresinde mahalleler vardı. Kalenin ön dış duvarı ile Bent Deresi ve Karaoğlan Caddesi arasında kalan kısım, bir zamanlar Ermenilerin oturduğu mahalleler ı. Dünya Savaşı’nda, galiba Selanikli Kâni Bey’in vali bulunduğu sırada yanarak harabe halinde kalmıştı.

Kale içine büyük kapılardan giriliyordu. Tahta evleri birbirine bitişik, sokakları dar ve çamurluydu. Ötede beride Roma ve Bizans’tan kalma

kırık sütunlara ve sütun başlarına rastlanıyordu. Kalenin ve bazı evlerin duvarlarında da bu kalıntılardan parçalar görülüyordu. Zaten Roma devrinde bu yana zaman zaman müstakil devlet başkenti olmuş Ankara'da eski çağların toprak üstünde biraz sağlam kalabilmiş izleri Hacı Bayram'ın arkasındaki August mabediyle hükümet önündeki sütundan ibaretti. Geçmiş medeniyetlerin bütün eserleri yeraltına göçmüştü. Selçuk ve Osmanlı'dan da birkaç küçük camiden başka bir şey yoktu.

Bunların yanında bir de kalenin tam karşısındaki tepede "Timurlenk mezarı" denilen dört tuğla sütun üstüne açık bir kubbe vardı. Bir gece fırtınada yıkıldığını hatırlıyorum.

Ankara'nın eğri büğrü, dar, yağmurlu, sıcak, açık havalarda tozlu sokaklarında tek başıma dolaşmak hoşuma gidiyordu. Bentderesi'nde debağhanenin pis kokusuna aldırmandan su kıyısında saatlerce oturur, düşüncelere daldım. Çok yıllar sonra bu saatlerin bazı hayallerini "Mahalleye Dönüş" isimli hikâyemde anlattım.

Tarsus'la veya yaya olarak sık sık istasyona iniyordum. Trenlerin gelip gidişleriyle uyanan gürültü ve kalabalık bana büyük zevk veriyor, uzun ve macera dolu seyahat hayallerine daldırıyordu. Tarsus'un bir gün beni istasyonda ürkerek nasıl kaçırdığını yukarıda yazdım.

Ankara'nın o yıllarda en büyük oteli Taşhan'dı. Yerinde şimdi Sümerbank Umum Müdürlüğü var. Geniş, dört köşe bir avlu etrafında iki kat odalardan, birkaç ahır, bir iki kuyudan ibaret kocaman bina. Sahibi Cemal Bey'i hatırlıyorum şimdi. Bastonuna dayanarak yavaş yavaş yürüyen, bir aralık bir iskelete benzeyecek kadar zayıflamış yüzünün çizgileri keskin, ince dudaklı, dik bakışlı bir insandı. Daha sonra oğlu liseden arkadaşım olmuştu. Günün birinde durup dururken kendini öldürdü.

Ankara'nın o yıllarda böyle dört beş büyük binası vardı. Büyük, ötekilerin küçüklüğüne göre. Yoksa onlar da gelişigüzel, şöyle böyle evlerden başka bir şey değildiler.

Biri İttihat ve Terakki Fırkası kulübü olmak üzere yapılmış, sonra Birinci Büyük Millet Meclisi'nin içinde toplandığı, şimdi Cumhuriyet Halk Partisi'ne ait iki katlı, uzun bina. Mağlubiyetler, zaferler, endişeler, ümitler, gözyaşları, sevinç kahrkahralarıyla dolu bir tarih yaşandı orada.

İkinci büyük yer, Birinci Meclis'in ilk toplantılarını yaptığı yer, daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı olan "Darulmuallimin." Yarı tahta, yarı taş. Üçüncü büyük bina hâlâ duruyor. Postanenin yanında "Erkek Sanat Okulu". O tarihte "Müdafaa-i Milliye Vekâleti" idi.

Bunun karşısında "Hariciye Vekâleti" vardı. Bir sefertası gibi oturmuştu yerine.

Sonra, halkın "Taş Mektep" dediği Ankara Sultanisi, büyük bir bahçe içinde iki katlı, dar ve uzun bir bina idi. Bunun yanında tahtadan uzun bir yere de Milli Eğitim Bakanlığı yerleşmişti.

Lisenin karşısında hafif bir yokuşun üstünde birkaç yarı baraka, yarı pavyon Numune Hastanesi yapılmıştı. Hastaneyle Taş Mektep arası taahhüdüne kadar hep mezarlıktı.

Şehrin iki pazar ve bayram yeri daha vardı: Cebeci Meydanı ve Hergele Meydanı.

Cebeci Meydanı'nın bir yanında askeri hastane yapılmıştı. Şimdi yerinde Üniversite Tıp Fakültesi var, bir yanında da astsubay talimhanesi. Milli mücadeleye katılmış yedeksubayların önemli bir kısmı buradan geçtiler.

Nihayet "Adriyen sütunu" denilen Roma'dan kalma sütunun bulunduğu meydan. Bunun bir köşesini taştan, iki katlı, uzun ve dar hükümet konağı dolduruyordu. Bakanlıkların çoğu orada ikiye üçer odadaydı. Hükümet konağının yanında yine tahtadan, balkonlu bir ev de posta ve telgraf idaresiydi. Hukuk Fakültesi bu binada açıldı, bir aralık da yatakhane oldu.

İşte bağlar dışında bütün Ankara hemen hemen bundan ibaretti.

Ankara'nın kuzey yönü Ayaş sırtlarının ufukta kurduğu sete kadar dümdüzdü. Bugün de öyle sayılır. Kırk üç yıl önceki manzaradan sağda Yeni Mahalle ve solda Gazi Çiftliği ve bazı fabrikalarla ayrılıyor.

Bu geniş açının üç yanı sağdan başlayarak Etlik, Keçiören, Aktepe bağlarından kıvrılarak İnce Su, Çankaya, Ayrancı ve Dikmen bağlarıyla çevriliydi. Keçiören tepeler arasında kalıyor, şehirden pek az görüldüğü gibi oradan da yüksekte bulunan Kızlar Pınarı dışında Ankara'yı görmek mümkün olmuyordu; fakat öteki bağların hemen hepsi şehre bakıyorlardı.

Babamın Türkiye'ye geldikten sonra ev kurma heyecanı ikinci hamlesini Ankara'da, Keçiören'de yaptı.

Ankara'nın hükümet merkezi olup olmayacağı henüz belli değildi o kış. Karar belki sadece Gazi'nin kafasında verilmişti. Fakat en yakınlarına kadar kimsenin ne olacağı hakkında kesin bir fikri yoktu. Bir kısmına göre hükümetin Ankara'da kalması uzak ihtimal sayılıyor, bazıları yine İstanbul'a dönüleceğinden, bazıları da iklim şartları daha uygun bir yerden, mesela Konya'dan bahsediyordu; buna karşılık Ankara'nın daha birkaç yıl geçici başkent olarak kalabileceği düşüncesi yaygın bulunuyordu. Babam da bu kanıdaydı biraz da. Üç dört yıl yazlık kirası olarak vereceği parayla çok sevdiği Keçiören'de bir yer almayı istiyor, hükümetin başka yere taşınması halinde burayı satabileceğini hesaplıyordu. Annem başka iddiadaydı, ona göre Ankara devletin başkenti olacaktı. Gazi buradan ayrılamaz, en büyük şan ve şeref günlerini yaşadığı yeri bırakamazdı. Bunun için de eldeki parayı şehir içinde bir yere yatırmalıydı. O sırada da satılığa çıkarılmış, Karaoğlan Caddesi'nde, şimdi belediyenin bulunduğu yerle bir aralık Ankara'nın en büyük eczanesi olan İstanbul Eczanesi'yle yanındaki dükkânları almayı babama tavsiye ediyordu. Bunların getireceği irat yazın oturacağımız bağın, kışın taşınacağımız evin kirasını karşılayabilecekti.

Babam annemin görüşüne yanaşmayarak Keçiören'de "Çendereci oğlunun bağı" diye tanınmış, bugün otobüs durak yerinin sağındaki bağ içindeki evle beraber aldı.

Keçiören hatıralarım asıl buradan başlıyor, Kızlar Pınarı'nın birkaç ayı bu hatıraların sadece önsözü sayılabilir.

Kısa boylu, kumral, şişman, ihtiyar Ermeni Çenderecioğlu'yla siyah tayyörlü, kenarları işlemeli siyah başörtüsünün koyu kara saçlarını biraz göstererek beyaz yüzünü çerçevelediği orta yaşlı kızının babamla pazarlıkları hafızamda hâlâ. Orta Anadolu'nun Türk-Ermeni şivesi karışığı tatlı bir dildi bu. O'lar, a'lar biraz uzuyor, r'ler biraz yayılıyor, araya teşbihler, atasözleri, hatta şiirler girerek doyulmaz bir konuşma oluyordu.

Aklımın bugün bile çözemediği bir mantık, bu pazarlığın en kuvvetli dayanağını teşkil ediyordu. Genç kadın babasının sözünü sık sık keserek, "Para her zaman bulunur. Ama böyle mal, böyle bağ her zaman bulunmaz" diyordu. Para olduktan sonra mal niçin bulunmasın? Terside daha doğru değil mi bu sözün? Para her zaman bulunmaz. Para olunca mal da, bağ da olur.

Kadın bu sözünü ispat etmek için belli armut, zerdali, kaysı, vişne ağaçlarının daha büyükbabası zamanından beri nasıl dikildiklerini, nasıl büyüdüklerini; babasının, annesinin, kendisinin, kardeşlerinin emeklerini; çocukluk hatıralarını, anlatıyor, anlatıyor, babama verecekleri bağ ve evin onların gözünde ne değerli manevi hazine olduğunu göstermeye çalışıyordu. Alacakları para ile İstanbul'a gideceklerdi. Sonra ne yapacaklarını bilmiyorlardı.

Pazarlık Çenderecoğlu bağının bize geçmesiyle bitti. Artık ismi "Ağaoğlu Ahmet Bey bağı" olmuştu. Aradan geçmiş kırk iki yıla rağmen bugün de hâlâ öyle diyorlar. Bağın altına rastlayan otobüs durağının adı da "Ahmet Bey durağı".

Babam daha sonra bağın hemen arkasında küçük bir yer daha alacak, bunu Yusuf Akçura'ya satarak yerine bağımızın sağ yanında genişçe bir parçayı da asıl bağa ekleyecek, bu kısımda mimarı ve kalfası kendisi olmak üzere bir ev yapıp oraya taşınacak. Yıllar geçecek, Serbest Cumhuriyet Fırkası (Partisi) macerasıyla Ankara'yı bıraktıktan kısa bir süre sonra ilk bağı Serveti Fünuncu Ahmet İhsan'a satacak, Ahmet İhsan varisleri de parselleyerek başkalarına devredecekler. Aynı akıbet kendi yaptırdığı eve de erişerek onu da Cevat Abbas'ın baldızı alacak. Ben Ankara'da memurluğa başladığım ilk yıl sonunda da Keçiören'de Ağaoğlu ailesinden sadece hatıralar ve babamın kendi eliyle diktiği beş on ağaç kalacak. Çenderecoğlu bağı böylece benim içinde hayaller, hasretler, ümitler, aşklarla akıp giden gençlik rüyalarımın yastığı olacak.

O kışın benim için bir başka eğlencesi de bu bağın alınmasıyla başladı. Her hafta babamla, bazen annem de beraber, bazen hafta içinde yalnız bağa gidiyordum. Annem, babam arabaya biniyorlardı, ben Tarsus'a. Şehirden çıkar çıkmaz atı kâh arabanın önünde, kâh arkasında dört nala kaldırıyordum. Annem telaşlanıyor, babam ata hâkim oluşumdan memnun, ben büyük saadet içinde bu yedi kilometrelik yolu gidip geliyorduk. Henüz çok küçük olan Gültekin annemin kolları arasında bana hayretle bakıyordu.

Bu arada şunu söyleyeyim. O kış aylarının bir başka tadı da kız kardeşim oldu benim için; canım sıkıldığı zamanlar evde onunla misafirlik oynayacak kadar küçülüydüm. Bunun bir hedefi de annemin Gültekin'e aldığı çikolataları kardeşime misafir gelerek yemekti. Çikolatayı yer yemez

kalkmam üzerine “Ağabey, bu kadar az olur mu?” diye sızlanan sesini hâlâ duyuyorum.

Babamın Çenderecoğlu’nun bağıını almakla başlayan yeni ev kurma heyecanını biraz aşağıda anlatacağım. Bu ihtirası babamın ihtiyarlama-yan yanıydı. Sahibi kendisi olmayan evi bir türlü benimseyemiyor, içinde insanları kadar toprağının da efendisi olarak yaşayabileceği evde ancak rahat ediyordu. Atasal aile geleneğinin ruhuna aşıladığı derin bir hevesti bu.

Ankara’da geçirdiğimiz ilk kışın daha başka hatıraları var hafızamda. Bunlar arasında çok canlı iki tablo asılı.

Bir sabah şiddetli silah sesleri işittik. Bir saat kadar sürdü. Babam dışarı çıkmamamızı söyleyerek umum müdürlüğe gitti. Öğleye doğru eve geldiği zaman anneme Topal Osman Ağa’nın Gazi’yi öldürmek için köşkü sardığını, Paşa’nın Latife Hanım’la istasyona inebildiğini, yapılan vuruşmada Osman Ağa’nın ağır yaralandığını anlattı.

İki gün önce gazetede Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in kayıp olduğunu okumuştum. Bu sebeple Meclis’teki konuşmaları ve Osman Ağa’nın bir şey yapmış olmasından şüphelenildiğini babam anneme anlatırken dinlemiştim.

Akşamüstü evden çıkarak Meclis’e doğru yürüdüm. Meclis’in önünde halk yığılmıştı. Uzun bir sehpanın çevresinde toplanmış insanlar süngülü askerlerin arkasından sehpa ayaklarından baş aşağı asılmış bir ölüye bakıyorlardı. Yaklaştım. Şimdi pek hatırlamıyorum, ya sehpanın bir köşesine, ya cesedin bir yerine illeştirilmiş kâğıtta “Topal Osman” ismini okudum. Karşımda iğrenç bir manzara vardı. Bir sehpa böyle yaklaşmamıştı o güne kadar. Burnundan, ağzından kanlar sızan, yarı açık gözleri toprağa dikili garip bir baş.

Daha bir hafta önce *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde “Muhterem Osman Ağa”nın Cebeci Askeri Hastanesi’ne yatırıldığı yazılmıştı. Adı düne kadar dillerde korkunç kahraman diye yad edilen yine bu adamdı. O ve Gazi’nin muhafazasına memur arkadaşları siyah Karadeniz elbiseleri, siyah başlıkları, dik yürüyüşleriyle Ankara’nın süsüydüler.

Osman Ağa’nın sehpa baş aşağı sallanışı aylarca gözlerimin önünden gitmedi.

İkinci tablo da şu:

Ezilmiş Yunan ordusunun esir birliklerinden bir kısmı da Ankara'da Sarıkışla'ya (bugün sekizinci tümen karargâhı) getiriliyordu. Kafileler istasyondan yaya olarak Meclis önüne geliyorlar, orada çoğu zaman balkonunda mebusların toplandığı Meclis'e selam verdirilerek Etlik yolu üstündeki kışlaya doğru uzaklaşıyorlardı. Halk yolun iki yanında diziliyor, fakat hınç dolu gözlerle bu zayıflamış, üstleri, başları perişan, çoğu şapkasız, bir kısmının ayakları çıplak insanlara bakıyorlardı. Benim de içim hınçlıydı onlara karşı. Yunan ordusunun kaçarken yaptığı zulmü, gösterdiği vahşeti gazetelerde tüylerim ürpererek okumuştum. Birbiri üstüne yığılarak, camilere doldurularak yakılan insanların hayalleri birçok gecemin kâbusu olmuştu. Fakat garip muamma şu insan ruhu. Bir gün bu kafilelerden birinin başındaki Yunan subayı bana sonsuz bir acıma hissi verdi ve bu hisle adamın yüzü hafızama silinmez şekilde çizildi.

Durgun, biraz sıkıntılı, bulutlu bir akşamüstü. Şimdi Karpiç'in bahçesi olan yerde setin üstündeydim. Bu sefer her zamankinden kalabalık bir esir grubu geçiyordu. Ön sıranın set tarafına düşen başında, Türk subayının yanında yürüyen esir gözüme çarptı. Uzun bir boyu, muntazam taranmış koyu kumral saçları, geniş bir alnı vardı. Vücudu güzel ve dikti. Dalgın yürüyordu. Kafile Meclis'in balkon hizasına geldiği zaman Türk subayının verdiği "Sola bak!" emrini işitmedi veya öyle gözüktü. Bizim subay eliyle Yunanlının başını tutarak Meclis'e doğru çevirdi. Seyirci halk arasından küfürle karışık kahkahalar yükseldi. Esirin yüzü birden sapsarı kesildi, sonra kızardı, belki şaşkınlık, belki utanma, başı balkon geçildiği halde daha bir süre sola dönük kaldı. İçimin ezildiğini hissettim. Derin bir kederle setten ayrıldım.

Hayatımın birçok dönemecinde hatırladım bu iki tabloyu. Topal Osman'ı daha önce tanımamıştım. Fakat aynı sehpa da bir kısmı babamın iyi bildiğim, ellerini öptüğüm dostları, bir kısmı kendi arkadaşlarım, ne çok insan görecektim. Hepsi de aynı kavga yolunda, aynı iskemleye çıkmışlardı. O Yunan esiri, içimi hınçla, kinle, hiddetle doldurmuş bir millete mensuptu. Fakat hayat bana bir başka gerçeği de öğretecekti ilerde. İnsan, kini bir kere başkaldırdı mı kendi öz kardeşine, babasına, anasına da bir yabancı gibi bakmaktan çekinmiyor. O Yunan esiri belki hiçbir Türke eziyet

yapmamıştı, yapanlara da lanet ediyordu belki. Neye yarar? Madem ki esirdi, o halde kendi arkadaşlarının kusurları da ona ait. O da hakaret görecekti, o da ruhunun derinliklerine kadar ezilecekti.

Gazi partilerle idare edilen demokratik rejim teşebbüsüne o kış geçti, düşüncesini de umdeler halinde ilan etti. Bu hareketin daha sonra kanlı bir şekilde sona erecek perdesi bizim evde açıldı. Kısaca yazayım:

İttihat ve Terakki liderlerinden ve son nazırlarından meşhur Kara Kemal Ankara'ya gelmişti. Babamın eski ve yakın dostuydu. Belki bu sebeple Gazi, Kara Kemal'le ilk görüşmesini bir gece bizim evde ve yemekte yaptı. Gazi ve Kemal Bey'den başka Topçu İhsan, Köprülü Kâzım Paşa (Kâzım Özalp), Gazi'nin yaveri Mahmut Bey (Siirt mebusu olmuştu sonra), genel sekreter Ruşen Eşref ve şimdi hatırlamadığım birkaç kişi daha vardı. Ben Kara Kemal'i 1. Dünya Savaşı sırasında sadece bir defa görmüştüm. Fakat annesi ve kız kardeşi Molla Gürani ve Şehzadebaşı hatıralarım arasında canlı ve taze olarak duruyorlardı.

Yemek geç vakte kadar sürdü. Ertesi sabah babam anneme Kara Kemal'in, Gazi'nin yeni partide beraber çalışma teklifini şu sözlerle kabul etmediğini anlattı:

“Paşam, biz devremizi bitirdik. Osmanlı İmparatorluğu kollarımız arasında göçtü. Siz memleketi kurtardınız, yeni devleti kurdunuz. Bana ve benim gibi İttihat ve Terakki'nin eski liderlerine düşen vazife, muvaffakiyetinize dua etmekten ibaret!”

Atatürk bu samimi sözlerden çok sevinmiş, büyük dostluk havası içinde ayrılmışlar.

Sanıyorum, Gazi, Kemal'i Çankaya'ya da çağırmış, tekrarladığı teklifine aynı cevabı almıştı. Bunun içindir ki babam Kemal Bey'in Atatürk'ü öldürmek istediğine hiçbir zaman inanmadı, hazin akıbetinden acı duydu, hatta bu duygusunu gizlemedi, bu yüzden de İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya ile çekişmeleri oldu. Babamın Doktor Nazım, Kara Kemal gibi eski arkadaşlarının felaketli sonuçlarından hissettiği büyük elemi daha sonra anlatacağım.

Ankara'da bu ilk kıştan hafızamda kalan babama ait bir hatıra da şudur: Büyük Millet Meclisi'nde Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü bütçesi görüşülürken ikinci grup babamın *Hâkimiyeti Milliye* gazete-

sinde “xxx” imzalı olarak çıkan yazılarına hücum etmiş, Çankırı Mebusu Tevfik Efendi “Kimdir bu adam? Serseri yıldızlardan biri herhalde!” diye ağır sözler de söylemişti.

Babamın yazıları Türkiye’nin Garplılaşması üzerindeydi ve muhafazakâr grubu memnun etmiyordu. Bu grup yazıların ilham kaynağının Gazi olduğunu da biliyor, böylece hücum ona karşı da bir mana alıyordu.

Babam kürsüde iç tüzüğün verdiği imkândan faydalanarak kendini şiddetle savundu. Tevfik Efendi’ye “Ben seni din de içinde her konuda yedi sene okuturum!” diye bağırırdı. Bu söz üzerine Meclis’te de gürültü koptu. Başbakan Rauf Bey babamı koruyan sözler söylemekle beraber ertesi günü yanına çağırarak istifasını istedi. Babam çok üzüldü. İstifasını verecekti. Fakat yardımcısı Behçet Bey (daha sonra Galatasaray Lisesi müdürü) “Siz Gazi’ye bağlısınız. Sizi bu işe tayin eden odur. İstifanızı da kendisine vermelisiniz” diyerek uyardı. Babam bunun üzerine “İstifa etmeyeceğim, siz azledin,” deyince Rauf Bey, “Aman hocam, ben seni nasıl azlederim?” cevabını veriyor. O sırada Gazi Ankara’da değildi. Döndüğü zaman hadiseyi öğrenerek babama hak verdi.

Rauf Bey’le aralarında geçen bu küçük çekişmenin babamın üzerindeki etkisi büyük oldu. Çok sevdiği ve takdir ettiği Rauf Bey’in İkinci Grup karşısında seyyal bir politika izlemesini bir türlü anlamıyor, bu politikanın Gazi’yle onun arasına fitne sokacağından endişeleniyor, korkusunu da söylemekten kendisini alamıyordu.

Ankara’daki ilk kıştan iki çizgi daha:

Annemin sağlığı sarsılma işaretlerini ciddi olarak o aylarda verdi. Babamla evlendiği günden beri yaşadığı heyecan ve hareket dolu hayat, mütareke yıllarının maddi manevi ağır acıları, bunlara katılan derin içliliği zaten zayıf bünyeyi sürekli hastalıkların kucağına atıyordu. O kış sık sık hastalandı. Çenderecoğlu’nun bağına geçtiğimiz ilk bahardan sonra hastalık annem için tabii bir hal olmaya başlamıştı.

Babam o kış bana haftanın bazı gecelerinde Fuzuli’yi öğretmeye başladı. Divan edebiyatıyla ilk defa böylece karşılaştım. Babam anlamadığım ke-

limeleri açıklıyor, şiirleri aruza uygun okuyor, bu gazel ve kasidelerde, hele “Leyla ve Mecnun”da gördüğüm hayal ve ahenk hoşuma gidiyordu. Fuzuli’yi Molla Gürani’de annemin ağzından beste olarak sevmiştim; Ankara’da o kış babamın dilinde şiir ve hayal olarak benimsedim. Divan edebiyatının daha büyük, daha nice şairlerini sonraları bol bol okumama rağmen ondan benim için en munis, ruhuma en uygun ses hemen her zaman böylece Fuzuli oldu.

Şimdi babamın bir yangının alevleriyle kül olmuş Molla Gürani’den sonra ikinci ev kuruşunun hikâyesine geçiyorum. Yeni evin kurulmasıyla dağılması arasında ilk gençlik yıllarım akıp gitti.

Bu kuruluş iki perdelidir. Birincisinde sahneye Çenderecioğlu’nun bağı, ikincisinde babamın kendi yaptırdığı ev çıkacak. Birincisi, babamın yaratıcı heyecanının hamleleriyle, ikincisi bütün hayatı boyunca sürmüş kavgaların sonunda karşılaştığı hüsrânların hikâyeleriyle dolu.

Fakat yalnız o kadar değil. Kendi hayat kaderimin çizgileri de yine bu sahnelerde belirmeye başlıyor, insanlar ve cemiyet üzerinde ilk inançların tohumları ruh ve kafama bu evlerde, bu bağda atılıyor.

Çenderecioğlu’nun bağ evi klasik Ankara tipi idi. Alt katta karşılıklı iki ahır, üstte genişçe bir sofaya açılmış üç oda, bir mutfak, bir tuvalet. Ev kırmızı kerpiç, güvercin yuvası biçiminde. Pencerelerde tahta kapaklar. Evin önünü dalları üst kata varan büyük, yaygın bir ceviz ağacı gölgeliyor, onun hemen yanından da bir metre kadar yüksek setin aşağısından bağ başlıyor. Üzüm kütükleri, armut, vişne, kayısı, zerdali ağaçları. Biri bağın ortasında, biri daha ötede iki kuyusu vardı. Evi Keçiören meydanına sol taraftan toprak bir yol bağlıyordu.

Babam alttaki ahırları iki oda haline getirerek birini kendine kütüphane, ötekini benimle ağabeyime yatak odası yaptı. Böylece ev beş odalı oldu. Bağın eve yakın bir köşesine de ahır yaptırdı.

Baharın ilk aylarında bağa taşındık. Babam tek atlı binek ve yük arabaları, biraz ihtiyar, sarı tüylü, iri kemikli, zayıf bir at aldı. Hemen ismini taktım: Kadana! Sonra iki veya üç inek, birkaç koyun, bir de eşek.

Uşak Hasan’la ben Çenderecioğlu’nun bağında neler çektik bu eşekten. Ayağından uzun bir iple kazığa bağlayarak çayıra çıkarıyorduk. Birçok günler ne yapıp yapıyor, ipi koparıyor veya kazığı sökerek başını alıp uzaklarda yayılmaya gidiyordu. Akşamları hayvanların tekmi haberini ba-

bama vermek benimle Hasan'ın işiydi. Aksi halde azarlanmaktan dayağa kadar giden cezalara uğruyorduk.

Eşeğin yine kaybolduğunu görür görmez ben Tarsus'a atlıyordum, Hasan bazen yaya, bazen Kadana'ya binerek dağları, tepeleri, dere-leri arıyor, gecenin ileri saatlerinde ya Hacı Kadın'ın serin çimenlerine serilmiş dinlenirken, ya Kızlar Pınarı'nın, Aktepe'nin sırtlarında rahat rahat otlarken buluyorduk. Hayvan bizi görünce önce kaçmaya yelteniyor, fakat hemen yakalanıyor, o zaman ürkek ürkek, biraz da acındıran gözlerle yüzüme bakıyordu. Hasan da, ben de yorgun, kan ter içinde ve öylesine kızgındık ki önümüzde dile gelip ağlayarak yalvarsa acımayacaktık. Bu kızgınlıkla yularını Tarsus'un eğrine bağlıyor, dört nala kalkıyordum. Eşek çırpına çırpına arkadan koşuyor, bazen direnmek isteyince Hasan "Yürü eşek oğlu eşek! Domuzun malı!" diye bağırarak sırtına tokatları, tekmeleri indiriyordu.

Babam eşeğin kazık ipini koparmasına, kazığı söküp çıkarabilmesine bir türlü akıl erdiremiyor, kusuru hep bizde buluyordu. İtiraf edeyim, buna ben de akıl erdirememiştim hiçbir zaman.

Köylü ve Ankara köylüsüyle ilk defa Çenderecioğlu bağında karşı karşıya geldim. Bağ bellemek, ağaçları aşlamak, kütükleri budamak için Keçiören'e yakın Bağlum ve Ovacık köylerinden gündelik işçi tutuyorduk. Bu köylüler Keçiören'in tarihini yaşamışlardı. Ermeniler onları günde bir somun ekmekle kullanırlardı. O yılların hikâyeleri hep ağızlarında. Fazla şikâyetçi değillerdi Ermenilerden.

Bu köylülerin çoğu ufak tefek veya orta boylu idi. Aralarında uzunları azdı. Gençlerin dışında hemen hepsinin yüzleri kırışık, elleri buruşuk, ayakları nasırlydı. Göze ilk çarpan özelliklerinden biri de yine çoğunun kumral ve sarışın olmaları, gözlerinin yeşil, mavi, kestane renkleri. Küçük çocuklar, kız-erkek nasıl güzeldiler. Fakat belki on iki, belki on beş yaşından sonra bu güzelliği saklayabilenleri yok gibiydi. Şimdi hatırlıyorum, bir Gökmen vardı. On sekiz on dokuz yaşlarında genç kız. Koyu yeşil gözlerini simsiyah uzun kirpikler perdeliyordu. Biraz yuvarlakça güneş yanığı yüzü, kumral saçlarıyla bir tablo gibiydi. Bir gün yine Bağlum köyünden ziyaf, yakışıklı bağ bekçisinin kendisine taarruz etmek istediğini babama şif-

kâyete gelmişti. Babam o sırada Keçiören'in muhtarıydı. Gökmen olayı öylesine saf bir şekilde anlattı ki babam önce anlayamadı:

–Bey, Hasan bana komak istedi.

Babam şaşırıldı:

–Ne istedi kız Gökmen?

Gökmen hayretle babama bakarak tekrarladı:

–Komak istedi işte!

Meseleyi anlamıştım. Babama, “Galiba Hasan sataşmış,” dedim. Babam bu sefer yarı merak, yarı şaka sordu:

–Nasıl komak istedi?

Gökmen serbestçe anlatmaya başladı:

–Aha, Cevat Bey'in (Cevat Abbas) evinde. Kimse yoktu. Odada belimden tutarak yere yıktı.

Babam bir bana, bir Gökmen'e bakarak sözü kesti:

–Peki kızım, sen git, ben o herifle görüşürüm.

Babamın Hasan'la görüşüp görüşmediğini bilmiyorum, ama Gökmen bağda yine çalışmaya geldi, Hasan da bekçiliğinde kaldı.

Her geçen gün bu köylülerin bir yanını bana öğretiyordu. Kendilerini çalışır gösteriyorlar, gerçekte ise sabahtan akşama dört beş saatten fazla iş görmüyorlardı. Hesapları şöyleydi:

Ovacık köyü Keçiören'e kırk beş dakika, Bağlum bir saat bir çeyrek uzaklıktaydı. Bağlara kendi deyimlerince “güneş bir mızrak yükselince” varıyorlardı. Güneşin bir mızrak yükselmesi yaz aylarında saatin aşağı yukarı sekiz buçuk-dokuzuna rastlıyordu. Kazmalarını, küreklerini, bıçaklarını, makaslarını ellerine alıncaya kadar da bir otuz dakika geçiyor, bir saat çalıştıktan sonra “Eh, kuşluk vakti geldi!” diyorlar, soğan ve ekmekten bir ara yemeği için de yarım saat oturuyorlardı. Yine çalışmaya başlayarak on iki buçuk sıralarında öğle yemeğine başlıyorlar, saat on üç buçukta işe girişiyorlardı. On beşte yine otuz dakikalık gölgede dinlenme yapıyor, arkasından bir saat kadar çalışarak “güneşin batmasına bir mızrak kala” işi bırakıp yola koyuluyorlardı. Bu da saat on yediydi.

Sonra durmadan konuşuyorlardı aralarında. Bazen çekişme, çok defa sadece dedikodu. Birbirlerinin içlerini, dışlarını alabildiğine, hem de

en açık kelimelerle ortaya döküyorlardı; fakat tatlı bir konuşmaydı bu, esprili, alaylı.

Hepsi realist insanlardı. Allah'tan devlete, toprak veriminden aşka kadar, çevrelerindeki bütün maddi-manevi kavramları soğuk, bazen korkunç derecede soğuk bir realizmle karşılıyorlardı.

Türkün yaradılışı yanında tarihinden, bu tarihi üstünde yaşadığı coğrafyalardan, bu tarihi doldurmuş maceraların çeşitliliğinden gelen bu realistliği ona dünyanın eziyet ve cefaya en dayanıklı milleti niteliğini kolaylıkla vermiş.

Türk milletine ruhunun derinliklerine kadar hâkim bu realizmin karşısına aynı kuvvette dikilen bir başka niteliğiyle yine ilk defa Keçiören'de karşılaştım.

Kaynağı belki de tarihinin çok kanlı, felaketli akışında saklı bir mistisizm kadınlı, erkekli, çocuklu bu insanları sonsuz ve melal dolu bir hasret hissinin içinde yaşıyordu. Gökten, topraktan, yağmurdan, sudan, insandan bir şeyler bekliyorlardı hep. Ne olursa olsun, bir şeyler olsun, sadet, felaket, iyilik, fenalık, ne olursa olsun. Şarkılarında, türkülerinde, dualarında, beddualarında yalnız bu bekleyiş vardı. Konuşmalarında ağızlarından eksik etmedikleri, "Dur hele, dur bakalım ne olur!" sözleriydi. Tabiatla, canlı, cansız her varlıkla yüz gözdüler. Hayvanlarla, ağaçlarla, dağ, taş, toprak ve suyla konuşuyorlardı. Kadınlar erkeklerden, erkekler kadınlardan korkuyorlardı. Her gün de bir Romeo-Jülyet hikâyesi vardı dillerinde. Kadınlar doğurdukları kadar kolaylıkla çocuk düşürüyorlardı. Çocuklar daha beş yaşında düşünen büyük adam hali alıyor, büyükler çocukluklarının bir yanını hiç kaybetmiyorlardı.

O realizmle bu mistisizmin arasındaki tezadı her çağımızda ve memleketin her tarafında gördüm. Benim için bu tezadın anlaşılması, anlatılması her zaman zor oldu, bugün bile.

Acaba o realistikle bu mistikliği birbirine bağlayan köprü kadercilik olabilir miydi? Fakat Türk milleti ne tarihinde, ne bugün fazla bağlı görünmüyor kader inanışına. Yine hayatımın birçok devrinde başka, gizli, sihirli bir cevher bu milletin ruhunda yer etmiştir, diye düşündüm. Bu cevher nedir, ne olabilir? Bu soruya da memurlukta, politikada, memleketin hemen

her köşesinde yaptığım gözlemlerden, denemelerden sonra kendi kendime sordum. Biraz müphem, biraz ihtiyatlı olarak vardığım bir sonuç var:

Türk milleti gizli bir idealizmin ateşiyle yanmaktadır. O belki de kendisine özel bir medeniyetin kurucusu olma emelini besliyor. İçinde yaşadığı gerçekleri olduğu gibi soğukkanlılıkla kabul etmekte, bu gerçeklerden o ideale doğru kendisine yol açmaktadır.

Bu Bağlum köylüleri arasında öyleleri var ki bugüne kadar beni bırakmadılar. Ama çoğu zaman herhangi bir işleri için. Bir bekçi Necmettin Ağa vardı. Kelli felli, beli alacalı kuşaklarla kat kat sarılı, yüksek yüksek konuşur; ölünceye kadar geldi, gitti. Kardeşi Ali, ağabeyinin gülünç bir taklidiydi. Şahsi işleri kadar köye ait meseleleri bana gördürmeye koşardı. Bağlum yolunu asfalt yaptırmak için aracılığıma istemiş, arzusuna kavuşmadan yakamı bırakmamıştı. “Sen bizim elimizde büyüdün oğul, hakkımı helal etmem sonra!” diye bağırırdı yüzüme karşı. Onu geçen yıl, 1963 Haziran’ında Ankara Numune Hastanesi’nin siyasi mahkûmlara ayrılmış bahçe pavyonunda karşımda gördüğüm zaman şaşırdım. Oğlu için benden iş istedi. Güldüm, “Ali Ağa,” dedim, “ben şimdi sadece bir mahpusum, ne yapabilirim?” Yüzümü okşadı: “Sen bizim Ahmet Bey’in oğlusun. Yine istediğini yaptırabilirsin. Ha göreyim seni, iki gözüm Samet’im.”

Çenderacioğlu’nun bağı babamın, gençliğinden bu yana peşinden koştuğu ideallerin artık gerçekleşeceği, gerçekleşmek üzere olduğu sanısının heyecanı içinde belki bütün hayatının en mesut devresini kucaklıyor. Şimdi 18 Haziran 1964 Perşembe sabah sekizde, aradan tam kırk üç yıl geçmiş, Toptaşı Cezaevi’nin ön bahçesinde, siyasi hükümlülere ayrılmış küçük yemek odasında bu satırları yazarken beyaz elbisesi, omuzlarına taşan saçları, çizgileri keskin, geniş esmer yüzüyle babamı tek atlı arabadan inerek sert adımlarla ceviz ağacının altına doğru yürür görüyorum. Kendisinden memnun bir insan hali var üstünde. Cumhuriyet ilan edilmiş; büyük adamın, Gazi’nin fikir ve ideal arkadaşlarından, İkinci Büyük Millet Meclisi’nin belli başlı isimlerinden biri, *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin başyazarı.

Bu sıfatlarının ötesinde ve en değerli niteliği, hür bir vatanın hür bir vatandaşı. Sadece idarecilerinin yabancılığı, ihmalleri, kusurlarıyla geri kalmış bir milletin şu göz kamaştırıcı kalkınma hamlesinde kendi payı, kendi köşesi de var. Yıllardan beri durmadan, her çeşit tehlikeyi göğüsleyerek aştığı fikirler, idealler gerçekleşiyor, hem de halkın içinden çıkmış, halkla haşır neşir olmuş, onun dertleri, hasretleri, arzuları kadar yüksek kabiliyetlerini de bilen rehberlerin eliyle. O da bu rehberlerden biri.

Sonra, işte ikinci defa yuvasını kurdu, Sitare yanında, çocukları yanında. Vefalı, cefaya dayanıklı, kocasına gönlü ve kafasıyla bağlı hayat arkadaşının biraz da kendi yüzünden doğmuş hastalıklarıyla gerektiği derecede uğraşmaya o güne kadar, ne zaman, ne imkân bulmuştu. Şimdi huzur ve sükûn içinde sevgili can yoldaşını maddeten, manen iyileştirecek.

Babamı kendimi hatırladığım hemen hemen 1912'den, öldüğü 1939 yılına kadar hiçbir devirde Keçiören'de ve Çenderecioğlu'nun bağındaki derecede canlı, kuvvetli, azimli ve güzel, evet güzel görmedim. Aşağı yukarı elli iki yaşlarındaydı o sıralarda. Bir kısmı eski, çoğu yeni dostlarının arasında hepsinden gördüğü samimi saygıyla sevginin daha da aydınlattığı başı ona karşı her zaman duyduğum korkunun yanına hayranlık duyguları getiriyor, babamı derinden, çok derinden sevdiğimi şuurla hissediyorum. Babamın boynuma geçirdiği kement ikileşti şimdi. Artık onun peşinden yalnız korkuyla değil, sevgiyle de koşacağım.

Samet Ağaoğlu (1909-1982), düşünür ve siyaset adamı Ahmet Ağaoğlu'nun oğluydu. 1946'da Demokrat Parti'ye katıldı. Bu partinin 1960'ta iktidardan düşürülmesiyle hapse mahkum edildi. Siyasetçi kimliğinin yanında belki de asıl edebiyatçı kimliğiyle tanınan Ağaoğlu'nun 1930-1992 arasında birçok eseri yayınlandı. Çocukluk ve gençlik anıları ise ilk kez yayınlanıyor. Bu anılar bizi Osmanlı'nın son, genç cumhuriyetin ilk yıllarının siyasetçilerine, askerlerine, edebiyatçılarına, daha da önemlisi o yılların ruh haline götürüyor. Bu satırlarda bazen babası sürgüne gönderilmiş bir çocukla karşılırsınız: "Babam Malta'ya götürüldükten hemen sonra Fuat Beylere [Köprülü] gece yatısına giderdik. Bu misafirliğin annem için özel önemi vardı. Sabaha karşı kalkar benimle kuleye çıkar, evimizde hazırladığı ve içinde Hazreti Ali'den çocuklarının babalarını bir an önce göndermesini dileyen bir mektup konulmuş küçük şişeyi tam şafak ağarırken denize atarak güneş doğuncaya kadar dua ederdi. Şişe gölgeli suların dalgacıları arasında uzaklaşırken onun koca denizi nasıl aşacağını düşünür, hayalimde ucu bucağı bulunmayan okyanuslarda yuvarlanıp giden bir şişe canlandırdım. Kim bilir, belki Malta kıyılarına varır, yine kim bilir belki babam o kıyılarda gezerken onu görerek alır. İçindeki mektubu annemin yazdığını bilebilir miydi acaba?" Bazen yakın tarihin daha önce duymadığımız bir ayrıntısına ulaşırsınız: "İttihat ve Terakki liderlerinden ve son nazırlarından meşhur Kara Kemal

Ankara'ya gelmişti. Babamın eski ve yakın dostuydu. Belki bu sebeple Gazi, Kara Kemal'le ilk görüşmesini bir gece bizim evde ve yemekte yaptı. Ertesi sabah babam anneme Kara Kemal'in, Gazi'nin yeni partide beraber çalışma teklifini şu sözlerle kabul etmediğini anlattı: 'Paşam, biz devremizi bitirdik. Osmanlı İmparatorluğu kollarımız arasında göçtü. Siz memleketi kurtardınız, yeni devleti kurdunuz. Bana ve benim gibi İttihat ve Terakki'nin eski liderlerine düşen vazife, muvaffakiyetinize dua etmekten ibaret!' Atatürk bu samimi sözlerden çok sevinmiş, büyük dostluk havası içinde ayrılmışlar. Bunun içindir ki babam Kemal Bey'in Atatürk'ü öldürmek istediğine hiçbir zaman inanmadı, hazin akıbetinden acı duydu."

ANİ VE YAŞAM Dizisi

KitapyAYINEvi

ISBN 975-8704-04-4

